

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 3 (50)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук, доцент

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 16.06.2023 р. (протокол № 3)

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.jv.uoiua.od.ua*

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:008:34:339.92
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.1>

Ю. Є. Ковний
orcid.org/0000-0002-1230-5050
кандидат економічних наук,
доцент кафедри спеціальної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ КОРИННОГО НАРОДУ –
КРИМСЬКИХ ТАТАР НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Проблеми етнонаціональних відносин на правовому рівні донедавна практично не регулювалися. Корінні народи не дивлячись на міжнародне визнання їх такого правового статусу в Україні наділялися радше «декларативними» ніж реальними гарантіями захисту. Вказане стало можливо не ключовим, проте суттєвим чинником що зумовило сучасну політичну ситуацію.

Для прийняття спеціалізованого нормативного акту національному нормотворцю знадобилося багато часу. Хоча проектів було достатньо багато: у 1999 р проєкт № 4041 Закону «Про статус кримськотатарського народу»; «Про статус кримськотатарського народу» № 4098 від 2003 р; «Про статус кримськотатарського народу № 4433 від 2014; «Про права корінних народів України» 4501 від 2014, «Про статус кримськотатарського народу в Україні» № 6315 від 7.04. 2017 р.

І тільки у 2021 році ми знову бачимо активізацію нормотворців у цій сфері. Вказане також зумовлено активізацією уваги до територіальної цілісності держави, відповідно приймається спеціалізований нормативний акт – Закон України «Про корінні народи України» [1].

Ст. 1 Закону «Про корінні народи України» визначає, і це дуже вагоме досягнення нормотворця, національне тлумачення корінних народів, що відповідає за нашим аналізом міжнародним стандартам у цій сфері, зокрема «корінний народ України – автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України».

Також цей закон розширює розуміння корінних народів, зокрема в контексті тих, що проживають на території Кримського півострову, вказуючи, що ними є кримські татари, караїми, кримчаки.

Стан дослідження. Етнонаціональна політика як предмет правового дослідження донедавна не актуалізувалася, проте криза державно-політичного значення привернула увагу науковців до цього питання. Захист кримських татар як корінного народу не було предметним аспектом цілісного дослідження, проте опосередковані питання досліджували представники різних наукових шкіл, зокрема Н.П. Бортник, І. Жаровська, Н. Ортинська, В.Б. Ковальчук та інші. Достатньо вагомо проблему статусу суб'єктів етнонаціональних відносин аналізували іноземні науковці дослідники як-то S. Anđelkovića, M. Krulj-Mladenović, S. Hobolt, R. Marković, R. Kastoryano та інші.

Проте питання має багато не розкритих проблем, чим і зумовлює потребу окремого аналізу.

Метою цієї наукової статті є проведення аналізу захисту корінного народу, зокрема кримських татар на окупованій території України.

Виклад основних положень. Наявність нормативної гарантії у вигляді спеціального акту є суттєвим чинником, проте не може повною мірою вирішити проблему захисту корінного народу (особливо це стосується кримських татар) на території тимчасово окупованого Кримського півострову.

Першочергово слід звернути увагу на те, що Україна до окупації Кримського півострову не проводила комплексної політики захисту етнонаціональних груп, суттєвих суперечок загалом не було, але виникали питання соціально-економічного характеру. Консультативний комітет з Рамкової конвенції у 2012 році зазначав, що кримські татари «продовжують стикатися з нерівністю через постійну відсутність законодавчої бази, що стосується реституція та компенсація за втрату сільськогосподарських угідь, зазнаних внаслідок депортації. Часто живуть в нестандартні умови на самовільних поселеннях з обмеженим доступом до комунальних послуг та інфраструктури» [2].

Окупація Криму спричинила безпрецедентне порушення прав всього населення регіону,

особливо кримських татар, що першочергово зумовлено з політичним супротивом дій країни-агресорки. Кримські татари, які через свій представницький орган Меджліс підтримали територіальну цілісність України та бойкотували так званий «референдум» 16 березня 2014 року, швидко стали об'єктом політичного переслідування. Міжнародна спільнота систематично моніторять ситуацію, вказуючи про суттєве порушення прав корінних народів, наявність політично вмотивованих судових переслідувань, дискримінацію, залякування, насильство, свавільні затримання, катування та жорстоке поводження із затриманими та їх переміщення з Криму до Російської Федерації, а також повідомлення про порушення свободи вираження поглядів, свободи релігії чи переконань свобода асоціацій і право на мирні зібрання. За даними активістів 116 кримських татар є політичними в'язнями [3], більшість звинувачують в тероризмі, які караються дуже суворими кримінальними санкціями. Дії спрямовані як на окремих осіб, так і на місця відправлення культу, зобов'язання перереєструвати релігійні організації, обшуки культових споруд та обмеження, введені в ім'я боротьби з екстремізмом, усі являють собою порушення свободи віросповідання [4].

Міжнародні організації підтвердили «свою відданість суверенітету, політичній незалежності, єдності та територіальну цілісність України в її міжнародно визнаних кордонах» у Резолюція, прийнятій Генеральною Асамблеєю 27 березня 2014 року A/RES/68/262 [5]. Також прийнято ряд резолюцій, що стосуються захисту прав людини на окупованій території, зокрема Резолюція прийнята у 2017 р. A/RES/71/205 «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці АР Крим та місто Севастополь (Україна)», A/RES/72/190 (2018), PA/RES/73/263 (2019), A/RES/74/168 (2020), A/RES/75/192 (2020).

Отож, щороку Генеральна Асамблея ООН приймала Резолюцію практично з ідентичним текстом, зокрема у кожній з них зверталось увагу на потребу повернення представницького органу кримських татар та утримання від накладання обмежень на здатність кримськотатарської громади зберігати своє представницькі установи, необхідність навчання мови цього корінного народу та питання протидії переслідуванням їх за політичними мотивами. Засуджено багато кримських татар на основі їхніх зв'язків з релігійним рухом Таблїг Джамаат, який заборонений як «екстремістська» організація в російському праві (але не в українському). Головному телеканалу кримських татар, АТР, було відмовлено в ліцензії на мовлення та змушені припинити мовлення 1 квітня 2015 року.

ПАРЕ в 2017 році ухвалила резолюцію «Расова дискримінація росіянами кримських татар у Криму», засудила політику держави-агресорки щодо корінного народу, вказавши, що Росія анексувала Крим навесні 2014 року, українська держава, а також міжнародні організації регулярно повідомляють про погіршення прав людини кримськотатарського народу на півострові. Переслідування, зникнення, обшуки, затримання, заборона Меджлісу кримськотатарського народу та інші шкідливі дії щодо них свідчать про порушення Конвенції ООН про расову дискримінацію» [6].

Звіт ПАРЕ 2021 р. вказує, що татари зазнають серйозних порушень своїх прав. Це включає вбивства, насильницькі зникнення, катування та нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чинені співробітниками сил безпеки або правоохоронних органів, і які, крім того, не були підлягають ефективному розслідуванню, а також незаконним обшукам і необґрунтованим судовим розглядам. Робота журналістів і свобода самовираження та зібрання також були не виправдано обмежені. Постійний, непропорційний тиск на кримських татар і правозахисників, які працюють від їх імені, створює атмосферу страху та ворожості [7].

Відповідно міжнародна інституція звернулася із осудженням таких дій та визначила заходи, які необхідно вжити окупаційним органам влади, зокрема: для виконання резолюції Генеральної Асамблеї ООН про територіальну цілісності України; припинити застосування російського законодавства в Криму та застосувати відповідно до міжнародного права чинне в Україні законодавство; звільнити будь-яку особу, незаконно затриману; покласти край примусовому призову у Збройні сили Російської Федерації; припинити переміщення затриманих з Криму до Російської Федерації; невідкладно провести ефективне розслідування випадку вбивства, викрадення, насильницького зникнення, тортур або нелюдського або такого, що принижує гідність; негайно припинити будь-які адміністративні чи судові переслідування кримських татар; скасувати рішення про заборону діяльності Меджлісу кримськотатарського народу; гарантувати повну повагу до свободи асоціації та мирних зібрань; скасувати заборону на ЗМІ кримських татар; забезпечити доступ до викладання кримськотатарською мовою; створити умови, що дозволяють кримським татарам виражати, зберігати та розвивати свою ідентичність тощо.

Вживаються також заходи судового характеру. ЄСПЛ у справі Україна проти Росії (щодо Криму) (заява № 20958/14), після слухання, що відбулося 11 вересня 2019 року, Велика палата

Європейський суд з прав людини, виходячи з того, що юрисдикція Росії над Кримом була в формою ефективного контролю над територією, а не територіальною юрисдикцією, оголосив справу частково припустимий. Він визнав прийнятними скарги щодо: насильницькі зникнення та відсутність ефективного розслідування такої практики (стаття 2); – жорстоке поводження та незаконне затримання (статті 3 і 5); поширення чинності російського законодавства на Крим з 27 лютого 2014 року, внаслідок чого суди в Кримі не можуть вважатися «створеними законом» (стаття 6); автоматичне нав'язування російського громадянства та захоплення приватного житла (ст. 8); утиски та залякування релігійних діячів, які не відповідають російському православному віросповіданню, свавілля рейди культових місць і конфіскація культового майна (ст. 9); придушення неросійських ЗМІ (ст. 10); заборона публічних зібрань та проявів підтримки, а також залякування та свавілля затримання організаторів демонстрацій (ст. 11); безоплатне відчуження майна у цивільних осіб та приватних підприємств (ст. 1 ст Протокол № 1 до Конвенції); придушення української мови в школах і цькування україномовних дітей на школах (ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції); обмеження свободи пересування між Кримом і материковою Україною (ст. 2 Протоколу № 4); переслідування (targeting) кримських татар (стаття 14 у поєднанні зі статтями 8, 9, 10 і 11 Конвенції та зі статтею 2 Протоколу № 4 до Конвенції) [8]. Розгляд справи по суті буде наступним етапом розгляду справи.

16 січня 2017 року Україна порушила справу в Міжнародному суді ООН щодо застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. У цій справі 19 квітня 2017 року МКЮ видав наказ про зазначення тимчасового заходи, в яких він визнав, що Російська Федерація повинна утриматися до остаточного рішення у справі, від збереження чи накладення обмежень на здатність кримськотатарської громади зберігати своє представницьких установ, зокрема Меджлісу, та забезпечити доступність навчання рідною мовою [9]. Розгляд справи продовжується.

Висновок. Покращення становища кримських татар в окупованому Кримі вимагає комплексного підходу, який має бути обґрунтованим міжнародним правом та розрахованим на довгостроковий ефект. Незважаючи на обмежені можливості дії безпосередньо в окупованому Кримі, Україна може вживати різноманітні кроки на національному та міжнародному рівнях для підтримки кримських татар та відстоювання їхніх прав. Ось деякі можливі заходи:

Міжнародний діалог. Продовжувати звертати увагу міжнародної спільноти на порушення прав людини в Кримі. Проводити дипломатичні заходи для залучення підтримки від інших держав та міжнародних організацій, які мають можливість впливати на державу-агресорку.

Інформаційна кампанія. Заснувати та підтримувати інформаційну кампанію, яка розкриватиме порушення прав людини в Кримі, зокрема щодо кримських татар. Використовувати медіа, соціальні мережі, виступи на міжнародних платформах для привернення уваги до цієї проблеми.

Гуманітарна допомога. Забезпечувати гуманітарну допомогу для кримських татар, зокрема тим, хто переселився на континентальну частину України. Допомогати в забезпеченні їхніх базових потреб, освіти, медичного обслуговування тощо.

Підтримка міжнародних санкцій. Продовжувати активно підтримувати міжнародні санкції проти держави-агресорки з метою тиску на її уряд і зміни політики стосовно Криму та кримських татар.

Захист прав на мову і культуру. Забезпечувати можливість для кримських татар вивчати, використовувати та розвивати свою мову, культуру та релігійні традиції, навіть на континентальній частині України.

Підтримка організацій. Забезпечувати підтримку та сприяти діяльності незалежних громадських організацій, які працюють на захист прав кримських татар, надавати їм платформу для висловлення та реалізації своїх ініціатив.

Ці заходи можуть сприяти покращенню становища кримських татар, попередньо враховуючи важкість їх реалізації через окупацію Криму. Важливо забезпечити постійний моніторинг ситуації та гнучкість підходу для адаптації до нових обставин і забезпечення підтримки на протязі тривалого часу.

Література:

1. Про корінні народи України: Закон України № 1616-IX від 01.07.2021 *Відомості Верховної Ради*. 2021, № 38, ст. 319.
2. Advisory Committee on the Framework Convention (ACFC), Third Opinion on Ukraine, 28 March 2013, ACFC/OP/ III(2012)002, par. 163.
3. Росія утримує 180 політ'в'язнів заарештованих у Кримі чи дотичних до Криму – Ташева. Суспільні новини. 15 березня 2023. URL: <https://suspilne.media/415230-politichni-vazni-rosiani-zaarestovali-naterritorii-okupovanogo-krimu-180-gromadan-ukraini-tamila-taseva/>
4. OHCHR Crimea report, 22 February 2014 to 12 September 2017, par. 39–42.
5. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014: General Assembly A/RES/68/262 1 April 2014 URL: <https://digitallibrary.un.org/record/767883?ln=ru>

6. Russian racial discrimination of Crimean Tatars in Crimea. Doc. 14262. 31 January 2017 URL: <https://pace.coe.int/pdf/accd39d9fc64192b1ecbe3aaee6a4d73a1390616a48ff023354a0808a66992a7/doc.%2014262.pdf>

7. Report Committee on Equality and Non-Discrimination. The situation of Crimean Tatars Doc. 15305 04 June 2021 URL: <https://pace.coe.int/pdf/d14c0330ae122471cdca789033e324bb7ae56fcc7f7435b15d802d4b62c25ea6/doc.%2015305.pdf>

8. Grand Chamber Admissibility Decision in the case of Ukraine v. Russia (re Crimea) (app nos 20958/14 and 38334/18), ECLI:CE:ECHR:2020:1216 DEC002095814, Council of Europe: European Court of Human Rights, 14 January 2021 URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,60016bb84.htm>

9. International Criminal Court, Statement of the Prosecutor, Fatou Bensouda, on the conclusion of the preliminary examination in the situation in Ukraine, 11 December 2020 URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-fatou-bensouda-conclusion-preliminary-examination-situation-ukraine>

Анотація

Ковний Ю. Є. Проблеми правового захисту корінного народу – кримських татар на окупованій території України. – Стаття.

У статті здійснено спробу проведення аналізу захисту корінного народу, зокрема кримських татар на окупованій території України. Загалом констатовано, що наявність нормативної гарантії у вигляді спеціального акту є суттєвим чинником, проте не може повною мірою вирішити проблему захисту корінного народу (особливо це стосується кримських татар) на території тимчасово окупованого Кримського півострову.

Констатовано, що окупація Криму спричинила безпрецедентне порушення прав всього населення регіону, особливо кримських татар, що першочергово зумовлено з політичним супротивом дій країни-агресорки. Кримські татари, які через свій представницький орган Меджліс підтримали територіальну цілісність України та бойкотували так званій «референдум» 16 березня 2014 року, швидко стали об'єктом політичного переслідування.

Узагальнено щорічну нормотворчу практику Генеральної Асамблеї ООН щодо статусу корінного народу Кримського півострову, де, зокрема, зверталося увагу на потребу повернення представницького органу кримських татар та утримання від накладання обмежень на здатність кримськотатарської громади зберігати своє представницькі установи, необхідність навчання мови цього корінного народу та питання протидії переслідуванням їх за політичними мотивами.

Проаналізовані механізми судового захисту, що використовує Україна з метою захисту корінного населення – кримських татар від переслідувань, проте поки що говорити про їх ефективність передчасно.

Доведено, що покращення становища кримських татар в окупованому Криму вимагає комплексного

підходу, який має бути обґрунтованим міжнародним правом та розрахованим на довгостроковий ефект, запропоновано комплекс заходів національного та міжнародного характеру, котрі могли б сприяти покращення ситуації у вказаній сфері. Також важливо забезпечити постійний моніторинг ситуації та гнучкість підходу для адаптації до нових обставин і забезпечення підтримки на протязі тривалого часу.

Ключові слова: корінні народи, кримські татари, окупація Криму, дискримінація, переслідування, засоби захисту, представницький орган.

Summary

Kovnyi Yu. E. Problems of legal protection of the indigenous people – Crimean Tatars in the occupied territory of Ukraine. – Article.

The article attempts to analyze the protection of the indigenous people, in particular the Crimean Tatars, in the occupied territory of Ukraine. In general, it was established that the presence of a normative guarantee in the form of a special act is an essential factor, but it cannot fully solve the problem of protecting the indigenous people (especially the Crimean Tatars) on the territory of the temporarily occupied Crimean peninsula.

It was established that the occupation of Crimea caused an unprecedented violation of the rights of the entire population of the region, especially the Crimean Tatars, which is primarily due to the political opposition to the actions of the aggressor country. Crimean Tatars, who through their representative body Mejlis supported the territorial integrity of Ukraine and boycotted the so-called «referendum» on March 16, 2014, quickly became the object of political persecution.

The annual rule-making practice of the UN General Assembly regarding the status of the indigenous people of the Crimean Peninsula was summarized, where, in particular, attention was paid to the need to return the representative body of the Crimean Tatars and refrain from imposing restrictions on the ability of the Crimean Tatar community to maintain its representative institutions, the need to learn the language of this indigenous people, and the issue of countermeasures persecuting them for political reasons.

The legal protection mechanisms used by Ukraine to protect the indigenous population – the Crimean Tatars from persecution – have been analyzed, but it is still premature to talk about their effectiveness.

It is proven that improving the situation of the Crimean Tatars in the occupied Crimea requires a comprehensive approach, which must be based on international law and calculated for a long-term effect, a set of measures of a national and international nature is proposed that could contribute to improving the situation in the specified area. It is also important to ensure constant monitoring of the situation and flexibility of approach to adapt to new circumstances and provide support over a long period of time.

Key words: indigenous peoples, Crimean Tatars, occupation of Crimea, discrimination, persecution, means of protection, representative body.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.52

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.2>*Н. П. Капітаненко**orcid.id/0000-0002-1475-5784**доктор юридичних наук, доцент,**професор кафедри цивільно-правових дисциплін**Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Модернізаційні зрушення в економіці України та її орієнтація на пріоритети світового розвитку вимагають розробки й формування нових підходів у сфері управління економічними процесами. Забезпечення високих темпів економічного зростання України, інноваційний характер перетворень, визначення перспективних стратегічних орієнтирів – умова її успішної інтеграції в Європейське співтовариство. Сталий розвиток українського суспільства може бути забезпечений збалансованістю його розвитку в економічному, соціальному та екологічному аспектах.

Підприємницька діяльність як багатогранне комплексне соціальне явище займає одне із провідних місць у суспільстві, сприяючи його інноваційному розвитку та впровадженню європейських стандартів життя, забезпечуючи найбільш повне задоволення потреб людини і суспільства. Прагнення суб'єктів підприємництва покращити результативність діяльності сприяє використанню ними в межах чинного законодавства новаторських форм і методів діяльності та управління, конкурентоздатних технологій та продукції, різноманітних організаційно-технічних рішень з метою суттєвого поліпшення якості продукції чи послуг в умовах посиленої конкуренції.

Важливою для суспільства є соціальна складова підприємництва, особливо в умовах воєнного стану. Ефективне функціонування діючих суб'єктів підприємництва та створення нових оптимізують ринок праці, сприяють наданню робочих місць, використанню потенціалу працівників. В умовах ринкової економіки актуальним залишається питання удосконалення механізму реалізації прав суб'єктів підприємства, зокрема малого та середнього підприємства. Незважаючи на наявність значного потенціалу, нинішній стан розвитку України характеризується існуванням проблем у сфері реалізації прав підприємств. Ми спробували систематизувати

й обґрунтувати відповідно до чинного законодавства, правозастосовної практики і, звичайно, на базі теоретичних доробок учених свою позицію щодо удосконалення механізму реалізації прав суб'єктів підприємницької діяльності. Вказані обставини і обумовлюють актуальність дослідження.

Мета статті полягає у встановленні напрямів удосконалення механізму реалізації прав суб'єктів малого та середнього підприємництва на основі аналізу нормативно-правових актів, наукових джерел та результатів правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та перспективи розвитку малого і середнього підприємництва постійно перебувають у полі досліджень правників, економістів, управлінців. Значний внесок у дослідження механізму реалізації прав підприємств зробили вітчизняні науковці: О.А. Беляневич, А.Г. Бобкова, О.М. Вінник, І.В. Головань, С.М. Грудницька, Д.В. Задихайло, М.І. Козюбра, В.К. Мамутов, Н.О. Саніахметова, В.С. Щербина та інші. В той же час, наукові роботи С.В. Глібка, О.А. Гречко, Д.М. Белова, А.В. Кучеренко, В.Є. Мігашка, А.Ю. Олійника, І.А. Шуміло також є складником наукової джерельної бази дослідження. Утім, враховуючи постійні зміни в законодавстві стосовно підприємницької діяльності та пошук оптимальної моделі системи управління в означеній галузі, усе ж таки проблематика механізму реалізації прав суб'єктів малого та середнього підприємництва порушується фрагментарно і потребує подальшого вирішення.

Виклад основного матеріалу. Право, як атрибут цивілізованого суспільства, врегульовує відносини між суб'єктами як безпосередньо в державі, так і за її межами щодо інших держав. Фактично, право надає можливість суспільству вберігати себе і розвиватися надалі, розкриваючи свій потенціал. Право містить великий набір засобів, форм і способів, які дозволяють

йому врегульовувати відносини. Насамперед, право забезпечує узгодженість дій учасниками суспільних відносин, встановлюючи нормативні межі [1, с. 36].

Результативність якісних змін у будь-якій галузі суспільного розвитку багато в чому визначається станом, якістю та повнотою відповідних норм права. Відсутність чи неузгодженість правових норм, які регулюють певні суспільні відносини, не сприяє їх належному розвитку, викликає труднощі під час реалізації прав та інтересів їх учасників, ускладнює процедуру виконання повноважень компетентними органами державної влади та місцевого самоврядування [2, с. 38]. Швидкозмінюваність та динамічність суспільних процесів мають бути обов'язково враховані в правовому регулюванні. Це стосується і такої сфери як підприємницька діяльність, зокрема суб'єктів малого та середнього підприємництва.

Осучаснене правове регулювання має містити не лише норми права, але й механізм їх здійснення. Саме тому має бути передбачений правовий інструментарій, завдяки якому механізм правового регулювання стає ефективним [3, с. 12]. Серед правників існує різне розуміння механізму реалізації прав. Узагальнення думок науковців щодо означеного питання надає можливість вважати, що механізм реалізації прав – це сукупність певних правових засобів, які використовують суб'єкти в своїй діяльності, та завдяки яким відбувається досягнення конкретної мети.

Механізм реалізації прав суб'єктів підприємництва, на наш погляд, має містити: норми права, які безпосередньо регулюють вказаний вид діяльності та передбачають права, свободи та гарантії статусу; органи влади, наділені відповідними повноваженнями задля представництва інтересів суб'єктів підприємництва та здійснення контролю їх діяльності, а також процедуру взаємодії зазначених органів; підстави для застосування юридичної відповідальності до підприємців; засоби захисту прав та законних інтересів суб'єктів підприємництва; громадські об'єднання для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів підприємців.

Розглянемо деякі складові механізму реалізації прав суб'єктів малого та середнього підприємництва, які «забезпечують близько 64% доданої вартості, 81,5% зайнятих працівників у суб'єктах господарювання та 37% податкових надходжень» в Україні [4]. Нормативні акти, які забезпечують ефективне правове регулювання у відповідних сферах суспільних відносин, зазначають М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та інші теоретики права, існують у вигляді ієрархічної системи, в основі якої лежить юридична

сила актів [5, с. 192]. Концептуальні засади прав суб'єктів підприємництва заклала Конституція України, зокрема ст. 42 встановлює право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Положення вказаної статті системно пов'язані зі статтями 13, 14, 15, 41, 43, 54 Основного Закону, які врегульовують питання як господарської діяльності, так і питання власності [6].

Опираючись на положення ст. 9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, міжнародними актами, які регулюють права людини загалом, включно й у сфері підприємництва, є: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року та інші.

Нормативне забезпечення діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва постійно вдосконалюється і містить як загальні нормативно-правові акти (ГК України, ЦК України, ПК України, Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року, Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 06 вересня 2005 року та інші), так і спеціальні, зокрема, Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22 березня 2012 року [7]. Крім того, розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 року № 504-р та від 10 травня 2018 року № 292-р було схвалено та затверджено відповідно Стратегію розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року та План заходів її реалізації (35 завдань, які містять 63 заходи) [8]. Отже, подальше становлення механізму реалізації прав суб'єктів малого та середнього підприємництва опирається на правову базу, яка постійно осучаснюється відповідно до змін в українському суспільстві.

Роль малого та середнього підприємництва в економіці неухильно зростає за всіма показниками (частка обороту, зайнятості, середній обсяг продажів), особливо після підписання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом в 2014 році, яка передбачає суттєві нововведення щодо упорядкування суспільних відносин у сфері підприємницької діяльності [9]. Зміни також пов'язані зі швидким розвитком галузі інформаційних технологій, сфери послуг та створенням

ринку землі в країні. Кількість активних суб'єктів підприємництва (юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців) на душу населення на 2020 рік складала 45+ на 1000 жителів. Схожа ситуація у Польщі, де їхня кількість дещо нижча, ніж у середньому в ЄС, але вища, ніж у більшості європейських країн [10].

Зважаючи на важливість підприємницької діяльності для суспільства, держава має уважно ставитися до управління вказаною сферою, «оптимально поєднуючи ринкове саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державне регулювання макроекономічних процесів» (ч. 1 ст. 5 ГК України) з врахуванням відмінності між великими та малими і середніми підприємствами. З метою забезпечення прозорості діяльності органів державної влади, сприяння зниженню рівня корупції та запобігання недобросовісній (нечесній) поведінці стосовно суб'єктів підприємництва в Україні, а також з урахуванням положень Меморандуму про взаєморозуміння щодо підтримання української антикорупційної ініціативи від 12 травня 2014 року, укладеного між Кабінетом Міністрів України, Європейським банком реконструкції та розвитку, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Американською торгівельною палатою в Україні, Європейською Бізнес Асоціацією, Федерацією роботодавців України, Торгово-промисловою палатою України, Українським союзом промисловців і підприємців та відповідно до ст. 48 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року було утворено Раду бізнес-омбудсмена та схвалено Положення про Раду бізнес-омбудсмена [11]. Варто зауважити, що були альтернативні пропозиції створення нового для України інституту – податкового омбудсмена з метою забезпечення стабілізації податкової системи, підвищення ефективності її функціонування, гарантування додержання прав платників податків, відновлення їх порушених прав та з врахуванням досвіду деяких зарубіжних країн (Австралії, Великобританії, Грузії, Канади, США) [12, с. 129]. Однак вказана ініціатива не отримала законодавчого втілення. Відповідно до чинних норм права, Рада бізнес-омбудсмена як медіатор у стосунках бізнесу з державою, розглядає звернення підприємців щодо недобросовісної поведінки з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування та державних компаній. Навіть в умовах воєнного стану установа динамічно розвивається та докладає зусиль, щоб українські підприємці мали доступ до послуг із захисту своїх прав. На порталі «Дія. Бізнес» створено та введено новий інформаційний розділ «Допомога від Ради бізнес-омбудсмена».

В процесі формування ефективної системи органів державної влади у сфері підприємни-

цтва, було створено Державну установу «Офіс з розвитку підприємництва та експорту», метою діяльності якого є сприяння розвитку та підтримка малого і середнього підприємництва, підтримка та просування експорту товарів, робіт та послуг українських виробників відповідно до програмних документів Кабінету Міністрів України, інших документів державного планування [13]. Установа почала будувати мережу центрів підтримки «Дія. Бізнес» по всій Україні, це сучасні, комфортні та прогресивні локації, де суб'єкти малого та середнього підприємництва можуть отримати безоплатні консультації, відвідати бізнес-події, навчатися, шукати інвесторів та партнерів, тестувати свій продукт на спеціальній рор-ур-локації перед випуском на ринок споживання [14].

Сьогодні малий та середній бізнес адаптується до нових реалій, після пройдених перешкод через пандемію COVID-19 настав час функціонування в умовах воєнного стану. За результатами опитування Європейської Бізнес Асоціації лише 6% підприємців не зазнали жодних втрат в результаті збройної агресії. Введення воєнного стану сприяло внесенню відповідних змін до вітчизняного законодавства та запровадженню державних програм, спрямованих на підтримку української економіки шляхом лібералізації, дерегуляції та посилення державної допомоги суб'єктам підприємництва. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 березня 2022 року № 246-р було затверджено план невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію [15]. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» від 24 березня 2022 року були адаптовані положення щодо оподаткування ПДФО власно виробленої сільськогосподарської продукції та звільнення від сплати ПДВ платників єдиного податку третьої групи на особливих умовах; подовжено з трьох до шести місяців період протягом якого платники, які не мали змоги подати податкову звітність, повинні виконати обов'язок щодо повної подачі звітності після закінчення особливого періоду; звільнено від оподаткування ввізним митом товари, що ввозяться на територію України в режимі імпорту та звільнено від ПДВ операції з ввезення товарів на митну територію України платниками єдиного податку першої, другої та третьої групи, що сплачують податок за ставкою 2% тощо [16]. Крім того, було запроваджено урядову програму безповоротних грантів «єРобота», спрямовану на створення та розвиток бізнесу, навчання,

активізацію підприємницької діяльності та стимулювання створення робочих місць (на сьогодні проект включає шість грантових програм) [17].

Відтак, проведення державою означених заходів, на наш погляд, сприяє покращенню механізму реалізації прав суб'єктів підприємництва. Саме вдалі своєчасні кроки держави та життєстійкість, адаптивність і ризиковість підприємців допомагають їм вистояти, реорганізуватися чи започаткувати новий бізнес, ставши надійною опорою для суспільства та держави в умовах воєнного стану. «Сплата податків і волонтерські проекти, підтримка Збройних Сил України та інвестиції, захищені робочі місця та стабільні заробітні плати попри війну стали обов'язковим правилом як для невеликих підприємств, так для промислових компаній» – зазначається в Маніфесті українського бізнесу на захист 42 статті Конституції, з яким бізнес 28 червня 2023 року звернувся до Президента України. Підприємці визнають, що країну накрила хвиля корупції та рейдерських атак, незаконний тиск на власників підприємств з боку корупціонерів спричинив другу хвилю еміграції промислового бізнесу за кордон, результатом якої є втрата робочих місць, тобто постає питання національної безпеки [18]. Така ситуація актуалізує проблематику забезпечення державою права кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 Конституції), з врахуванням того, що зміст і спрямованість діяльності держави визначають права і свободи людини та їх гарантії (ст. 3 Конституції). Наявність перепон всередині держави в процесі здійснення підприємницької діяльності вказує на недосконалість механізму реалізації прав підприємців. Держава має виконувати свій головний обов'язок – утверджувати та забезпечувати права і свободи людини, зокрема гарантувати суб'єктам малого та середнього підприємства право на здійснення діяльності. Для досягнення мети необхідно гармонійно поєднувати всі складові механізму реалізації прав підприємців шляхом активної комунікації та взаємодії учасників процесу.

Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179 [19], визначає стратегічні цілі та шляхи їх досягнення у напрямку «Підприємництво», приділяючи значну увагу питанню розвитку малого та середнього підприємництва. Виконання встановлених завдань, зокрема, удосконалення нормативного забезпечення з питань координації дій з реалізації державної політики розвитку малого та середнього бізнесу; затвердження методичних рекомендацій щодо формування і реалізації політики розвитку малого та середнього підприємництва на регіональному і місцевому рівні; вико-

ристання можливостей програми ЄС з розвитку малого і середнього бізнесу «КОСМЕ» («COSME»), а також Європейської мережі підприємництва (EEN); забезпечення періодичного опитування щодо стану розвитку малого та середнього бізнесу для визначення ключових проблем та потреб; розроблення та виконання регіональних програм сприяння розвитку підприємницької діяльності серед ветеранів війни з відповідним фінансовим забезпеченням («ветеранський бізнес»); забезпечення розвитку та інституціоналізація мережі центрів підтримки підприємців агенціями регіонального розвитку за участі органів місцевого самоврядування сприятиме розвитку малого і середнього підприємництва в Україні.

Висновки. Удосконалення механізму реалізації прав суб'єктів підприємництва передбачає здійснення ефективної державної політики з розвитку підприємництва, створення умов та стимулювання розвитку підприємницької культури та компетенцій у суспільстві, забезпечення умов для доступу підприємців до кредитів та ринків, поліпшення комунікації та координації дій між суб'єктами підприємництва, органами державної влади і місцевого самоврядування та суспільством на основі євроінтеграційного спрямування.

Під час воєнного стану посилилася суспільна консолідація в Україні задля досягнення спільної мети на основі спільних цінностей. Мають місце прояви позитивних змін стратегічного спрямування у сфері публічного управління, передусім, підвищення ефективності взаємодії між органами державної влади, територіальними громадами, громадськими і волонтерськими організаціями та підприємцями. Утвердження такої практики співпраці держави та суб'єктів підприємництва сприятиме результативності діяльності.

Введення воєнного стану підтвердило, що Україна має колосальні перспективи, можливості та ресурси. Головний актив країни, на який необхідно зважати, це людський капітал. Саме тому механізм реалізації прав суб'єктів підприємницької діяльності має базуватися на загальнолюдських цінностях.

Література:

1. Капітаненко Н.П. Комунікативна функція права в умовах адаптації правової системи України до права Європейського Союзу. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти»: у 2 ч. Полтава : Россава, 2017. Ч. 1. с. 35–37.*
2. Капітаненко Н. П. Правові засади адміністративно-правового регулювання у сфері реалізації права інтелектуальної власності. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2019. № 2. Т. 2. С. 38–42. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v2-2_2019/10.pdf
3. Тарахонич Т.І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права:

особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. с. 12–18.

4. Підтримка малого і середнього підприємництва. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostantnya/pidtrimka-malogo-i-serednogo-pidpriemnictva>

5. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

6. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

7. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 3. ст. 23.

8. Огляд реалізації Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року. URL: <https://www.me.gov.ua>

9. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода від 27.06.2014 р., ратифікована Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

10. Григоренко Є., Шніцер М. Як після війни Україна має відновлювати економіку та бізнес. URL: <https://forbes.ua/money/yak-pisslya-viyni-ukraina-mae-vidnovlyuvati-ekonomiku-ta-biznes-velikedoslidzhennya-deloitte-15122022-10501>

11. Про утворення Ради бізнес-омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 691. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF#Text> (Дата звернення 08.07.2023)

12. Анісімова М.Ф., Косуля І.В. Інститут податкового омбудсмена як один із засобів забезпечення прав людини в податкових відносинах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. №4. С. 128–132.

13. Положення про Державну установу «Офіс з розвитку підприємництва та експорту»: Наказ Державного секретаря Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2021 №187. URL: <https://epo.org.ua/downloads/docs/polozhennya.pdf> (Дата звернення 08.07.2023)

14. Як утворився Офіс з розвитку підприємництва та розвитку. URL: <https://business.diia.gov.ua/pro/ofis>

15. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2022 р. № 246-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#n8> (Дата звернення 08.07.2023)

16. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 року № 2142-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-%D0%86%D0%A5#Text> (Дата звернення 08.07.2023)

17. ЄРобота: гранти від держави на відкриття чи розвиток бізнесу. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=94321ef8-1418-479c>

18. Маніфест українського бізнесу на захист 42 статті Конституції. URL: <https://fru.ua/ua/media-center/news/fru/manifest-ukrajinskogo-biznesu-na-zakhist-42-statti-konstitutsiji> (Дата звернення 08.07.2023)

19. Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP210179?an=1> (Дата звернення 08.07.2023)

Анотація

Капітаненко Н. П. Удосконалення механізму реалізації прав суб'єктів підприємницької діяльності. – Стаття.

В статті проаналізовано складові механізму реалізації прав суб'єктів малого та середнього підприємництва та напрями його удосконалення. Наголошено на важливості підприємницької діяльності як багатогранного комплексного соціального явища, завдяки якому відбувається інноваційний розвиток, впроваджуються європейські стандарти життя, забезпечується найбільш повне задоволення потреб людини і суспільства.

Встановлено складові механізму реалізації прав суб'єктів підприємництва, а саме: норми права, які безпосередньо регулюють вказаний вид діяльності та передбачають права, свободи та гарантії статусу; органи влади, наділені відповідними повноваженнями задля представництва інтересів суб'єктів підприємництва та здійснення контролю їх діяльності, а також процедуру взаємодії зазначених органів; підстави для застосування юридичної відповідальності до підприємців; засоби захисту прав та законних інтересів суб'єктів підприємництва; громадські об'єднання для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів підприємців. Підкреслено, що сьогодні малий та середній бізнес адаптується до нових реалій, коли після пройдених перешкод через пандемію COVID-19 настав час функціонування в умовах воєнного стану, введення якого сприяло внесенню відповідних змін до законодавства та запровадженню державних програм, спрямованих на підтримку української економіки шляхом лібералізації, дерегуляції та посилення державної допомоги суб'єктам підприємництва. Досліджено, що саме вдалі своєчасні кроки держави та життєстійкість, адаптивність і ризиковість підприємців допомагають їм вистояти, реорганізуватися чи започаткувати новий бізнес, ставши надійною опорою для суспільства та держави в умовах воєнного стану. Визначено, що удосконалення механізму реалізації прав суб'єктів підприємництва передбачає здійснення ефективної державної політики з розвитку підприємництва, створення умов та стимулювання розвитку підприємницької культури та компетенцій у суспільстві, забезпечення умов для доступу підприємців до кредитів та ринків, поліпшення комунікації та координації дій між суб'єктами підприємництва, органами державної влади і місцевого самоврядування та суспільством на основі євроінтеграційного спрямування.

Ключові слова: права людини, суб'єкти підприємництва, реалізація прав, механізм реалізації прав, мале та середнє підприємництво, воєнний стан.

Summary

***Kapitanenko N. P. Improvement of the business entities' rights implementation mechanism.* – Article.**

The article analyzes the components of the mechanism for implementation of small and medium-sized business entities' rights and the ways of its improvement. The research emphasizes the importance of business activity as a multifaceted complex social phenomenon that contributes to innovative development, the implementation of European standards of living, and ensuring the fullest satisfaction of human and social needs.

The article identifies the components of the mechanism for implementation of the business entities' rights, namely: the rules of law which directly regulate this type of activity and provide for the rights, freedoms, and guarantees of status; the authorities vested with the relevant powers to represent the interests of business entities and control their activities, as well as the procedure for interaction between these authorities; the grounds for applying legal liability to entrepreneurs; the means of protecting the rights and legitimate interests of business entities; public associations for the implementation and protection of rights and freedoms as well as the satisfaction of the public interests of entrepreneurs, in particular economic, social, cultural, environmental, and other interests. It is emphasized

that today small and medium-sized businesses are adapting to new realities when, after overcoming obstacles due to the COVID-19 pandemic, it is time to operate under martial law, the introduction of which contributed to the relevant amendments to legislation and the implementation of government programs aimed at supporting the Ukrainian economy through liberalization, deregulation, and increased state aid to business entities. This research shows that it is the successful timely steps of the state and the resilience, adaptability, and risk-taking of entrepreneurs that help them to survive, reorganize, or start a new business, becoming a reliable support for society and the state under martial law. It is determined that improving the mechanism for implementation of the business entities' rights involves carrying out an effective state policy on entrepreneurship development, creating conditions and stimulating the evolution of entrepreneurial culture and competencies in society, ensuring conditions for entrepreneurs' access to loans and markets, and improving communication and actions' coordination between business entities, public authorities, local self-government bodies, and society on the basis of European integration.

Key words: human rights, business entities, implementation of rights, mechanism of rights implementation, small and medium-sized business entities, martial law.

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.3>**Д. О. Колодін***кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»***К. В. Агапова***кандидат юридичних наук, доцент,
заступниця декану факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»*

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливим елементом протидії злочинності є належний кримінально-правовий аналіз поведінки особи, в основі якого є встановлені ознаки кримінального правопорушення, закріплення відповідної норми та встановлення відповідності цих ознак складу злочину. В даному питанні важливу роль відіграє правове закріплення, належне правове регулювання кримінального правопорушення та подальша практична діяльність відповідних органів щодо розслідування та встановлення всіх ознак злочину.

З моменту свого прийняття Кримінальний кодекс України, що закріпив окремий розділ за злочини проти громадської безпеки та моральності, зазнав чимало змін. Водночас, зміни, внесені до цього розділу, були більш технічними, ніж ідейними. Тому, справедливо зазначити, що суть кримінально-правової охорони громадського порядку та моральності не зазнала суттєвих змін, а тому важливо продовжувати дослідження для пошуку ефективних шляхів його удосконалення з урахуванням досвіду європейських та зарубіжних країн, сучасних тенденцій та викликів у цій сфері.

Перш ніж проаналізувати міжнародно-правовий досвід щодо регулювання кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності, зазначимо їх перелік та особливості згідно з Кримінальним кодексом України.

КК України своїм завданням визначає правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Отже, громадський порядок віднесено до одного із найбільш важливих об'єктів кримінально-правової охорони, що підкреслює необхідність його дослідження та встановлення [2, с. 23].

Так, до таких кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності, згідно з чинним КК України належать:

- наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297);
- незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини (ст. 298);
- знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду (ст. 298-1);
- жорстоке поводження з тваринами (ст. 299);
- ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300);
- ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301);
- одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (ст. 301-1);
- проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (ст. 301-2);
- створення або утримання місць розпусти і звідництва (ст. 302);
- сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303);
- втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304) [1].

КК України містить вичерпний перелік складів кримінальних правопорушень, що на думку законодавця повною мірою відображає посягання, що можуть завдавати шкоди основам моральності. Однак, наскільки вірною є така позиція, можна зрозуміти лише після здійснення порівняльно-правового аналізу із кримінальним законодавством зарубіжних країн.

На думку Денисова С.Ф., Заїки Д.Є. злочини проти громадського порядку є складною, соціально небезпечною категорією, що характеризується загальною тенденцією до зниження кількості зареєстрованих випадків, хоча і має відносно стабільні показники останніх років.

Таблиця 1

Правове регулювання кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності за законодавством зарубіжних країн

Країна	Правове регулювання
Молдова	Кримінальне законодавство Молдови не містить окремої структурної частини, де систематизовано усі суспільно небезпечні діяння, об'єктом яких є моральність, але захист суспільної моралі все-таки знаходить своє відображення в окремих положеннях статей, що закріплені у різних главах Особливої частини. Водночас охорона суспільної моральності у кримінальному законодавстві Молдови містить як традиційні для більшості країн норми (відповідальність за сутенерство, незаконні дії щодо порнографічних предметів, наругу над могилою тощо), так і не зовсім поширені (кровозмішування; одержання послуг дитячої проституції; жорстоке поводження з тваринами особою, яка відповідає за догляд, захист і добробут тварин, за дресирування або лікувальну ветеринарну допомогу; вандалізм; розпусні дії у формі ексгібіціонізму, схиляння до участі чи присутності на порнографічних виставах тощо) [9, с. 218].
Ізраїль	Визначена як окрема стаття кримінального кодексу. Так, цікавою є криміналізація в ст. 191 КК Ізраїлю бійки: «Той, хто незаконно бере участь у бійці в громадському місці, карається позбавленням волі терміном на один рік». Водночас досить загальною є норма ст. 198 КК Ізраїлю, що визначає відповідальність за будь-яке діяння, що може призвести до порушення громадського порядку та карається позбавленням волі на 3 роки. Суб'єктом хуліганських дій визначено особу, яка досягла 12 річного віку [6, с. 115].
Польща	Кримінальний закон Польщі закріплює злочини проти громадського порядку та моральності в розділі про злочини проти сексуальної волі та моральності й про злочини проти публічного порядку. Щодо порівняння розміру кримінальної відповідальності за хуліганство та участь у бійці можна зазначити, що кримінальна відповідальність за участь у бійці загалом обмежується тяжкістю спричиненої шкоди (наприклад, за КК Республіки Польща заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю карається до 8 років позбавлення волі, а смерті – до 10 років) та застосуванням при цьому зброї (наприклад, за КК Республіки Польща застосування зброї тягне до 8 років позбавлення волі) [6, с. 115].
Нідерланди	У кримінальному законодавстві Голландії глава сьома та восьма встановлює відповідальність за злочини, що загрожують загальній безпеці людей і власності та злочини проти державної влади. За Кримінальним кодексом Нідерландів відповідальність за хуліганські дії охоплюється ст. 141-144 [3, с. 446].
Іспанія	Кримінальний кодекс Іспанії закріплює кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності у розділі двадцять другому: злочини проти громадського порядку. Обов'язковою ознакою таких дій є публічність, яка не є обов'язковою за законодавством України. Суб'єктом хуліганських дій визначено особу, яка досягла 12 річного віку [8, с. 256].
Франція	У кримінальному законі Франції встановлено відповідальність за групові порушення громадського порядку. Стаття 431-4 Кримінального Кодексу Франції встановлює караність за діяння, що не знайомі українському кримінальному законодавству, а саме, діяння особи, у якій відсутня зброя, що полягають в умисному продовження участі у зібранні після вимог суб'єкта владних повноважень припинити ці дії. Виділення як родового об'єкта – громадський спокій (Книга 4 – про злочини й провини проти націй, держави й громадського спокою, про посягання на державну владу, посягання на громадський спокій КК Франції) та державні й суспільні основи. Встановлення мінімального віку для притягнення до відповідальності за злочини проти громадського порядку та моральності характеризується також своїми особливостями. Наприклад, суб'єктом групового порушення громадського порядку у Франції 13 років [3, с. 446].
Литва	КК Литви в ст. 170 окремо захищає права неповнолітніх. За ст. 170 КК Литви караним вважається не поширення творів, а здійснення публічних заяв усно, письмово або з використанням засобів масової інформації, в яких знуцаються, принижують, викликають ненависть чи спонукають до дискримінації. Передбачено такі способи скоєння злочину: здійснення заяв, спрямованих на знуцання; здійснення заяв, спрямованих на приниження; здійснення заяв, спрямованих на ненависть; здійснення заяв, що спонукають до дискримінації. Більш широким, в порівнянні з Україною, є коло діянь, за заклики до яких передбачено покарання. Найявна відповідальності юридичної особи [7, с. 142].

Кримінологічна характеристика досліджуваної групи злочинів указує на необхідність вироблення та постійної модернізації заходів запобігання та протидії, найбільш ефективними серед яких є психологічний вплив на натовп, застосування сили шляхом його блокування, локалізації, фізичного розосередження, дезорганізаційні заходи через надання правдивої інформації у ЗМІ та соціальні мережі щодо дій організато-

рів, виконавців, пособників та підбурювачів злочину, справжньої їх мети, схем фінансування їхньої діяльності, ведення картографічного обліку місць, у яких найбільш часто було вчинено хуліганство, кримінологічного обліку та прогнозування кримінальних правопорушень [4, с. 110].

Шаблістим В.В., Галемінім О.А. встановлено, що порушення громадського порядку, пов'язане з опором тому, хто припиняє хуліганські дії,

характерне майже для усіх країн пострадянського простору. Покаранням за нього, поряд із позбавленням волі, є штраф, громадські та виправні роботи, обмеження волі. Відмінності у родовому та безпосередньому об'єктах розглядуваного злочину полягають у несприйнятті суб'єктами формування кримінально-правової політики прогресивних надбань людства тих держав, в яких об'єктом хуліганства є громадська безпека [8, с. 141].

Комісаровим С.А. зауважено, що законодавство, яке регулює питання правопорушень проти публічного порядку в зарубіжних країнах, має свою специфіку, що зумовлено історичними та національними особливостями, політичним устроєм суспільства та багатьма іншими факторами. Водночас загальною характеристикою законодавства зарубіжних країн «сталої» та «молодої» демократії в питанні протидії проступкам проти публічного порядку є мета законодавця разом із систематизацією злочинних діянь, спрямованих на порушення публічного порядку, виокремити інші незначні проступки у цій сфері, надавши ознакам таких проступків детальної законодавчої регламентації. Перевагою є наявність чітких критеріїв, які дають можливість відокремити проступки проти публічного порядку від злочинних діянь. Натомість у державах, де стан забезпечення основоположних прав і свобод є незадовільним, правове регулювання проступків проти публічного порядку виявляє намір понад усе забезпечити інтереси держави. Як наслідок, порушення публічного порядку зазвичай набувають характеристики кримінально караних діянь [5, с. 155].

Тож, законодавство зарубіжних країн з одного боку має спільний погляд з Україною на окремі діяння, що порушують громадський порядок та моральність, однак є і суттєві відмінності. Вони полягають в тому, що низку злочинів віднесені до інших груп: злочинів проти життя та здоров'я, проти держави та нації тощо, а деякі з них, навпаки, – декриміналізовані (проституція чи утримання місць розпусти).

Аналіз головних відмінностей та розкриття змісту злочинів у зарубіжних країнах та Україні, дав змогу зрозуміти, який зарубіжний досвід варто запозичити, зокрема, – звернути увагу на регулювання наруги над могилою та жорстокого поводження з тваринами.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року №2341-III. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
2. Артюхова В. В. Про кримінально-правове поняття «громадський порядок». Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків). Харків: Харків. нац.

ун-т внутр. справ. 2019. С. 28–30. http://idpnan.org.ua/files/2021/artjuhova-v.v.-huliganstvo-kriminalno-pravove-ta-kriminologichne-piznannya_d.pdf

3. Байда А., Рудика В. Злочини проти громадського порядку та моральності в законодавстві України та країнах Європейського Союзу. Молодий вчений. Вип. 4. 2020. С. 445–448. <https://molodyvchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2086/2065>

4. Денисов С.Ф., Заїка Д.Є. Злочини проти громадського порядку: кримінологічна характеристика та питання запобігання Національною поліцією України. Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика. Вип. 1 (3). 2022. С. 99–115. <https://policeystika.dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2022/04/denisov-zaika.pdf>

5. Комісаров С.А. Зарубіжний досвід визначення проступків проти публічного порядку. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Вип. 5. 2019. С. 151–156. https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/5_2019/28.pdf

6. Кришевич О.В. Міжнародно-порівняльний аспект кримінальної відповідальності за хуліганство. Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку. Харків. 2019. С. 114–117. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/18_04_2019/pdf/53.pdf

7. Кузнецов В.В., Семчук Н.О., Чабанюк В.Д. Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх: порівняльно-правове дослідження: монографія. К.: ФОП Кандиба Т. П. 2017. 276 с. <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/36513/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20%28%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0%29%D0%B5%D0%BC%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf>

8. Шаблістий В.В., Галемін О.А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором особам, наділим владними повноваженнями під час виконання службових обов'язків чи іншими громадянам, що припиняли хуліганські дії: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД. 2017. 164 с. <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/596/1/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84.pdf>

9. Шевчук А.В., Боднарчук О.М. Порівняльний аналіз кримінально-правової охорони моральності за законодавством України та Республіки Молдова. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Вип. 66. 21. С. 216–223. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/11/38.pdf>

Анотація

Колодін Д. О., Агапова К. В. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності: порівняльно-правове дослідження. – Стаття.

У статті проведено порівняльно-правове дослідження кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності. Зауважено, що забезпечення громадського порядку в Україні, особливо в умовах воєнного стану є важливим фактором нормальної життєдіяльності суспільства, водночас аналіз кримінологічних показників, нормативно-правового регулювання в різних країнах сприяє розробці ефективної методики запобігання злочинам та вироблення науково обґрунтованих рекомендацій з даного питання.

Основою дослідження є моральні чесноти кожної людини, зважаючи на те, що майбутнє будь-якої

держави та суспільства залежить від моральних настроїв людей та кожної окремої людини.

На підставі проведення порівняльно-правового аналізу положень чинного кримінального законодавства України та зарубіжних країн (Молдова, Іспанія та інші європейські країни) розглянуто особливості кримінально-правової охорони моральності, зауважено на спільних та відмінних рисах у контексті наявності та побудови норм, досліджено їх структурні частини, зміст диспозицій, а також кваліфіковані види та покарання.

Підсумовано, що українське кримінальне законодавство у частині кримінально-правової охорони громадського порядку та моральності в цілому є досить ефективним, проте доречним було б оновлення законодавства щодо наруги над могилою, жорстокого поводження з тваринами тощо.

Зроблено висновок про те, що аналіз, адаптація та впровадження в Україні кращих іноземних практик, що мають на меті підвищити рівень забезпечення громадської безпеки, має як практичне значення, так і значення для розвитку вітчизняної науки.

Ключові слова: злочин, кримінальне правопорушення, громадський порядок, моральність, міжнародний досвід, запобігання злочинності.

Summary

Kolodin D. O., Aharova K. V. Criminal Offenses against Public Order and Morality: a Comparative-Legal Study. – Article.

The article provides a comparative legal study of criminal offenses against public order and morality.

It is remarked that the maintenance of public order in Ukraine, especially in the conditions of martial law, is an essential factor in the normal life of society, while the analysis of criminological indicators, regulatory and legal regulation in different countries contributes to the development of effective methods of crime prevention and the development of scientifically based recommendations on this issue.

The foundation of the study is the moral virtues of each person, taking into account the fact that the future of any state and society depends on the moral attitudes of people and each person.

Based on a comparative legal analysis of the provisions of the current criminal legislation of Ukraine and foreign countries (Moldova, Spain, and other European countries), the peculiarities of the criminal law protection of morality were considered, and common and distinctive features were noted in the context of the presence and construction of norms, their structural parts were studied, the content of dispositions, as well as qualified types and punishments.

It was concluded that the Ukrainian criminal legislation in terms of criminal law protection of public order and morality is generally quite effective, but it would be appropriate to update the legislation regarding desecration of the grave, cruelty to animals, etc.

It was finalized that the analysis, adaptation, and implementation of the best foreign practices in Ukraine, aimed at increasing the level of public safety, has both practical significance and significance for the development of domestic science.

Key words: crime, criminal offense, public order, morality, international experience, crime prevention.

УДК 347.95
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.4>

В. А. Кройтор
orcid.org/0000-0002-1849-5721
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА НА РОЗГЛЯД СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Частина перша ст. 2 ЦПК України визначає мету та завдання цивільного судочинства і тому є визначальною для розуміння сутності всіх наступних статей ЦПК України. Метою цивільного судочинства є захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Цією метою обумовлюються і завдання цивільного судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

Сама можливість і порядок розгляду цивільних справ у порядку цивільного судочинства мають розглядатись насамперед з точки зору міжнародно-правових стандартів та бути закріплені в багатьох міжнародних і національних нормативно-правових актах [1, с. 305–348; 2, с. 249–260]. У правовій літературі всі міжнародні норми в галузі прав і свобод людини прийнято називати міжнародними стандартами [3, с. 66].

В Юридичній енциклопедії термін «стандарт» правильно тлумачиться як щось таке, що позбавлено індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності. У широкому розумінні стандарт – це взірець, еталон, модель, сприймається як вихідне положення, якому мають відповідати певні об'єкти [4, с. 614–616]. Міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості та установлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження [5, с. 2].

Підтримуємо аргументовану позицію С.П. Погребняка, який отожднює стандарт з правилом поведінки, що містить норма, та формулює таке визначення поняття: «Норма права – це різновид соціальної норми, що закріплює правило (стандарт) правомірної поведінки, неприпустимість відхилення від якого гарантується державою» [6, с. 4]. Міжнародно-правові стандарти у сфері відправлення правосуддя в цивільних

справах загалом і реалізації принципу гласності та відкритості цивільного судочинства зокрема виступають «чітко визначеними параметрами, межами» певної поведінки, вихід за межі яких порушуватиме оптимальний ступінь упорядкованості в певній сфері суспільних відносин. Відповідно, дослідження та впровадження таких міжнародно-правових стандартів у національне законодавство є нагальним завданням вітчизняних науковців. Вважаю актуальним і нагальним дослідження впливу міжнародно-правових стандартів на цивільне судочинство, зокрема на прикладі справ визнання необґрунтованими активів і стягнення їх у дохід держави.

Визнання майна необґрунтованими активами та його витребування, що фактично є конфіскацією майна, походження якого особа не може пояснити у цивільному порядку (так звана цивільна конфіскація), поряд із визнанням незаконного збагачення кримінальним правопорушенням, є двома найпоширенішими моделями правової протидії незаконному збагаченню. З іншої сторони, визнання необґрунтованими активів і стягнення їх у дохід держави є правовим засобом у механізмі правового регулювання цивільних відносин, що забезпечує захист прав, зокрема права власності. Відповідно, закріплення в чинному вітчизняному законодавстві ефективного порядку розгляду справ про визнання необґрунтованими активів і стягнення їх у дохід держави, який би відповідав міжнародно-правовим стандартам, є важливим науковим і теоретичним завданням.

Розгляд питання про відповідність цивільного судочинства міжнародно-правовим стандартам пов'язується також з реалізацією стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

Оцінка стану дослідження проблеми. У вітчизняній науковій літературі проблема визнання необґрунтованими активів і стягнення їх у дохід держави досліджена у працях: І.В. Андрюнова [26], В.І. Бобрик [27–28], А.А. Вознюк [29], Я.В. Вороніжського [30–31], І.В. Глобюк [32], Н.Ю. Філатової [33], О.В. Кіряк [34],

Н.М. Навальнєвої [35] та ін. Водночас, незважаючи на науково-теоретичну цінність наукових висновків зазначених науковців, слід наголосити, що вони не повною мірою вирішують усі потреби сучасної теорії та практики у сфері відправлення правосуддя в цивільних справах, особливо коли йдеться як про окремі категорії цивільних справ загалом, так і справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави зокрема. Маємо констатувати, що інститут визнання необґрунтованими активів і стягнення їх у дохід держави потребує глибшого наукового дослідження його правозастосовчих аспектів, зокрема з точки зору різних аспектів проблем впливу міжнародно-правових стандартів цивільного судочинства, що дозволить виокремити особливості його застосування, а також покращити можливості для його застосування.

Ці вчені провели ґрунтовні наукові дослідження загальних проблем визначення сутності та змісту цього міжгалузевого правового інституту, його значення в механізмі судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Водночас, незважаючи на науково-теоретичну цінність наукових висновків зазначених науковців, слід наголосити, що вони не повною мірою розв'язують усі потреби сучасної теорії та практики у сфері відправлення правосуддя по цивільних справах з точки зору міжнародно-правових стандартів захисту прав і свобод людини.

Так, погоджуючись з необхідністю системної протидії корупції, слід зазначити, що законодавчий підхід до визначення процесуального порядку розгляду справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави має сприяти реалізації принципу правової визначеності, а отже, і утвердженню принципу верховенства права. Так, Європейський суд з прав людини у рішенні від 9 червня 2005 року у справі «Бакланов проти Російської Федерації» зауважив, що національне законодавство має бути сформульовано так точно, щоб заявник міг у розумному ступені передбачати наслідки своїх дій (п. 46) [17].

Метою статті є виокремлення та дослідження міжнародно-правових стандартів у галузі цивільного судочинства та їх вплив на розгляд справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Викладення основного матеріалу. Сфера захисту прав і свобод людини належить до напряму діяльності більшості міжнародних організацій, які на сьогодні прийняли значну кількість декларацій, конвенцій, хартій, що мають за мету задекларувати та закріпити на глобальному світовому рівні основоположні права та свободи людини та їх захист і відновлення у разі їх пору-

шення. Такі міжнародно-правові акти в галузі прав людини, як уже зазначалось, розглядаються як міжнародні стандарти, оскільки засновані на звичаєвих нормах, що сформувалися внаслідок визнання державами юридичної сили правил поведінки. Саме ця низка міжнародно-правових актів стала базисом для Конституції України та відповідного галузевого законодавства, зокрема, цивільного процесуального законодавства.

Як уже зазначалось, розгляд питання про міжнародно-правові стандарти щодо здійснення правосуддя в цивільних справах пов'язується насамперед із сучасним курсом України як держави. Для реалізації стратегічного курсу нашої країни на інтеграцію до Європейського Союзу, забезпечення її всебічного входження в європейський правовий простір, Україна має адаптувати своє законодавство до законодавства Європейського Союзу, що регулює відносини, зокрема, пов'язані з євроінтеграційними прагненнями України. Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [18] чітко формулює євроінтеграційні прагнення України та враховує новий етап відносин між нашою державою та Євросоюзом, що закладений в Угоді про асоціацію та відповідає реаліям сьогодення. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу передбачає, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави в рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах – членах ЄС.

Вимоги міжнародного права з проблематики прав людини, включаючи пакти ООН і регіональні конвенції, мають бути основою для розробки національного законодавства, яке визначає порядок здійснення правосуддя в цивільних справах.

Вважається, що найважливішим міжнародним стандартом є Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Як резолюція Генеральної Асамблеї, цей текст сам по собі не має юридичної сили, але на практиці він має великий вплив, на нього часто посилаються, численні національні законодавчі порядки включають його, іноді навіть на конституційному рівні. Цей міжнародний документ посилається на філософію природного права («Усі люди народжуються вільними та рівними у гідності та у правах») та на демократичні принципи [19, с. 186–188].

Відповідно до ч. 8 ст. 31 Конвенції ООН проти корупції держави-учасниці можуть розглянути можливість встановлення вимоги про те, щоб особа, яка вчинила злочин, довела законне походження таких удаваних доходів від злочину або іншого майна, що підлягає конфіскації, тією мірою, якою така вимога відповідає основоположним принципам їхнього внутрішнього права й характеру судового або іншого розгляду [20].

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року зумовлює виникнення більш конкретних правил поведінки, а також підпорядковує їх собі [21]. Норми даної Конвенції є саме тими міжнародними стандартами, на яких ґрунтуються домовленості держав – учасниць Ради Європи, які лягають в основу внутрішніх правопорядків [22, с. 144]. З огляду на це, під час нормативного врегулювання та застосування порядку визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави мають враховуватися критерії допустимого позбавлення права власності, закладені у ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року і вироблені у практиці ЄСПЛ, що забезпечують реалізацію конституційного принципу непорушності права приватної власності та загальної засади цивільного законодавства – неприпустимості протиправного позбавлення права власності. Застосування інституту визнання необґрунтованими активів і їх стягнення у дохід держави має відповідати ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [23].

Крім того, на міжнародному рівні міжнародно-правові стандарти відправлення правосуддя по цивільних справах закріплені у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 року) [24] та ін.

Підписавши в 2014 року Угоду про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншого боку, Україна взяла на себе зобов'язання до 2026 року гармонізувати своє законодавство у сфері утвердження верховенства права. В Угоді зазначається необхідність утвердження верховенства права та наголошується, що співробітництво має відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод (ст. 14) [25].

Слід зазначити, що в Україні конфіскацію необґрунтованих активів запроваджено внесенням змін до ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодав-

чих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року № 263-IX [26]. Основоположними для імплементації зазначеного механізму в Україні стали Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року [20] і директива Європейського парламенту і Ради 2014/42/ЄС від 03 квітня 2014 року «Про заморожування та конфіскацію засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом, в Європейському Союзі» [27].

Для правильного розгляду і вирішення конкретної цивільної справи суддя має враховувати також норми Конституції України, положення міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, і рішень Європейського суду з прав людини [28, с. 69]. Серед рішень ЄСПЛ, які змінили цивільне процесуальне законодавство, слід виокремити низку наступних рішень. Зокрема, по цій категорії цивільних справ є необхідність у застосуванні принципу збалансованості інтересів людини з інтересами суспільства, зміст якого сформульовано, зокрема, у практиці ЄСПЛ. Так, у справі «Сорінг проти Сполученого Королівства» («Soering v. United Kingdom») в рішенні від 7 липня 1989 року ЄСПЛ зазначив, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року «спрямована на пошук справедливого співвідношення між потребами, пов'язаними з інтересами суспільства загалом, і вимогами захисту основних прав людини» [29]. У справі «Ріс проти Сполученого Королівства» («Rees v. United Kingdom») у рішенні від 17 жовтня 1986 року ЄСПЛ було зазначено, що, з'ясовуючи, чи існує позитивне зобов'язання держави стосовно людини, «належить врахувати справедливий баланс, який має бути встановлений між інтересами всього суспільства й інтересами окремої людини» [30].

Слід зауважити, що Європейський суд з прав людини визнає конфіскацію активів поза межами кримінального провадження такою, що не суперечить презумпції невинуватості, не порушує майнових прав і заборон покарання без закону. Для прикладу, ЄСПЛ у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» від 12 травня 2015 року зазначив, що є допустимим застосування конфіскації до будь-яких осіб, які отримали майно від особи, яка набула майно в результаті серйозних кримінальних злочинів, таких як корупція, відмивання коштів, оборот наркотичних засобів, без необхідної добросовісності (знаючи чи маючи підстави допускати його злочинне походження) [31, с. 45].

ЄСПЛ визнає також допустимою конфіскацію майна, що належало членам родини винного

(незалежно від його засудження) за таких обставин: 1) знання про незаконне походження майна; 2) неможливість пояснити походження майна; 3) вид злочину (тяжкість злочину); 4) з'ясування, чи не є третя сторона фіктивним власником (рішення від 10 квітня 2012 року у справі «Силицькиєне проти Литви»). ЄСПЛ звертає увагу на те, що постанова про конфіскацію не є встановленням вини за злочин (пп. 53, 54 рішення), а має законну мету в загальних інтересах і ґрунтується на доказах придбання конфіскованих активів шляхом реінвестування незаконних доходів злочинної організації (пп. 63, 65, 67 рішення) [32, с. 76–77].

Отже, вважаю, що з метою приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами в галузі захисту прав людини, окремі питання у сфері відправлення правосуддя в цивільному судочинстві потребують подальшого удосконалення, зокрема, виходячи зі змісту прецедентної практики ЄСПЛ.

Як слушно зазначає С. В. Шевчук, найважливішу роль у запровадженні відповідних стандартів відіграє ЄСПЛ, який діє відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, що набула чинності в Україні у вересні 1997 року. Саме з цього часу започатковано якісно новий підхід до імплементації правозахисних стандартів, яким надається конкретна правова форма. Прецедентна практика Європейського суду з прав людини нині фактично є елементом національної правової системи, оскільки сама Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод дає Суду право тлумачити положення Конституції України, а національні судові органи починають дедалі більше посилалися на його судові рішення під час вирішення питань у межах національної судової юрисдикції [5, с. 2].

Висновки. Слід зазначити, що сьогодні цивільне процесуальне законодавство України щодо відправлення правосуддя в цивільному судочинстві взагалі і щодо розгляду справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави зокрема, відповідає міжнародно-правовим стандартам. Ефективне застосування інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є можливим за умови відповідності міжнародним договорам і практиці ЄСПЛ.

Разом з тим, незважаючи на прогрес у законодавчій сфері, в Україні існує потреба в подальшому вдосконаленні правозастосовної практики та впровадженні названих міжнародних стандартів, зокрема, через використання судової практики ЄСПЛ. До того ж вступ України до Ради Європи зобов'язує дотримуватися міжнародних

норм і принципів у галузі захисту прав людини загалом і у сфері цивільного судочинства зокрема.

Література:

1. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.
2. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 600 с.
3. Кройтор В. А., Степаненко Т. В. Стандарти Європейського Союзу у сфері цивільного судочинства і проблема доступу до правосуддя. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. № 1 (2). 2005. С. 64–77.
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5 / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998–2003. 736 с.
5. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2006. 848 с.
6. Погребняк С. П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 19 с.
7. Андронов І. В. Розподіл тягаря доказування у цивільних справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 13 груд. 2019 р.) / за заг. ред. д. ю. н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2019. С. 13–16.
8. Бобрик В. І. Проведення в справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування як вид галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного процесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 1 Т. 1. С. 139–142.
9. Бобрик В. І. Матеріальна диференціація цивільного судочинства: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 2. С. 15–19.
10. Чернявський С. С., Вознюк А. А. Зарубіжний досвід правової протидії незаконному збагаченню. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. № 17 (1). С. 79–89.
11. Вороніжський Я. В. Зарубіжний досвід визнання необґрунтованими активів і їх стягнення у дохід держави. *Часопис цивілістики*. Випуск 44. С. 32–37.
12. Вороніжський Я. В. Актуальні питання інституту визнання необґрунтованими активів. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 94–102.
13. Гловко І. В. Позовне провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування і «кримінальна спеціальна конфіскація»: питання кореляції. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 16 листопада 2018 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2018. С. 79–89.
14. Філатов Н. Ю. Новели законодавства України щодо конфіскації майна: порівняльно-правовий аналіз.

Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 94-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова. Харків : Право, 2016. С. 233–237.

15. Кіріяк О. В. Проведення у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Чернівці, 26–27 жовтня 2017 р.). Чернівці : Технодрук, 2017. С. 431–433.

16. Навальнева Н. М. Підстави та порядок визнання майна необґрунтованими активами та його витребування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 121–125. URL: http://www.pap.in.ua/4_2018/32.pdf (дата звернення 25.07.2023).

17. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Бакланов проти Російської Федерації» від 9 червня 2005 року (скарга № 68443/01) URL: eur.court.eu/Uploads/ECHR_Baklanov_v_Russia_09_06_2005.doc (дата звернення: 17.09.2023).

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>. (дата звернення: 19.06.2023).

19. Тускоз Ж. Міжнародне право : підруч. Київ : Арт-Ек, 1998. 416 с.

20. Конвенція Організації об'єднаних націй проти корупції, 31.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 19.06.2023).

21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.06.2023).

22. Бущенко А. П. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського Суду з прав людини. Харків : Права людини, 2008. 432 с.

23. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 19.06.2023).

24. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 19.03.2023).

25. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Учинено в м. Брюссель двадцять першого березня дві тисячі чотирнадцятого року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 02.06.2023).

26. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text> (дата звернення: 25.08.2023).

27. Про заморожування та конфіскацію засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом, в Європейському Союзі : Директива Європейського парламенту і Ради 2014/42/ЄС від 03.04.2014 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/2014-42-es.pdf> (дата звернення: 25.08.2023).

28. Присяжнюк Т., Мірошник О. Захист права власності у Європейському правовому просторі. *Право України*. 2001. № 8. С. 68–70.

29. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 липня 1989 року по справі «Соєрінг проти Сполученого Королівства» («Soering v. United Kingdom»). URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_3_UKR (дата звернення: 25.08.2023).

30. Рішення Європейського суду з прав людини від 17 жовтня 1986 року по справі «Ріс проти Сполученого Королівства» («Rees v. United Kingdom»). URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_3_cory.pdf (дата звернення: 25.08.2023).

31. Рішення Європейського Суду з прав людини від 12 травня 2015 р. по справі «Гогітідзе та інші проти Грузії»: URL: <https://courses.ed-era.com/assets/courseware/9e466733eab9aeb296f9e4ce7973e27c/asset-v1:EdEra+HR201+hr201+type@asset+block/1P1-Gogitidze.pdf> (дата звернення: 25.08.2023).

32. Рішення Європейського Суду з прав людини від 10 квітня 2012 р. у справі «Силицькієне проти Литви». <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/vyznannya-aktyviv-neobgrunтованому-ta-yih-vytrebuvannya/> (дата звернення: 25.08.2023).

Анотація

Кройтор В. А. Вплив міжнародно-правових стандартів цивільного судочинства на розгляд справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. – Стаття.

Стаття присвячена впливу міжнародно-правових стандартів цивільного судочинства на розгляд справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

У праці констатується, що відповідні міжнародні правові стандарти у сфері відправлення правосуддя в цивільних справах виступають «чітко визначеними параметрами, межами» певної поведінки, вихід за рамки яких порушуватиме оптимальний ступінь упорядкованості в певній сфері суспільних відносин. Відповідно, дослідження та впровадження таких міжнародно-правових стандартів у національне законодавство є нагальним завданням вітчизняних науковців.

Доводиться, що розгляд питання про відповідність цивільного судочинства міжнародно-правовим стандартам пов'язується з реалізацією стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

У праці наголошено, що вимоги міжнародного права з проблематики прав людини мають бути основою для розробки національного законодавства, яке визначає порядок здійснення правосуддя в цивільних справах загалом і особливості розгляду справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави зокрема.

Проаналізовано роль судової практики Європейського суду з прав людини у становленні та процесі впровадження стандартів захисту прав і свобод людини у сфері відправлення правосуддя в цивільному судочинстві.

У статті зроблено висновок, що сьогодні цивільне процесуальне законодавство України щодо відправлення правосуддя в цивільному судочинстві загалом і щодо розгляду справ про

визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави зокрема, відповідає міжнародно-правовим стандартам. Ефективне застосування інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є можливим за умови відповідності міжнародним договорам і практиці ЄСПЛ.

Разом з тим, незважаючи на прогрес у законодавчій сфері, в Україні існує потреба в подальшому вдосконаленні правозастосовної практики та впровадженні названих міжнародних стандартів, зокрема, через використання судової практики ЄСПЛ. До того ж вступ України до Ради Європи зобов'язує дотримуватися міжнародних норм і принципів у галузі захисту прав людини загалом і у сфері цивільного судочинства зокрема.

Ключові слова: міжнародні правові стандарти, міжнародні стандарти в галузі прав людини, цивільне судочинство, розгляд справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, необґрунтовані активи.

Summary

Kroitor V. A. Influence of international and legal standards of civil proceedings on hearing cases on recognizing inconsistent assets and their collection into government revenue. – Article.

The article is focused on the influence of international and legal standards of civil proceedings on hearing cases on recognizing inconsistent assets and their collection into government revenue.

The author of the paper has stated that relevant international legal standards in the field of justice in civil cases act as “clearly defined parameters, boundaries” of certain behavior, and going beyond them will violate the optimal degree of ordering in a certain sphere of social relations. Accordingly, research and implementation of such international and legal standards into national legislation is an urgent task of domestic scholars.

It has been proved that considering the issue on the compliance of civil proceedings with international legal standards is related to the implementation of Ukraine’s strategic integration path into the European Union.

The author of the paper has emphasized that the requirements of international law on human rights issues should be the basis for the development of national legislation that determines the procedure for the administration of justice in civil cases in general and the specifics of hearing cases on recognizing inconsistent assets and their collection into government revenue, in particular.

The role of the case-law of the European Court of Human Rights in the formation and process of implementation of standards for the protection of human rights and freedoms in the field of administration of justice within civil proceedings has been analyzed.

The author of the article has concluded that the current civil procedural legislation of Ukraine regarding the administration of justice within civil proceedings in general, and in regard to hearing cases on recognizing inconsistent assets and their collection into government revenue, in particular, meets international and legal standards. Effective application of the institution of recognizing inconsistent assets and their collection into government revenue is possible under the condition of the compliance with international treaties and the case-law of the European Court of Human Rights.

At the same time, despite the progress in the legislative field, there is a need in Ukraine for further improvement of law-enforcement practice and the implementation of the mentioned international standards, in particular, through the application of the case-law of the European Court of Human Rights. Besides, Ukraine’s accession to the Council of Europe requires the compliance with international norms and principles in the field of human rights protection in general and in the field of civil proceedings, in particular.

Key words: international legal standards, international standards in the field of human rights, civil proceedings, hearing cases on recognizing inconsistent assets and their collection into government revenue, inconsistent assets.

УДК 347.5
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.5>

З. Ф. Самчук-Колодяжна
orcid.org/0000-0002-9391-1115
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки

К. М. Прокопчук
головний спеціаліст відділу інформаційних технологій та правового забезпечення
Господарського суду Волинської області

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ

Постановка наукової проблеми та її значення. Питання обігу вогнепальної зброї серед цивільного населення дискутується десятиріччями, але за час проведення АТО на Сході України, а особливо бойових дій в зв'язку з військовою агресією РФ в громадян України появилась значна кількість вогнепальної зброї, в тому числі знайденої, покинутої, яка зберігається, а за часту використовується та реалізується громадянами з грубим порушенням чинного законодавства, завдаючи шкоди як самим громадянам і їх сім'ям, так і третім особам.

Сучасний стан поводження цивільного населення із вогнепальною зброєю вимагає невідкладного прийняття відповідного закону, який забезпечив би не лише легалізацію вогнепальної зброї, але й впорядкував її цивільний обіг та убезпечив цивільне населення від неоправданих смертей та руйнувань їх помешкань і знищення майна.

Аналіз досліджень даної проблеми. Необхідно відмітити, що наукова спільнота проблеми цивільного обігу зброї та інших об'єктів, які вилучені або обмежені в обізі розглядає фрагментарно при дослідженні речових прав фізичної та юридичної особи, відчуженні майна та майнових прав, спадкуванні окремих видів майна та інше.

Метою та завданням статті є дослідження проблем правового регулювання цивільного обігу вогнепальної зброї, удосконалення юридичного інструментарію та вироблення нових механізмів цивільного обігу та легалізації вогнепальної зброї.

Виклад основного матеріалу та отримання результатів дослідження. На території України вже більше року йде жорстока війна. Такого масштабу воєнних дій та завданих ними матеріальних втрат людство не бачило з часів Другої Світової війни. Кожен українець прагне захистити свою країну, себе, свою сім'ю та майно від агресора, а тому попит на зброю зростає як і порушення встановлених правил поводження з нею, особливо, у зв'язку із запровадженням воєнного

стану та появою великої кількості загубленої та покинутої вогнепальної зброї в тому числі покинутої окупантами бойової вогнепальної зброї.

Серед суб'єктів законодавчої ініціативи, науковців та української спільноти загалом ще з початку Антитерористичної операції 2014 року дискутується питання законодавчого закріплення права власності на вогнепальну зброю і її легалізацію відповідним законом.

На сьогодні чинним законодавством України, зокрема постановою Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» ще з 17.06.1992 року встановлено, яка вогнепальна зброя може перебувати у власності і користуванні фізичних та юридичних осіб недержавної форми власності, громадських та міжнародних організацій, а саме: вогнепальна гладкоствольна та нарізна мисливська зброя і припаси до неї [2].

Бойова вогнепальна зброя та припаси до неї не можуть бути у володінні, користуванні та розпорядженні цивільного населення і за це передбачена кримінальна відповідальність (ст. 262, 263 –1 Кримінального кодексу України) [5].

Обіг вогнепальної зброї, а саме придбання, зберігання, перевезення, використання, реалізація вогнепальної зброї, яка може бути у власності громадян визначено підзаконним нормативним актом: «Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів», затвердженою наказом Міністерства Внутрішніх Справ України від 21.08.1998 № 622 (надалі – Інструкція) [3].

Реалії сьогодення потребують закріплення правового режиму власності на цивільну вогнепальну зброю спеціальним законом.

Відмітимо ще й те, що Постанова Верховної Ради від 17.06.1992 р., що закріплює правовий режим власності на окремі види майна з 1996 р. стала суперечити ст. 41 Конституції України, яка визначає правило про те, що правовий режим приватної власності встановлюється виключно законами України [1].

В юридичній доктрині проголошується презумпція вільної оборотоздатності об'єктів цивільних прав (цивільного обігу), за винятком тих, які вилучені з цивільного обігу. Щодо об'єктів обмежених в обізі чинним законодавством встановлено спеціальний правовий режим в залежності від їх суспільної значимості.

Законодавчо встановлена заборона довільного обмеження оборотоздатності об'єктів цивільних прав. Стаття 178 Цивільного кодексу України однозначно визначає, що об'єкти вилучені з цивільного обороту та об'єкти, які можуть належати лише певним учасникам або перебування яких у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом (обмежено оборотоздатні) встановлюється законом [7]. Саме такими об'єктами – обмежено оборотоздатними є вогнепальна зброя.

Цивільний обіг вогнепальної зброї – це виробництво зброї, торгівля зброєю, обмін, дарування, придбання, колекціонування, експонування, спадкування, зберігання, носіння, перевезення, транспортування, застосування, ремонт, вилучення, викрадання, втрата, вихолощення, утилізація, ввезення та вивезення зброї. Це найбільш поширене визначення обігу цивільної вогнепальної зброї, що впливає з аналізу чинного законодавством.

Інструкція визначення поняття обігу зброї не містить, а вказує лише на: «виготовлення, придбання, облік, перевезення та використання вогнепальної...зброї» [3].

Закон України «Про державні нагороди», встановлюючи особливий режим іменної нагородної зброї, закріплює право особи на зберігання, носіння, використання зброї та порядок спадкування [4].

Викладене доводить, що встановлення прав власника володільця чи користувача повинно бути закріплено відповідним законом.

Поняття вогнепальної зброї, що визначено Інструкцією, як зброї, яка призначена для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі. Бойова вогнепальна зброя – це зброя, призначена для ураження людина та / або техніки [3].

Вогнепальна зброя, що може перебувати у громадян, це є мисливська вогнепальна зброя, яка повинна відповідати вимогам технічного регламенту. До такої зброї відносяться мислив-

ські гвинтівки, карабіни, гладкоствольні рушниці, нарізні та комбіновані рушниці з гладкими і нарізними стволами (п. 8.8.1, п. 8.2 Інструкції) [3]. Іншої вогнепальної зброї, крім нагородної, не може бути у власності, користуванні та носінні фізичних осіб, навіть для їх особистого захисту [4].

Відмітимо, що окремі категорії громадян мають право на придбання та використання вогнепальної зброї для особистого захисту. Це працівники правоохоронних органів та особи, що конкретно визначені чинним законодавством.

Правовий режим вогнепальної зброї, що може бути у власності, користуванні, та розпорядженні юридичних осіб і дозволяється в цивільному обізі, крім вогнепальної зброї і припасів до неї ЗСУ, СБУ, МВСУ, організацій та формувань, що згідно закону мають право на використання вогнепальної зброї, встановлено Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів. Реалізація та придбання такої зброї за цивільно-правовими договорами у відповідності з цивільним законодавством.

Порядок придбання, обліку, охорони, перевезення і використання вогнепальної зброї та бойових припасів до неї (патронів до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів а також заряджені патрони до гладкоствольних мисливських рушниць, мисливський порох і капсулі) в міністерствах, інших центральних органах, на підприємствах, в установах, організаціях, в господарських об'єднаннях регламентується відповідними інструкціями, погодженими з Національною поліцією України.

Вогнепальна, пневматична, холодна зброя, бойові припаси до зброї, пристрої та патрони до них, придбані підприємствами, установами, організаціями належать до відомчої зброї із заборною використовувати не за призначенням, продавати, передавати, зберігати за місцем проживання працівників (крім працівників правоохоронних органів), згідно вимог Інструкції.

В разі необхідності передачі зброї і бойових припасів юридична особа повинна письмово повідомити орган поліції, в якому зброя перебуває на обліку, в 5-денний строк.

В разі придбання вогнепальної зброї юридична особа протягом десяти днів зобов'язана одержати в органах поліції дозвіл на право її зберігання.

Відомча зброя та бойові припаси до неї повинні зберігатись в спеціально обладнаному сховищі, що відповідає встановленим Інструкцією вимогам (п. 11.5–11.10) [3].

Передбачено зберігання зброї різними організаціями, в т.ч. навчальними закладами в пунктах централізованого зберігання в окремо відділеному кожному приміщенні.

У навчальних закладах, спортивних товариствах, які не мають дозволів органів поліції на відкриття та функціонування стрілецьких тирів і стрільбищ, зберігання зброї та бойових припасів до неї, крім навчальної заборонено.

Учбова зброя (нейтралізована), яка спеціально приведена в непридатний для стрільби стан, призначена для навчання правилам поведінки зі зброєю (розбирання, складання, зарядження, розрядження, виконання стрілецьких прийомів зі зброєю).

Стрілецький тир – споруда для стрільби по мішенях з вогнепальної та пневматичної зброї, стрільбище – комплекс стрілецьких тирів для стрільби по мішенях під час проведення спортивних заходів, приміщення яких повинні відповідати вимогам Інструкції та ДБН В.2.2 – 13-2003 «Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Спортивні та фізкультурно – оздоровчі споруди» [3].

Керівники юридичних осіб, що використовують вогнепальну зброю повинні отримати дозвіл органів поліції на укладення трудових договорів з їх працівниками, перевірка яких здійснюється органами поліції на предмет наявності медичних протипоказань, судимості, обмеження користування зброєю та інших умов, передбачених п. 5.1 Інструкції.

Юридичні особи повинні вести книги обліку вогнепальної зброї що скріплюється печаткою органу поліції [5].

Непридатна до використання відомча вогнепальна зброя та бойові припаси до неї здаються в органи поліції. Зайва, але придатна відомча вогнепальна зброя здається за місцем придбання зброї або передається (продається) іншим організаціям за дозволом органів поліції.

За стан обліку зберігання і використання зброї відповідають керівники юридичних осіб, які в разі втрати зброї повинні негайно повідомити органи поліції. Підставою для зняття втраченої зброї з обліку є рішення органу досудового розслідування [3; 5].

Правовий режим вогнепальної мисливської зброї, що дозволена в цивільному обізі і може бути у власності та користуванні фізичної особи, згідно Постанови Верховної Ради України від 17.06.1992 р. «Про право власності на окремі види майна» (Додаток 2), визначений підзаконним нормативним актом – Інструкцією про

порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, всупереч Конституції України (ст. 41) та Цивільному кодексу України (ст. 178) [1; 7].

Правом на придбання мисливської гладкоствольної зброї користуються особи, що досягли 21 року, мисливської нарізної – 25 років.

Щодо цивільного обігу вогнепальної мисливської зброї, то придбання, зберігання, носіння, використання, реалізація, утилізація фізичною особою здійснюється за наступних умов: Власник зобов'язаний застрахувати цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам, як вогнепальною, так і іншими видами зброї (п. 28 Інструкції, ЗУ «Про страхування»). Зареєструвати мисливську вогнепальну зброю та стати на облік власників, так як відомості про наявність зброї в громадян заносяться органами поліції в БД (базу даних), а на кожного власника зброї заводиться особова справа.

При зміні місця проживання власник зброї повинен у десятиденний строк стати на облік за новим місцем проживання. Подарована мисливська вогнепальна зброя може бути зареєстрована в органах поліції, якщо обдарований має дозвіл на її придбання.

На час довготривалих від'їздів особи (понад 3 місяці) дозволяється тимчасова передача вогнепальної мисливської зброї на тимчасове зберігання без права використання іншим членам сім'ї, родичам, іншим громадянам, які мають дозволи на зберігання особистої зброї, а у разі відсутності таких – в органи поліції.

Передача зброї є обов'язковою в разі смерті власника нагородної та мисливської вогнепальної зброї у п'ятиденний строк в органи поліції на тимчасове зберігання до вирішення питання про спадкування. Якщо спадкоємці не бажають або не можуть успадкувати зброю вони у місячний строк повинні її реалізувати у встановленому порядку особі, що має дозвіл на придбання зброї або в магазин з торгівлі зброєю [4].

В органах поліції можливе переоформлення документів від одного власника до іншого вогнепальної мисливської зброї, що має дозвіл на придбання зброї від особи, яка успадкувала цю зброю.

Мисливська вогнепальна зброя, визнана непридатною для використання передається безкоштовно до органів поліції для знищення у місячний строк [2].

У разі втрати зброї власник зобов'язаний негайно повідомити органи поліції по місцю втрати та місцю реєстрації зброї.

Наявну мисливську вогнепальну зброю, яка не була зареєстрована, але може перебувати у власності громадян можна перереєструвати в особисте користування. Оформлення документів здійснюється в порядку, передбаченому Інструкцією. Органами поліції обов'язково здійснюється перевірка зброї на предмет викрадення, втрати, знахідки (п. 12.22 Інструкції) [3].

Контроль за дотриманням правил зберігання, носіння, використання зброї громадянами проводиться органами поліції не рідше одного разу на три роки. Зазначимо, що наказом МВС №195 від 18.03.2022 встановлено, що під час дії воєнного стану в Україні строк дії дозволів, визначених Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, продовжується на період дії воєнного стану та 10 днів після припинення або скасування воєнного стану в Україні [6].

Передача зброї за цивільно-правовими договорами (купівля – продаж, дарування, міна, найм – оренда) може здійснюватися лише власниками, або уповноваженими власником особами. Успадковуватись може лише зареєстрована зброя, а спадкодавець повинен бути власником зброї. Предметом цивільно-правових договорів може бути зброя, що дозволена в цивільному обізі а набувачами та користувачами фізичні особи відповідного віку та стану здоров'я при відсутності заборон, які встановлені чинним законодавством.

Хоча обсяг вогнепальної зброї, що може бути у власності фізичних осіб здійснюється шляхом укладення цивільно-правових договорів, порядок їх укладання залишається поза увагою законодавця. Перш за все, такі договори не поіменовані ні в Цивільному кодексі, ні в інших цивільно-правових актах. Відсутня вимога щодо форми, хоча предметом договору є речі, обмежені в цивільному обізі. З огляду на сучасний стан поведінки громадян зі зброєю та її впливом, договори між фізичними особами повинні укладатись в письмовій з нотаріальним посвідченням формі, що забезпечуватиме дотримання вимог щодо предмета, так і сторін договору.

Питання правового режиму знайденої (загублено) зброї спеціальним законом на сьогодні не врегульовано. В такому випадку на таку зброю

розповсюджується положення цивільно-правових норм щодо знахідки.

Цивільний кодекс України, стаття 337 передбачає, що про загублену річ особа зобов'язана негайно повідомити ту особу, яка її загубила, або власника речі та повернути річ [7].

Якщо особа, що загубила річ невідома (або місце її перебування невідоме), то особа, що знайшла річ зобов'язана повідомити про знахідку органи Національної поліції або органи місцевого самоврядування.

Особа може зберігати загублену річ у себе, здати органам поліції чи місцевого самоврядування на зберігання після повідомлення про знахідку. Беззаперечно, така загублена річ як вогнепальна зброя повинна здаватись на зберігання в органи поліції, що необхідно встановити в законі.

Особа, що знайшла річ набуває права власності на неї після спливу 6 місяців з моменту заявлення про знахідку органам Нацполіції, якщо власник не об'явився або не встановлений [7].

Проте, враховуючи, що право власності на зброю набувається у спеціально встановленому порядку, особі, яка знайшла зброю, необхідно стати на облік та зареєструвати знайдену зброю, згідно вимог після збігу 6 місяців.

Іншого механізму легалізації знайденої та іншим способом набутої вогнепальної зброї, що є в цивільному обізі чинним законодавством не встановлено. Це чи не головна підстава нагального прийняття спеціального закону щодо вогнепальної зброї та її цивільного обігу.

Зазначимо, що за незаконне поводження зі зброєю та бойовими припасами (носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передача чи збут вогнепальної зброї, крім гладкоствольної мисливської, бойових припасів до неї) передбачена кримінальна відповідальність у виді позбавлення волі (ст. 263, ст. 263-1 КК України). За недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки – обмеження чи позбавлення волі (ст. 264 КК України) [8]. Зазначимо, що цивільні особи не несуть кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб в захисті України».

У разі порушення порядку придбання, зберігання, продажу вогнепальної мисливської зброї, порушення правил носіння, перевезення такої зброї, строків реєстрації, ухилення від реєстрації мисливської вогнепальної зброї встановлена адміністративна відповідальність – штраф з оплатним вилученням або кон-

фіскацією зброї, або без такого (ст. 190-194 КУпАП) [9].

Зауважимо, що цивільно-правова відповідальність за порушення вимог чинного законодавства порядку цивільного обігу вогнепальної зброї врегульована недостатньо.

Відшкодування завданої майнової шкоди передбачено лише в разі вчинення злочину незаконним зберіганням, носінням чи використанням зброї, проте механізм відшкодування відсутній, як і джерела відшкодування, крім цивільного позову до обвинуваченого в кримінальному провадженні, коли шкода компенсується роками.

На сьогодні є проблемним застосування цивільно-правової відповідальності за загрозу життю, здоров'ю, майну фізичної особи, або майну юридичної особи у виді відшкодування шкоди завданої внаслідок неусунення такої загрози (Гл.81ЦКУ) [7]. Таке відшкодування неможливе в порядку цивільного судочинства із-за відсутності механізму відшкодування майнової і моральної шкоди та джерел такого відшкодування. Дискусія щодо прийняття спеціального закону про відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням за рахунок державного бюджету ведеться майже 20 років, подано десятки законопроектів, але закону так і не прийнято.

В адміністративному порядку майнова шкода не відшкодовується. На правопорушника накладається лише незначний штраф (від 3 до 25 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, та оплатне вилучення або конфіскація зброї, або без такого). Превентивні заходи проводяться недостатньо (контроль за зберіганням, реєстрацією, носінням, ремонтом та використанням вогнепальної зброї).

Висновки. Аналіз достатності врегулювання підстав набуття права власності на вогнепальну зброю, що перебуває в цивільному обізі та порядку її зберігання і використання свідчить про невідкладне прийняття відповідного закону, що набуває особливого значення у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні.

Насамперед необхідно виконати конституційну вимогу щодо закріплення права приватної власності на зброю законом та врегулювати порядок укладення та форму цивільно-правових договорів, предметом яких є речі з обмеженою оборотоздатністю (зокрема зброя).

Враховуючи появу значної кількості незареєстрованої вогнепальної зброї, що дозволена в цивільному обізі та припасів до неї, в т.ч. забутої, покинутої передбачити умови добровільної здачі, а за придатну до використання – винагороду, чи реалізацію через торговельну мережу, що здійснює продаж зброї. Законодавчо закріпити умови набуття власності на забуту, покинуту зброю – заява в органи поліції про знахідку

та збіг 6 місяців після такої заяви, якщо власник не об'явився.

В разі вчинення кримінального правопорушення – обов'язкова конфіскація будь-якої зброї.

При притягненні до адміністративної відповідальності за порушення встановлених вимог щодо поводження з вогнепальною зброєю, що є в цивільному обізі встановити більш суворіше покарання (мінімальний розмір штрафу від 10 неоподаткованих мінімумів, конфіскацію зброї при повторному порушенні).

Встановити цивільно-правову (майнову) відповідальність за неусунення загрози життю, здоров'ю чи майну фізичної особи, майну юридичної особи, а в разі завдання такої шкоди – відшкодування майнової та моральної шкоди з обов'язковою конфіскацією вогнепальної зброї.

Слід відмітити, що до Верховної Ради України подані законопроекти, які направлені на закріплення порядку набуття, використання, легалізацію вогнепальної зброї та бойових припасів, що можуть бути у власності громадян відповідним законом. Вказані законопроекти заслуговують на увагу, хоча питання відповідальності за зберігання, носіння, реалізацію незареєстрованої вогнепальної зброї та ухилення від її реєстрації, згідно вимог чинного законодавства належним чином не врегульовані, а питання цивільно-правової відповідальності зовсім не розглядаються.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K>
2. Про право власності на окремі види майна: постанова ВРУ від 17.06.1992 // ВВРУ, 1992. № 35. Ст. 517 (зі змінами).
3. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затвердженою наказом МВС України від 21.08.1998 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0988-02#Text>
4. Про державні нагороди України : Закон України від 02.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14#Text>
5. Про охоронну діяльність : Закон України від 22.03.2012р. // ВВРУ, 2013. № 2. Ст. 8
6. Про введення воєнного стану: Закон України від 24.02.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
7. Цивільний кодекс України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435>
8. Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

Анотація

Самчук-Колодяжна З. Ф., Прокопчук К. М.
Питання цивільного обігу вогнепальної зброї в Україні. – Стаття.

В статті розглядаються проблеми правового регулювання цивільного обігу вогнепальної зброї та бойових припасів до неї з врахуванням обмежень, встановлених законодавством та запровадженням воєнного стану в Україні, права фізичної особи та юридичної особи на вогнепальну зброю, порядок та умови реалізації цих прав, правові наслідки невиконання умов придбання, зберігання, носіння, використання та передачі зброї іншим особам за цивільно-правовими договорами у власність, володіння чи користування, крім вогнепальної зброї та бойових припасів до неї ЗСУ, органів та навчальних закладів СБУ, МВСУ та формувань, що згідно чинного законодавства мають право на використання вогнепальної зброї.

Також досліджується правовий режим знайденої (загубленої), покинутої зброї та проблеми легалізації вогнепальної зброї, що знаходиться в незаконному володінні цивільного населення.

Сучасний стан поводження цивільного населення із вогнепальною зброєю вимагає невідкладного прийняття відповідного закону, який забезпечив би не лише легалізацію вогнепальної зброї, але й впорядкував її цивільний обіг та убезпечив цивільне населення від неоправданих смертей та руйнувань їх помешкань і знищення майна.

Серед суб'єктів законодавчої ініціативи, науковців та української спільноти загалом ще з початку Антитерористичної операції 2014 року дискутується питання законодавчого закріплення права власності на вогнепальну зброю і її легалізацію відповідним законом.

Аналіз достатності врегулювання підстав набуття права власності на вогнепальну зброю, що перебуває в цивільному обізі та порядку її зберігання і використання свідчить про невідкладне прийняття відповідного закону, що набуває особливого значення у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні.

Насамперед необхідно виконати конституційну вимогу щодо закріплення права приватної власності на зброю законом та врегулювати порядок укладення та форму цивільно-правових договорів, предметом яких є речі з обмеженою оборотоздатністю (зокрема зброя).

Ключові слова: цивільний обіг вогнепальної зброї, мисливська вогнепальна зброя та припаси до неї, оборотоздатність, нагородна зброя, правовий режим знайденої (загубленої) зброї, легалізація зброї, спеціальний закон, воєнний стан.

Summary

Samchuk-Kolodiazhna Z. F., Prokopchuk K. M.
The issue of civilian circulation of firearms in Ukraine. – Article.

The article examines the problems of legal regulation of the civilian circulation of firearms and military supplies for them, taking into account the restrictions established by legislation and the introduction of martial law in Ukraine, the rights of individuals and legal entities to firearms, the procedure and conditions for the exercise of these rights, the legal consequences of failure to purchase, storage, carrying, use and transfer of weapons to other persons under civil law contracts for ownership, possession or use, except for firearms and ammunition for them of the Armed Forces of the Armed Forces, other military formations, bodies and educational institutions of the SBU, the Ministry of Internal Affairs and formations that are in accordance with current legislation have the right to use firearms.

The legal regime of found (lost), abandoned weapons and the problem of legalization of firearms in the illegal possession of the civilian population are also investigated.

The current state of the civilian population's handling of firearms requires the urgent adoption of an appropriate law that would ensure not only the legalization of firearms, but also regulate their civilian circulation and protect the civilian population from unjustified deaths and the destruction of their homes and destruction of property.

Among the subjects of the legislative initiative, scientists and the Ukrainian community in general, since the beginning of the Anti-Terrorist Operation in 2014, the issue of legislative consolidation of the right to own firearms and its legalization by the relevant law has been discussed.

The analysis of the adequacy of the regulation of the grounds for acquiring the right to own a firearm in civilian circulation and the procedure for its storage and use indicates the urgent adoption of the relevant law, which is of particular importance in connection with the introduction of martial law in Ukraine.

First of all, it is necessary to fulfill the constitutional requirement to enshrine the right of private ownership of weapons by law and to regulate the procedure and form of civil law contracts, the subject of which are things with limited mobility (in particular, weapons).

Key words: civilian circulation of firearms, hunting firearms and their supplies, turnover capacity, reward weapons, legal regime of found (lost) weapons, legalization of weapons, special law, martial law.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.6>

А. М. Бабюк
orcid.org/0000-0002-5906-9366
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, 24 лютого 2022 року на території України введено військовий стан [1]. Згідно законодавства України запровадження правового режиму воєнного стану передбачає суттєву зміну в роботі органів державної влади. Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [2] визначаються правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.

У зв'язку з запровадження військового стану виникла потреба швидкого реагування митних органів, зокрема, щодо митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів, що почали ввозитись на митну територію України для потреб Збройних Сил України та населення. Врегулювання питань експортно-імпорتنних операцій щодо деяких видів товарів під час дії воєнного стану відбулося шляхом прийняття низки нормативно-правових актів.

Окрім цього, виникла ситуація, коли на деяких територіях України, із-за бойових дій чи тимчасової окупації, безпосереднє функціонування державних органів стало неможливим. У зв'язку з цим Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження «Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю» [3]. В свою чергу перед Державною митною службою України постало завдання щодо вирішення питання роботи деяких митниць та їх структурних підрозділів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань нормативно-правового регулювання діяльності системи митних органів України займалися багато дослідників, зокрема: І.Г. Бережнюк, О.П. Гребельник, Л.М. Дорофєва, О.Ф. Запорожець, Г.Л. Карпенко, І.М. Кве-

ліашвілі, В.Т. Комзюк, Б.А. Кормич, Т.В. Корнева, Ю.Д. Кунєв, О.А. Липинська, П.В. Пашко, Д.В. Приймаченко, В.В. Прокопенко, О.П. Федотов, В.П. Хомутенко, В.В. Ченцов, та інші. Питання функціонування митних органів України, їх реформування, вдосконалення роботи, залучення міжнародного досвіду в роботу митних органів, цікавили науковці і практиків завжди. Особлива увага науковців завжди була прикута до питання реформи та подолання проявів корупції у сфері митної справи. Однак, особливості нормативно-правового забезпечення діяльності системи митних органів України під час дії правового режиму воєнного стану потребують нових досліджень.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є аналіз змісту нормативно-правових актів, що регламентують роботу митних органів в умовах дії воєнного стану та визначення показників результативності від запровадження відповідних змін в законодавстві України.

Результати дослідження. Починаючи з березня 2022 року Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України було прийнято низку нормативно-правових актів спрямованих на подолання проблем, що виникли, зокрема, в митній сфері у зв'язку з військовою агресією.

Слід розпочати з законів України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» від 24.03.2022 № 2142-IX [4], та «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану» від 01.04.2022 № 2173-IX [5].

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» від 24.03.2022

№ 2142-IX були внесені зміни, зокрема, до Митного кодексу України [6]. Так, встановлено, що тимчасово, на період дії воєнного стану на території України, пропуск та митне оформлення товарів, що ввозяться (пересилаються) на митну територію України для вільного обігу, здійснюється з урахуванням таких особливостей:

1) звільняються від оподаткування ввізним митом:

товари, що ввозяться (пересилаються) на митну територію України підприємствами для вільного обігу, крім спирту етилового та інших спиртових дистилатів, алкогольних напоїв, пива (крім квасу «живого» бродіння), тютюнових виробів, тютюну, промислових замінників тютюну, рідин, що використовуються в електронних сигаретах;

автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів, які ввозяться громадянами на митну територію України для вільного обігу [4].

В законі зазначено, що звільнення від оподаткування ввізним митом, вищезазначених товарів, не поширюється на товари, які мають походження з країни, визнаної державою-окупантом згідно із законом та/або визнаної державою-агресором щодо України згідно із законодавством, або ввозяться з території такої держави.

Таким чином, вищезазначеним законом, звільнено від оподаткування ввізним митом ряд товарів, що ввозяться на митну територію України в режимі імпорту. При цьому, спрощено процедури митного оформлення таких товарів.

Щодо Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану» від 01.04.2022 № 2173-IX, то він спрямований на врегулювання питань адміністрування деяких податків і зборів, зокрема звільнення від оподаткування митними платежами операцій із ввезення товарів, кінцевими отримувачами яких є правоохоронні органи, Міністерство оборони України, Збройні Сили України та інші військові формування, добровольчі формування територіальних громад, утворені відповідно до законів України, інші суб'єкти, що здійснюють боротьбу з тероризмом відповідно до закону та/або беруть участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації [5].

Постановою Кабінету Міністрів України від 09.03.2022 року № 236 «Деякі питання митного оформлення окремих товарів, що ввозяться на митну територію України у період дії воєнного стану» визначено, що на період дії воєн-

ного стану, під час ввезення на митну територію України товарів їх декларування та митне оформлення відповідно до митного режиму імпорту може здійснюватися шляхом подання попередньої митної декларації, яка містить всю необхідну інформацію для випуску товарів, без пред'явлення таких товарів митному органу, або за місцем перетину митного кордону України шляхом подання митної декларації, заповненої у звичайному порядку, або в будь-якому митному органі в установленому законодавством порядку [7]. Також, вказаною постановою визначено, що митне оформлення таких товарів, здійснюється без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності (крім державного експортного контролю).

Аналіз вищезазначених норм актів законодавства свідчить, що дії органів влади, спрямовані на покращення ефективності здійснення підприємницької діяльності суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Окрім цього, такі рішення покликані покращити та спростити роботу суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в умовах війни, що матиме позитивні результати в економіці країни.

Ще одна проблема, з якою стикнулася наша держава в умовах війни, це неможливість функціонування державних органів (в тому числі й митних) на тимчасово окупованих територіях чи територіях, де йдуть бойові дії.

Відповідно до Митного кодексу України, на митні органи покладено виконання основних завдань, зокрема: забезпечення правильного застосування, неухильного дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства України з питань митної справи; створення сприятливих умов для полегшення торгівлі, сприяння транзиту, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України; здійснення митного контролю та виконання митних формальностей щодо товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, у тому числі на підставі електронних документів (електронне декларування), за допомогою технічних засобів контролю тощо; забезпечення справляння митних платежів, контроль правильності обчислення, своєчасності та повноти їх сплати; застосування передбачених законом заходів митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності; запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил на всій митній території України [6] та ряд інших.

Після прийняття Кабінетом Міністрів України розпорядження «Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю» від 26.02.2022 р.

№ 188-р, Державна митна служба України прийняла рішення про зупинення роботи (простій) ряду митниць.

З метою забезпечення виконання окремих функцій за напрямком організації митного контролю та митного оформлення митниць, що перебувають у простої, тимчасово, до виходу таких митниць з простою, Держмитслужбою було визначено ряд митниць, котрі уповноважили відповідних посадових осіб на виконання функцій за напрямком організації митного контролю та митного оформлення митниць та деяких структурних підрозділів, що перебувають у простої.

Слід відмітити, що в цій ситуації, змінився розподіл навантаження на митні органи. Адже весь товаропотік, котрий раніше йшов через аеропорти, морські порти перейшов у автомобільні та залізничні пункти пропуску в основному на західному напрямку. Це в свою чергу потребувало оперативних змін в роботі таких органів, зокрема, щодо збільшення пропускної спроможності, реконструкції, тощо. Регулювання цих питань відбувалося шляхом прийняття управлінських рішень відповідних органів влади.

Висновки. З огляду на вищезазначене, слід відмітити, що система митних органів України відіграє важливу роль у життєдіяльності нашої країни в цей вкрай важкий період. Окрім цього, не слід забувати, що законодавство з питань митної справи знаходиться в процесі постійних змін. В першу чергу це викликано необхідністю імплементації до національного законодавства норм та стандартів Європейського Союзу. Сьогодні на цей процес вимушено нашаровується потреба змін в законодавстві з питань митної справи для вирішення проблем, що викликані війною.

Слід відмітити, що ті нормативно-правові акти, які були розроблені для подолання проблем котрі виникли у зв'язку з військовою агресією російської федерації, справили позитивний ефект. Однак, не слід забувати, що виклики та проблеми які виходять із особливостей правового режиму воєнного стану постійно змінюються. Державна митна служба України та її територіальні органи, які виступають її відокремленими структурними підрозділами, керуються у процесі реалізації своєї компетенції виключно положеннями чинного законодавства, і не можуть виходити за межі цих норм. Тому потреба оперативної розробки і прийняття відповідними компетентними органами нових актів з питань митної справи, наразі зберігається.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

3. Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 188-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-2022-p#Text>

4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text>

5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 01.04.2022 № 2173-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-20#Text>

6. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>

7. Деякі питання митного оформлення окремих товарів, що ввозяться на митну територію України у період дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.03.2022 року № 236 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2022-%D0%BF#Text>

Анотація

Бабюк А. М. Нормативно-правова регламентація діяльності митних органів України в умовах дії правового режиму воєнного стану. – Стаття.

У статті розглянуто новації, котрі відбулися в законодавстві України з питань митної справи у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України. Також проаналізовано особливості роботи Державної митної служби України та її територіальних органів під час дії правового режиму воєнного стану. З'ясовано які пільги та звільнення від сплати митних платежів було запроваджено на законодавчому рівні. Проаналізовано якого ефекту було досягнуто у зв'язку із запровадженням таких змін в законодавстві.

Досліджено які саме нормативно-правові акти було розроблено та впроваджено. Проаналізовано який ефект справили запроваджені новації в законодавстві, чи досягнуто поставлену мету.

Розглянуто з якими проблемами в роботі стикнулись митні органи у зв'язку з військовою агресією. Зокрема, звернено увагу, що на деяких територіях України, із-за бойових дій чи тимчасової окупації, безпосереднє функціонування державних органів стало неможливим. Окрім цього, на пункти пропуску, що розташовані в західному напрямку досить суттєво збільшилось навантаження в роботі, оскільки весь вантажний потік котрий раніше йшов через аеропорти, морські порти перейшов у автомобільні та залізничні пункти пропуску.

У роботі зацентовано увагу на складнощах, які виникають в процесі роботи над змінами в законодавстві з питань митної справи. Сьогодні зміни котрі відбуваються в національному законодавстві з питань митної справи є постійними. Після отримання Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу перед нашою державою виникли додаткові зобов'язання щодо адаптації національного

законодавства до законодавства Європейського Союзу. В даний час законодавство України з питань митної справи знаходиться в процесі імплементації норм і правил Європейського Союзу. Наразі вказаний процес імплементації має відбуватись в умовах війни з наслідками змін, котрі слід вносити для вирішення поточних проблем, що виникають.

Зроблено висновок, що виклики та проблеми які виходять із особливостей правового режиму воєнного стану постійно змінюються. Тому потреба швидкого прийняття нових актів з питань митної справи, наразі зберігається.

Ключові слова: правовий режим, воєнний стан, митні органи, правове регулювання, імплементація, нормативно-правовий акт.

Summary

Babiuk A. M. Statutory Regulation of the Customs Operation in Ukraine under the Conditions of the Legal Regime of Martial Law. – Article.

The article deals with the innovations implemented in the Ukrainian customs law in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. The peculiarities of the work of the State Customs Service of Ukraine and its territorial bodies during the legal regime of martial law were also analyzed. It was found out which benefits and exemptions from customs duties were introduced at the legislative level. It was analyzed what effect was achieved after the introduction of such changes in the legislation.

The article studied which legal acts were developed and implemented. The effect of the introduced

innovations in the legislation was analyzed, as well as the achievement of the set goal.

The article reviewed the problems the customs authorities faced in their work due to the military aggression. In particular, attention was drawn to the fact that the immediate operation of state bodies has become impossible in some territories of Ukraine due to hostilities or temporary occupation. In addition, the workload at checkpoints along the western border has grown dramatically, as the entire cargo flow that used to pass through airports and seaports has moved to road and railway checkpoints.

The article focuses on the difficulties that arise in the process of working on changes in the customs law. Today, the changes taking place in the national customs law are permanent. After Ukraine obtained the status of a candidate for accession to the European Union, our state assumed additional obligations regarding the adaptation of national legislation to the legislation of the European Union. Currently, the Ukrainian customs law is in the process of implementing the standards and rules of the European Union. Now, this implementation has to take place under the conditions of war with the consideration of changes that must be made to address ongoing challenges.

It was concluded that the challenges and problems arising from the peculiarities of the legal regime of martial law are constantly changing. Therefore, the need for quick adoption of new acts on customs affairs is still available.

Key words: legal regime, martial law, customs authorities, legal regulation, implementation, legal act.

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.7>

Ю. В. Бодров

orcid.org/0009-0009-0755-7673

*аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету*

ГЕНЕЗИС АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ

Індустрія азартних ігор (гральний бізнес, гемблінг) відіграє помітну роль в економічному і соціальному житті найбільш розвинутих світових держав, таких як: Австралія, Бельгія, Великобританія, Данія, Іспанія, Канада, Нідерланди, Німеччина, США, Фінляндія, Франція, Швеїцарія, Швеція та інших. На сьогодні загальний обсяг світового ринку азартних ігор становить близько 80 млрд. доларів США. Легалізація та інтеграція грального бізнесу в національні економічні системи забезпечує створення нових робочих місць, покращення соціальної інфраструктури, стабільне наповнення державних і місцевих бюджетів за рахунок податкових надходжень і ліцензійних зборів.

Разом з тим, азартні ігри можуть слугувати джерелом ряду соціальних проблем, пов'язаних з ігровою залежністю людини – лудоманією. За негативними наслідками для психіки людини сучасні вчені ставлять лудоманію в один ряд з такими хворобами як алкоголізм і наркоманія. Протягом останнього десятиліття, поширення цієї хвороби серед населення набуло колосальних масштабів [1, с. 97]. Особливо чітко ця негативна тенденція окреслилася у 2019–2021 роках – під час пандемії COVID-19, коли стрес і карантинні обмеження призвели до стрімкого збільшення кількості учасників азартних ігор, які проводяться в режимі онлайн, а це, своєю чергою, потягнуло за собою масове розповсюдження ігрової залежності.

Проблемні аспекти гемблінгу зумовлюють необхідність досконалого правового регулювання питань організації та проведення азартних ігор, яке б, з одного боку, сприяло максимальній соціально-економічній «віддачі» грального бізнесу, а з іншого – нівелювало його негативний вплив на психічне здоров'я і добробут громадян. Ця задача передбачає розробку широкого комплексу організаційно-правових заходів, але найпершим кроком до поставленої мети повинно стати створення надійного наукового підґрунтя.

Одним з перших українських правників, які звернулися до системного розгляду цих питань, став В.М. Дорогих. Починаючи з 1997 року, В.М. Дорогих оприлюднив серію наукових праць, присвячених вирішенню актуальних проблем правового регулювання грального бізнесу в Україні та світі [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. В уза-

гальненому вигляді результати наукових пошуків автора знайшли відображення на сторінках дисертації «Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу в Україні» (2004 рік), котра стала першим комплексним монографічним дослідженням, орієнтованим на розкриття соціально-правової природи грального бізнесу, удосконалення його правового регулювання, виявлення та припинення адміністративних правопорушень, пов'язаних з азартними іграми [9].

У рамках вказаного дослідження В.М. Дорогих було визначено поняття, зміст і структуру грального бізнесу, як соціально-правового явища та виду господарської діяльності; охарактеризовано генезу вітчизняного і зарубіжного законодавства про організацію азартних ігор; розкрито адміністративно-процесуальну специфіку процедур легалізації грального бізнесу в Україні; проаналізовано механізми контролю і нагляду за додержанням правил у сфері грального бізнесу; висвітлено актуальні проблеми публічного адміністрування та протидії деліктності в сфері азартних ігор, сформульовано комплекс пропозицій щодо їх усунення. До найбільш значущих на час написання дисертації концептуальних висновків автора можна віднести висновки про детермінованість розвитку грального бізнесу офіційною політикою держави, а також про загальносвітову тенденцію до посилення державного контролю і нагляду за організацією та проведенням азартних ігор [10, с. 4–5, 16]. Слушність цих висновків підтверджена, зокрема, подальшою історією розвитку легального грального бізнесу в Україні. Під впливом існуючого політичного курсу держави він припиняв (2009 р.) та відновлював (2020р.) своє існування, при цьому держава, даючи легальному гральному бізнесу «зелене світло», постійно вдосконалює і посилює механізми контролю за його діяльністю.

Однією з найважливіших пропозицій, обґрунтованих В.М. Дорогих, стала пропозиція щодо прийняття спеціального законодавчого акту з питань організації та проведення азартних ігор. При цьому, окрему главу такого закону В.М. Дорогих пропонував присвятити регулюванню державного контролю за фінансовою діяльністю суб'єктів грального бізнесу [10, с. 13]. Зауважимо, що практичну реалізацію дана ідея отримала тільки у 2020 році, з прийняттям

Закону України від 14.07.2020р. № 768-IX «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор», що, з одного боку, свідчить про безперечну актуальність наукових ідей автора, а, з іншого – змушує констатувати наявність значного розриву між наукою і практикою.

На наш погляд, ця ситуація дуже наочно ілюструє справедливості висновку Т.О. Гуржія та А.Л. Петрицького про те, що у ряді сфер публічного адміністрування: «через відсутність зворотного зв'язку потужний науковий потенціал працює надаремно, а генеровані ним ідеї тривалий час перебувають без запиту. Водночас уповноважені суб'єкти публічної адміністрації змушені діяти навмання. Не маючи ґрунтовної наукової підтримки, вони припускаються доволі серйозних помилок [11, с. 28]». З такою оцінкою важко не погодитись. Як свідчить практика, далеко не всі прогресивні наукові ідеї (зокрема, у сфері правового регулювання організації та проведення азартних ігор) своєчасно втілюються у життя. Багато з них лишаються незатребуваними або ж реалізуються надто повільно для того, щоб розраховувати на максимальний позитивний ефект від нововведень.

Офіційна заборона грального бізнесу у 2009 році обумовила тривалу перерву у дослідженні адміністративно-правових аспектів його функціонування та розвитку. У період з 2009 по 2020 роки гральний бізнес України перемістився в тіньовий сектор економіки, а основна увага правничого загалу зосередилась на боротьбі з ним як незаконним видом підприємницької діяльності. При цьому, оскільки боротьба з нелегальним гральним бізнесом велася в основному засобами кримінального права, то переважна більшість тогочасних правових досліджень проводилась у рамках однойменної наукової галузі.

Тим не менш, протягом 2009–2020 років ряд досліджень з питань протидії нелегальному гральному бізнесу здійснили представники адміністративно-правової науки. У даному зв'язку на увагу заслуговує науковий доробок Н.П. Капітаненко, який складається з серії праць, присвячених питанням відповідальності за адміністративні правопорушення в сфері грального бізнесу [12; 13; 14; 15; 16]. У зазначених працях визначаються нормативні, фактичні та процесуальні підстави адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері грального бізнесу; надається детальна характеристика складів таких правопорушень; висвітлюються практичні проблеми їх кваліфікації; розкриваються зміст і структура провадження по відповідній категорії адміністративних справ; обґрунтовується доцільність розробки та прийняття Кодексу України про азартні ігри, який би, серед іншого,

визначав підстави відповідальності за порушення встановленого порядку організації та проведення азартних ігор [16, с. 14–15].

Серед нечисленних адміністративно-правових досліджень, проведених у період офіційної заборони азартних ігор в Україні, на окрему увагу заслуговують наукові праці В.С.Філютович-Герасименко, присвячені питанням правового та організаційного забезпечення протидії незаконному гральному бізнесу [17; 18; 19]. Констатуючи недостатню ефективність існуючого на той час механізму протидії незаконному гральному бізнесу, авторка сформулировала наукове підґрунтя для його вдосконалення та розвитку. Зокрема, нею було визначено зміст і структуру адміністративно-правового механізму протидії незаконному гральному бізнесу, окреслено коло суб'єктів такої протидії, визначено їх правовий статус, досліджено форми і методи їх діяльності, розкрито особливості їх взаємодії [19, с. 5, 6]. Визначальною рисою наукового підходу В.С. Філютович-Герасименко стало широке врахування зарубіжного досвіду організації та проведення азартних ігор, зокрема, у країнах ЄС: Австрії, Болгарії, Греції, Італії, Латвії, Мальті, Нідерландах, Норвегії, Швейцарії. Такий підхід дозволив не лише виявити кращі практики регулювання грального бізнесу, але й окреслити перспективні шляхи їх імплементації у рамках євроінтеграційного курсу України.

Про обґрунтованість висновків і пропозицій В.С. Філютович-Герасименко свідчить той факт, що значна їх частина була втілена у життя під час легалізації вітчизняного грального бізнесу (тобто, починаючи з 2020 року). Це і ліцензування господарської діяльності з організації та проведення азартних ігор, і запровадження режиму спеціальних гральних зон, і впровадження спеціальних вимог до грального обладнання та програмного забезпечення, і встановлення дієвого державного контролю за гральним бізнесом, і створення спеціального органу державного регулювання у сфері організації та проведення азартних ігор, і інші.

У контексті аналізу сучасного стану адміністративно-правових досліджень з питань організації та проведення азартних ігор особливий інтерес становлять дослідження, які були проведені після легалізації грального бізнесу в Україні (2020 р.), а отже враховують нинішні правові, економічні, соціальні та організаційні умови його функціонування. Осібне місце в ряду таких досліджень займає монографія З.М. Топорецької «Публічне управління гральним бізнесом та лотерейною діяльністю і протидія злочинам, пов'язаним з ними: теорія та практика» (2022р.), на сторінках якої викладається наукова концепція публічного управління ринками ігор на

гроші (гральним бізнесом та лотерейною діяльністю) з позицій ціннісно орієнтованого підходу, пошуку балансу між інтересами держави, суспільства та бізнесу [20, с. 7, 8].

У рамках побудови цієї концепції З.М. Топорецька здійснила періодизацію розвитку вітчизняного ринку грального бізнесу. На основі вивчення трьох основних світових моделей публічного управління ринком грального бізнесу (1 – повна заборона грального бізнесу; 2 – повна свобода грального бізнесу; 3 – монополія держави у сфері грального бізнесу), З.М.Топорецька констатувала, що всі вони у різний час були апробовані в Україні. При цьому найкращі соціально-економічні результати продемонструвала саме остання модель, яка функціонує в Україні з 2020 року та передбачає вільний доступ компаній на ринок азартних ігор (з дотриманням організаційних та кваліфікаційних вимог) при обмеженні максимальної кількості гральних закладів, які можуть діяти одночасно на території держави. [20, с. 413, 414, 417]. У цілому поділяючи такий висновок, зауважимо, що існуюча в Україні модель публічного управління ринком грального бізнесу характеризується певною специфікою. За великим рахунком, вона не передбачає державної монополії в гральному бізнесі, хоч і ґрунтується на засадах суворого державного контролю за ключовими аспектами організації та проведення азартних ігор. Вплив держави на гральний бізнес не варто абсолютизувати, оскільки сам гральний бізнес належить до приватного сектору економіки, а важливу роль у його адмініструванні відіграють інститути громадськості.

Тим не менш, провідна роль держави в адмініструванні вітчизняного грального бізнесу та правовому регулюванні сфери азартних ігор є беззаперечною. У світлі цього на особливу увагу заслуговують міркування З.М. Топорецької щодо природи, сутності та ефективності реалізації функцій публічного адміністрування грального бізнесу.

Характеризуючи сучасний стан адміністративно-правових досліджень у сфері організації та проведення азартних ігор, неможливо обійти увагою наукові праці К.В.Профатіла, в яких розглядаються правові, організаційні та практичні аспекти діяльності уповноваженого органу державного регулювання – Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей (далі – КРАІЛ) [21; 22; 23; 24; 25; 26; 27].

На основі аналізу нормотворчої та правозастосовної практики КРАІЛ К.В. Профатіло підкреслює ключову роль цього органу у публічному адмініструванні вітчизняного грального бізнесу, зокрема, у забезпеченні балансу публічних і приватних інтересів, сталого розвитку ринку азарт-

них ігор, державного регулювання та державного нагляду (контролю), ліцензуванні господарської діяльності з організації та проведення азартних ігор, протидії ігровій залежності, виявленні та припиненні правопорушень у сфері азартних ігор, притягненні правопорушників до відповідальності.

Разом з тим, дослідник відмічає, що на сьогодні КРАІЛ, все ще перебуває на етапі інституційної розбудови, а її діяльність утруднена відсутністю комплексного, послідовного підходу до визначення усіх елементів її статусу (засад взаємодії, порядку реалізації повноважень тощо), фрагментарністю, прогалинами та суперечностями адміністративно-правового регулювання, недостатньою розвиненістю напрямків діяльності, пов'язаних із боротьбою з лудоманією та шахрайством у сфері азартних ігор.

Негативний відбиток на діяльність КРАІЛ накладають такі проблеми, як: відсутність конкретних повноважень щодо боротьби з лудоманією; здебільшого номінальний характер повноважень щодо створення сприятливих умов для залучення інвестицій у сферу азартних ігор; недостатня визначеність адміністративно-правового статусу Голови та членів КРАІЛ (в тому числі, засад їх обрання та звільнення, кола їх повноважень, гарантій їх діяльності, підстав їх матеріальної і дисциплінарної відповідальності тощо); покладення на апарат КРАІЛ дублюючих, невластивих і беззмістовних повноважень, нечіткість розподілу внутрішньо-управлінських функцій між його структурними підрозділами [28, с. 2, 3, 201–203].

З метою вирішення окреслених проблем К.В. Профатіло обґрунтовує необхідність послідовного, комплексного, науково-обґрунтованого підходу до розбудови адміністративно-правових засад організації та діяльності КРАІЛ. У рамках такого підходу ним запропоновано широкий спектр нормотворчих та організаційних заходів, покликаних оптимізувати роботу КРАІЛ, наблизивши її до європейських стандартів публічного адміністрування сфери організації та проведення азартних ігор.

У цілому аналіз адміністративно-правових досліджень з питань організації та проведення азартних ігор дає підстави для наступних висновків:

Історичний процес проведення таких досліджень умовно поділити на три основні етапи: І-й етап (середина 90-х років ХХ ст. – 2009 рік) характеризується тим, що відповідні дослідження здійснювалися в умовах становлення вітчизняного грального бізнесу та формування правового базису для організації та проведення азартних ігор. На даному етапі основна увага галузевих дослідників була зосереджена на

вивченні зарубіжного досвіду, а також на пошуку оптимальної моделі державного регулювання сфери азартних ігор. II-й етап (2009–2020 роки) охоплює період повної заборони грального бізнесу в Україні. В умовах делегалізації азартних ігор і деліктивізації будь-якої діяльності, пов'язаної з їх проведенням, адміністративно-правові дослідження цього періоду спрямовувалися на забезпечення протидії нелегальному гральному бізнесу (читай – гральному бізнесу як такому). Здебільшого вони були спрямовані на вирішення проблем, пов'язаних з виявленням і припиненням адміністративних правопорушень, а також з функціонуванням інституту адміністративної відповідальності у сфері азартних ігор. III-й етап (2020 рік – теперішній час) – протікає на тлі легалізації грального бізнесу в Україні та прискореного впровадження сучасної моделі його адміністрування, яка передбачає максимальний рівень контролю за організацією і проведенням азартних ігор. Оскільки вже на початку цього етапу були сформовані законодавчі та інституційні засади публічного адміністрування грального бізнесу, основні зусилля представників галузевої науки скеровуються на вирішення конкретних проблем нормотворчої і правозастосовної (насамперед, контрольно-наглядової) діяльності в сфері азартних ігор.

Важлива соціальна та економічна роль грального бізнесу обумовлює наявність сталого наукового інтересу до пов'язаної з ним проблематики, в тому числі – до проблем адміністративно-правового регулювання організації та проведення азартних ігор. Вирішенню цих проблем присвячена велика кількість наукових праць (монографій, дисертацій, посібників тощо), на сторінках яких розглядаються питання удосконалення та розвитку вітчизняного законодавства про гральний бізнес, публічного адміністрування сфери азартних ігор, державного контролю і нагляду в цій сфері, протидії незаконному гральному бізнесу та інші.

Разом з тим, переважна більшість правових досліджень у сфері грального бізнесу розкривають лише окремі аспекти адміністративно-правового регулювання організації та проведення азартних ігор. Як правило, вони мають вузькоспрямований характер та не формують цілісного уявлення про перспективи розвитку правових та організаційних засад публічного адміністрування сфери азартних ігор. Ті ж поодинокі дослідження, у яких пропонується комплексний розгляд проблематики адміністративно-правового регулювання організації та проведення азартних ігор, були проведені до 2009 року, тобто ще до заборони та повторної легалізації грального бізнесу в Україні. Вони не враховують нинішніх соціальних, економічних, технічних і техноло-

гічних реалій, сучасного стану грального бізнесу, особливостей його публічного адміністрування, а також останніх новел законодавства. Такий стан справ обумовлює необхідність нового дослідження, орієнтованого на комплексне вирішення проблем адміністративно-правового регулювання організації та проведення азартних ігор.

Література

1. Олійничук О., Хом'юк С. Лудоманія як загроза безпеці держави: соціальні, економічні та правові контексти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. №1 (21). С. 96–102.
2. Дорогих В.М. Деякі проблеми правового регулювання ігрного бізнесу в Україні. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 1997. № 5. С. 217–221.
3. Дорогих В.М. Адміністративна відповідальність за правопорушення в ігровому бізнесі потребує змін: Матеріали першої національної науково-теоретичної конференції «Адміністративне право: сучасний стан і напрями реформування». Яремче, 18-21 червня 1998. С. 38–40.
4. Дорогих В.М. Ігровий бізнес і Інтернет: правові аспекти. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. №3. С. 84–89.
5. Дорогих В.М. Правове забезпечення грального бізнесу США. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2000. № 4. С. 59–62.
6. Дорогих В.М. Удосконалення правового регулювання ігрного бізнесу на сучасному етапі. Міжвузівська наукова конференція «Удосконалення державного управління в умовах адміністративної реформи». – Київ, НАВСУ, 2002, 11 червня.
7. Дорогих В.М. Ігровий бізнес у Сполучених Штатах й практика застосування правового регулювання цього виду бізнесу. *Актуальні проблеми політики*. 2001. № 11. С. 515–525.
8. Дорогих В.М. Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу – пошук шляхів оптимізації. *Актуальні проблеми держави і права*. Збірник наукових праць. – Одеса: юридична література, 2003. – Вип. 19. – с. 277-280. Третя національна науково-теоретична конференція «Українське адміністративне право: стан і перспективи реформування» (23–25 травня 2003 р. м. Одеса).
9. Дорогих В. М. Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія держ. податкової служби України. Ірпінь, 2004. 197 с.
10. Дорогих В. М. Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2004. 20 с.
11. Гуржій Т.О., Петрицький А.Л. *Правовий захист персональних даних*: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 216 с.
12. Капітаненко Н.П. Актуальні питання адміністративної відповідальності юридичних осіб за правопорушення в гральному бізнесі. *Підприємництво, господарство та право*. 2010. № 12. С. 64–67.
13. Капітаненко Н.П. Адміністративні делікти в сфері грального бізнесу: теоретичні та практичні аспекти. *Підприємництво, господарство та право*. 2011. № 3. С. 48–51.
14. Капітаненко Н.П. Особливості адміністративної відповідальності юридичних осіб у гральному бізнесі. Правове регулювання суспільних відносин:

актуальні проблеми та вимоги сьогодення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 27–28 травня 2010 р. Запоріжжя, 2010. Ч. II. С. 78–79.

15. Капітаненко Н.П. Види порушень в сфері гравального бізнесу: адміністративно-правовий аспект. Правові проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 23–24 лютого 2011 року. Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2011. Т. 3. С. 20–22.

16. Капітаненко Н. П. Адміністративно-правова відповідальність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2011. 20 с.

17. Філютович-Герасименко В. С. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії суб'єктів протидії незаконному гравальному бізнесу в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. № 1 (7). С. 89–96.

18. Філютович-Герасименко В. С. Методи протидії незаконному гравальному бізнесу в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Випуск 3–2, Т. 3. С. 246–252.

19. Філютович-Герасименко В. С. Адміністративно-правові засади протидії незаконному гравальному бізнесу в Україні. : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 246 с.

20. Топорецька З. М. *Публічне управління гравальним бізнесом та лотерейною діяльністю і протидія злочинам, пов'язаним з ними: теорія та практика* : монографія. Київ: Алерта, 2022. 424 с.

21. Профатіло К. В. Сутність та місце Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей у державному механізмі. *Форум права*. 2021. № 3 (68). С. 25–37.

22. Профатіло К. В. Сучасний стан та особливості адміністративно-правового регулювання діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2021. Т. 32 (71). № 5. С. 34–40.

23. Профатіло К. В. Принципи організації та діяльності Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. № 53. С. 50–54.

24. Зозуля І. В., Профатіло К. В. Повноваження Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей. *Форум права*. 2021. № 5 (70). С. 29–46.

25. Профатіло К. В. Правові засади призначення на посади Голови та членів Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 70. С. 346–352.

26. Профатіло К. В. Особливості організації діяльності апарату Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей. *Форум права*. 2022. № 2 (73). С. 80–93.

27. Профатіло К. В. Напрямки вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 174–181.

28. Профатіло К. В. Адміністративно-правові засади діяльності комісії з регулювання азартних ігор та лотерей : дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Харків, 2023. 237 с.

Анотація

Бодров Ю. В. Генезис адміністративно-правових досліджень у сфері гравального бізнесу. – Стаття.

У статті надано детальну характеристику сучасного стану адміністративно-правових досліджень у

сфері організації та проведення азартних ігор в Україні. Виділено та проаналізовано основні етапи їх розвитку. Констатовано, що на першому етапі розвитку (середина 90-х років ХХ ст. – 2009 рік) здійснювався пошук оптимальних моделей державного регулювання гравального бізнесу та відбулося формування правових засад гемблінгу. На другому етапі (2009–2020 роки) основна увага науковців була зосереджена на питаннях протидії нелегальному гравальному бізнесу та вдосконаленні механізмів виявлення припинення та відповідальності за правопорушення в сфері азартних ігор. Третій етап (починаючи з 2020 року) пов'язаний з легалізацією гравального бізнесу та активним впровадженням сучасної моделі адміністрування, яка забезпечує максимальний рівень державного контролю за організацією та проведенням азартних ігор.

Детально розглянуті найбільш значущі науково-правові дослідження, присвячені різним аспектам організації та проведення азартних ігор. Підкреслюється важливість досліджень, спрямованих на розв'язання проблем легалізації та регулювання гравального бізнесу, публічного адміністрування, контролю та нагляду в цій сфері. Констатовано, що більшість галузевих дослідників обмежуються розглядом окремих аспектів правового регулювання гравального бізнесу. З плином часу багато наукових праць поступово втрачають свою актуальність. Багато з них не враховують сучасних реалій гравального бізнесу та останніх новел законодавства.

Окрема увага приділяється аналізу досліджень останніх років, які проводилися після легалізації гравального бізнесу в Україні. Відзначаються важливі якнайшвидшого впровадження їх результатів у вітчизняну нормотворчу і правозастосовну практику.

Зроблено висновок про необхідність нового адміністративно-правового дослідження, орієнтованого на комплексне вирішення проблем адміністративно-правового регулювання організації та проведення азартних ігор.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративно-правові дослідження, адміністративно-право регулювання, гравальний бізнес, азартні ігри, гемблінг, боротьба з лудоманією.

Summary

Bodrov Yu. V. Genesis of administrative-legal researches in the sphere of gaming business. – Article.

The article provides a detailed description of the current state of administrative and legal research in the field of organization and conduct of gambling in Ukraine. The main stages of their development are highlighted and analyzed. It was established that at the first stage of development (mid-90s of the 20th century - 2009), the search for optimal models of state regulation of the gambling business was carried out and the legal foundations of gambling were formed. In the second stage (2009–2020), the main attention of scientists was focused on the issues of combating the illegal gambling business and improving the mechanisms for detecting the cessation and responsibility for offenses in the field of gambling. The third stage (starting from 2020) is related to the legalization of the gambling business and the active implementation of a modern administration model that ensures the maximum level of state control over the organization and conduct of gambling.

The most significant scientific and legal studies devoted to various aspects of the organization and conduct of gambling are examined in detail. The

importance of research aimed at solving the problems of legalization and regulation of the gambling business, public administration, control and supervision in this area is emphasized. It has been established that the majority of branch researchers limit themselves to consideration of certain aspects of legal regulation of gambling business. Over time, many scientific works gradually lose their relevance. Many of them do not take into account the modern realities of the gambling business and the latest novelties of legislation.

Particular attention is paid to the analysis of research conducted in recent years after the legalization

of the gambling business in Ukraine. The importance of implementing their results as soon as possible into the domestic law-making and law-enforcement practice is noted.

A conclusion was made about the need for a new administrative-legal study focused on a comprehensive solution to the problems of administrative-legal regulation of the organization and the conduct of gambling.

Key words: administrative law, administrative-legal research, administrative-law regulation, gaming business, gambling, fight against gambling addiction.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.8>

Ю. А. Голодник
orcid.org/0009-0000-8051-1473
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінальної юстиції
Державного податкового університету України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИТИКА СИСТЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Гарантування прав та свобод людини і громадянина, забезпечення охорони громадського порядку та громадської безпеки, профілактика правопорушень, протидія і боротьба із злочинністю, забезпечення недоторканності й охорона державного кордону, безпека держави, неможливе без упорядкованої системи та структури правоохоронних органів країни.

Побудова надійної і ефективної правоохоронної системи – одне з основних завдань кожної держави. Правоохоронна система України з кожною новою реформою віддаляється від радянської моделі та наближується до європейської. Загроза національної безпеки, постійні непорозуміння цивільного населення та правоохоронних органів, недоліки функціонування категорії підбурюють науковців займатись дослідженням щодо реформування системи у сфері національного законодавства [1, с. 147].

Основою нашого дослідження стали праці вітчизняних вчених, зокрема таких як А. Куліш, М. Ковалів, С. Науменко, А. Плугатар, Н. Русецький, О. Соколенко, О. Світличний, О. Тюріна, Н. Юзікова та ін.

Метою цієї статті є аналіз законодавчих актів та наукових думок щодо визначення системи правоохоронних органів України.

З метою визначення загальної характеристики правоохоронної системи, яка розподіляється на вертикальні та горизонтальні ієрархічні рівні, необхідно з'ясувати, що слід розуміти під правовою категорією «правоохоронна система» щодо якої серед науковців існують різні теоретико-методологічні підходи.

Термін «система» походить від давньогрецького суб'єкта – «сполучення» і буквально означає ціле, складене з частин. Він використовується у тих випадках, коли «треба охарактеризувати об'єкт, який досліджується або проектується як дещо ціле, складне, і про який неможливо одразу одержати просте уявлення» [2, с. 130].

Поряд з поняттям «система» у понятійному апараті важливу роль відіграють поняття «елемент», «структура», «зв'язок», «функція», «функціонування», «мета», «ціле» [3, с. 48]. З огляду на зазначене, система правоохоронних органів визначається через зв'язок із держа-

вою, як до речі й правова система, яку визначають як сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певного суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у сталих зв'язках між собою та іншими соціальними явищами, що забезпечує її цілісність, розвиток та правонаступність [4, с. 517]. З приводу розуміння поняття «правоохоронна система» А. Куліш розглядаючи її через призму правоохоронних органів, визначає її як багатоврівневу соціальну систему, яку складають правові засоби, методи та гарантії, що забезпечують охорону суспільних відносин від протиправних посягань, та державні органи, які виконують правоохоронні функції, включаючи до неї такі характерні ознаками: цілісність, структурність, взаємозалежність системи і середовища, ієрархічність [5, с. 92].

Отже, в спеціальній та юридичній літературі сутність такого явища як «система» визначається, як певний і цілісний порядок взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів, які об'єднані однорідними цілями та завданнями. При цьому предмет та об'єкт дослідження впливає сутнісну характеристику цього поняття. Невипадково, що серед науковців існують різноманітні погляди, що слід розуміти під «правоохоронною системою». Відсутність нормативного визначення системи правоохоронних органів спричиняє й неоднозначність її наукового розуміння [6, с. 7].

Це у свою чергу призводить до різного бачення науковцями системи правоохоронних органів. Наприклад, С. Науменко систему правоохоронних органів розглядає через їх поділ на три групи:

1) основні, до яких належать: Національна поліція України, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Державна фіскальна служба України, Державна прикордонна служба України, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, Державна кримінально-виконавча служба України;

2) суб'єкти управління правоохоронною діяльністю, а саме суди та прокуратура;

3) органи, які поряд з основною діяльністю реалізують певні правоохоронні функції: органи

державного фінансового контролю, Національне агентство з питань запобігання корупції, Державна виконавча служба; органи рибоохорони, органи державної лісової охорони, управління державної охорони, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія, Державна міграційна служба, Державна екологічна інспекція, Державна санітарно-епідеміологічна служба, Державна архітектурно-будівельна інспекція [7, с. 7].

С. Науменко до основних правоохоронних органів, як приклад, відносить Державне бюро розслідувань, тоді як Національне агентство з питань запобігання корупції вважає таким, який поряд з основною діяльністю реалізує певні правоохоронні функції. Ми вважаємо, що у цих органів зовсім інші функції, що відмежовує правоохоронний орган – Державне бюро розслідувань від Національного агентства з питань запобігання корупції, яке поряд із своєю основною діяльністю, здійснює окремі правоохоронні функції. Водночас, висловлена точка зору є дискусійною.

Саме професійна спрямованість правоохоронних органів накладає на їх функції певні правоохоронні особливості, що дозволяє суттєво відмежувати правоохоронний орган від іншого державного органу, який виконує лише окремі правоохоронні функції. Правоохоронні функції охоплюють різноманітні види правоохоронної діяльності, ця система носить більш складний і комплексний характер, в основу якого покладено елементи правової та правоохоронної систем, покликаних забезпечити захист прав і свобод людини та громадянина як найвищу соціальну цінність.

Згідно частини першої ст. 1 Закону України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 р. № 876-VII, визначає, що Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій.

Національна гвардія України не правоохоронним органом у «класичному» розумінні цього слова, діяльність цього органу наповнена лише

правоохоронними функціями. При цьому під час дії воєнного стану завдання Національної гвардії України зазнали певних змін, як доречі й інших органів держави. Крім того, відсутність прямої вказівки в нормативно-правовому акті, про те, що орган є правоохоронним, не може слугувати твердженням, що такий орган не є правоохоронним. Наприклад, в частині 1 ст. Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, не міститься пряма вказівка, що цей орган є правоохоронним, а зазначено таке: «Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку».

Тому при визначенні системи правоохоронних органів, віднесення того чи іншого державного органу до правоохоронного, чи/або органу, який наділений правоохоронними функціями, варто виходити із його адміністративно-правового статусу.

Аналізуючи загальну характеристику системи правоохоронних органів України, необхідно зазначити, що у науковій літературі існують визначення системи правоохоронних органів. На думку М. Руденка та О. Шайтура система правоохоронних органів (органів правопорядку) повинна мати чотири складові:

- 1) правоохоронні органи загального призначення;
- 2) правоохоронні органи спеціального призначення;
- 3) державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями;
- 4) інші правоохоронні органи [8, с. 168].

А. Фаріон-Мельник, О. Яремко звертають увагу основні особливості статусу та функцій, за якими державні органи доцільно відносити до складу правоохоронних, а саме:

- 1) правоохоронні органи;
- 2) правозахисні органи;
- 3) органи кримінальної юстиції. Відповідно на сьогодні конкурують три симілярні терміни, які є синонімічними [9, с. 66]. Вони переконані, що для чіткого розуміння суті поняття «правоохоронні органи» необхідно правильно розмежувати його від таких дотичних до нього понять, як «правоохоронна система», «правоохоронна діяльність», «державна правоохоронна служба», «органи правозахисту», «органи кримінальної юстиції» тощо [9, с. 66].

Враховуючи, що за сучасних умов, базисом, на якому сформувався правове регулювання захисту прав людини і громадянина та їх законних інтересів, відповідно до якого такі права та інтереси потребують юридичної регламентації, є конституційні основи правопорядку

[10, с. 144], наукова позиція А. Фаріон-Мельник та О. Яремко залишає за межами державного правозахисного органу, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який відповідно до положень Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. №776/97-ВР, здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, є посадовою особою, здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб.

На відміну від наукових позицій щодо визначення системи правоохоронних органів, законодавець в Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, здійснює поділ на сектор безпеки і оборони; сили безпеки; сили оборони, включаючи до кожного із них: правоохоронні органи; розвідувальні органи; державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями. Цей, а також інші законодавчі акти не дають чітко сформованої системи правоохоронних органів. Зокрема, О. Тюріна структурно правоохоронну систему визначає як єдність і взаємопов'язаність нормативної (правові норми), інституційної (правоохоронні інституції) та функціональної (правоохоронна діяльність) підсистем [11, с. 93–94]. Тоді як О. Дудченко правоохоронну систему визначає як багаторівнева соціальна система, що існує в державі й об'єднує органи й інститути, які на підставі та в межах правових норм здійснюють правоохоронну та правозахисну діяльність із метою забезпечення законності в державі [12, с. 10]. У свою чергу А. Куліш правоохоронну систему визначає через призму соціальної об'єктивно-суб'єктивної системи, яка включає систему правових засобів, методів та гарантій, які забезпечують охорону суспільних відносин від протиправних посягань, та державні органи, які виконують правоохоронні функції [13, с. 10].

Як бачимо науковці до правоохоронної системи включають як правоохоронні органи, так і ті, які крім своїх основних завдань, виконують й окремі правоохоронні функції. Аналізуючи загальну характеристику системи правоохоронних органів в Україні, спираючись на законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, враховуючи вищезазначене, можна висунути цілком обґрунтовану думку, що до системи державних органів, які виконують окремі правоохоронні функції, входять такі структурні утворення: Міністерство внутрішніх справ України, Адміністрація Державної прикордонної служби України, Служба зовнішньої розвідки України, Національне антикорупційне бюро України, Державна міграційна служба України, Державна фіскальна служба України, Державна митна служба України, Державна податкова служба України, Наці-

ональне агентство з питань запобігання корупції, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна спеціальна служба транспорту, Державне агентство меліорації та рибного господарства України (орган рибоохорони), Державна лісова охорона, Служба судової охорони, а також окремі структурні підрозділи цих органів.

Проаналізувавши наукові погляди та нормативно-правові акти, слід зазначити, що правоохоронні функції покладені державою на значну кількість державних органів, проте їх основна діяльність не є правоохоронною. Наведені органи виконують окремі правоохоронні функції, їх перелік є умовним, обсяг правоохоронних функцій у кожного із вказаних органів є різним, об'єднувчим фактом віднесення цих органів, до тих, які виконують окремі правоохоронні функції, є те, що поряд із основним завданням, спеціальним напрямом діяльності, вони виконують й окремі правоохоронні функції. Тому при визначенні правоохоронних функцій будь-якого органу держави варто виходити із його адміністративно-правового статусу.

Висновки. Таким чином, виходячи з вищезазначеного, до системи правоохоронних органів України, слід віднести спеціально створені державні правоохоронні органи, для яких виконання правозастосовних та правоохоронних функцій є основним функціональним призначенням, які мають чітко визначені законодавчі завдання та правоохоронну функцію й покликані забезпечити: охорону прав і свобод громадян; захист життя громадян; охорону та захист інтересів суспільства і держави; державну безпеку; охорону державного кордону; функціонування економіки держави; виконання кримінальних покарань; публічну безпеку і порядок; правопорядок і військову дисципліну серед військовослужбовців Збройних Сил України; охорону органів державної влади України та посадових осіб, вживають заходи із запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень.

Під правоохоронною системою слід розуміти сукупність системних, структурованих ієрархічних зв'язків, що охоплюють взаємопов'язані і впорядковані елементи цілісної системи, що утворюють стійку цілісну організовану систему правоохоронних органів та інших суб'єктів правоохоронної діяльності, що забезпечують охорону та захист прав і законних інтересів громадян, безпеку суспільства і держави від протиправних посягань.

До системи правоохоронних органів України слід віднести: Національну поліцію України, Службу безпеки України, Державну прикордонну службу України

Державне бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Державну кримінально-виконавчу службу, Управління державної охорони України, Військову службу правопорядку у Збройних Силах України.

Література:

1. Миргород-Карпова В.В., Кисельова О.І., Корощенко К.Р. Зміст категорії «правоохоронний орган» в умовах реформування вітчизняної системи. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. №7. С. 147–152.
2. Тарнавська Т.В. Генеза поняття «система»: історичний огляд. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2011. № 6. С. 129–139.
3. Луць Л.К. Категорія системного аналізу – методологічні основи дослідження правової системи. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2001. Вип. 36. С. 47–53.
4. Загальна теорія права: підручник/Петришин О.В. та ін.; за ред. Петришина О.В. Харків: Право, 2020. 568 с.
5. Куліш А.М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України: монографія: у 2 частинах. Суми: Вид-во СумДУ, 2007. Ч. 1. 221 с.
6. Тюріна О.В. Сучасні системи судових і правоохоронних органів (порівняльно-правова характеристика). К.: КНУВС. 2006. 107 с.
7. Науменко С.М. Адміністративно-правові засади взаємодії експертних установ з правоохоронними органами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Суми, 2019. 20 с.
8. Руденко М.В., Шайтуро О.П. Поняття та система правоохоронних органів (органів правопорядку) у контексті нового закону «Про національну безпеку України»: питання правової визначеності. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2019. Вип. 1 (85). С. 165–171.
9. Фаріон-Мельник А., Яремко О. Правоохоронні органи: питання термінології та системи. Актуальні проблеми правознавства. 2020. № 2 (22). С. 65–70.
10. Світличний О.П. Захист прав людини і громадянина нормами публічного права. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право». 2016. Вип. 243. С. 143–149.
11. Тюріна О.В. Сучасні системи судових і правоохоронних органів (порівняльно-правова характеристика). К.: КНУВС. 2006. 107 с.
12. Дудченко О.Ю. Наукові підходи до визначення змісту поняття «правоохоронна система». Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2019. Вип. 57. Т. 1. С. 7–10.
13. Куліш А.М. Правоохоронні органи України як система. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f11e3f21-9954-481d-bfed-aef19cc82eb9/content> С. 302–305.

Анотація

Голодник Ю. А. Загальна характеристика системи правоохоронних органів України. – Стаття.

У статті звертається увага, що гарантування прав та свобод людини і громадянина, забезпечення охорони громадського порядку та безпеки держави неможливе без діяльності правоохоронних органів. На підставі здійсненого аналізу законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність

правоохоронних органів, інших державних органів, та наукових думок, автор до системи державних органів, які виконують окремі правоохоронні функції, входять такі структурні утворення: Міністерство внутрішніх справ України, Адміністрація Державної прикордонної служби України, Служба зовнішньої розвідки України, Національне антикорупційне бюро України, Державна міграційна служба України, Державна фіскальна служба України, Державна митна служба України, Державна податкова служба України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна спеціальна служба транспорту, Державне агентство меліорації та рібного господарства України (орган рибоохорони), Державна лісова охорона, Служба судової охорони, а також окремі структурні підрозділи цих органів.

У розрізі загальної характеристики правоохоронних органів, зазначено, що їх перелік є умовним, а обсяг правоохоронних функцій у кожного із вказаних органів є різним, об'єднаним фактом віднесення цих органів, до тих, які виконують окремі правоохоронні функції, є те, що поряд із основним завданням, спеціальним напрямом діяльності, вони виконують й окремі правоохоронні функції.

Наголошено, що при визначенні правоохоронних функцій будь-якого органу держави варто виходити із його адміністративно-правового статусу. Запропоновано авторське визначення поняття «правоохоронна система», та визначено системи правоохоронних органів України, до якої автор відносить: Національну поліцію України, Службу безпеки України, Державну прикордонну службу України

Державне бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Державну кримінально-виконавчу службу, Управління державної охорони України, Військову службу правопорядку у Збройних Силах України.

Ключові слова: права, свободи, безпека, держава, система, законодавство, правоохоронні органи.

Summary

Holodnyk Yu. A. General characteristics of the system of law enforcement agencies of Ukraine. – Article.

The article draws attention to the fact that guaranteeing the rights and freedoms of a person and a citizen, ensuring the protection of public order and state security is impossible without the activities of law enforcement agencies. On the basis of the analysis of legislative and by-law regulatory acts that regulate the activities of law enforcement bodies, other state bodies, and scientific opinions, the author concluded that the system of state bodies that perform separate law enforcement functions includes the following structural entities: the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the State Administration of Border Service of Ukraine, Foreign Intelligence Service of Ukraine, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, State Migration Service of Ukraine, State Fiscal Service of Ukraine, State Customs Service of Ukraine, State Tax Service of Ukraine, National Agency for Prevention of Corruption, State Service for Special Communication and Information Protection of Ukraine, the State Service of Ukraine for Emergency Situations, the State Special Service of Transport, the State Agency of Land Reclamation and Fisheries of Ukraine (fish protection body), the State Forest Guard, the Court Security

Service, as well as individual structural divisions of these bodies.

In terms of the general characteristics of law enforcement agencies, it is stated that their list is conditional, and the scope of law enforcement functions of each of the specified agencies is different, the unifying fact of the classification of these agencies as those that perform separate law enforcement functions is that, along with the main task, a special area of activity, they also perform separate law enforcement functions.

It was emphasized that when determining the law enforcement functions of any state body, it is necessary

to proceed from its administrative and legal status. The author's definition of the concept of «law enforcement system» is proposed, and the system of law enforcement agencies of Ukraine is defined, to which the author refers: the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Border Service of Ukraine State Bureau of Investigation, Bureau of Economic Security of Ukraine, State Criminal Enforcement Service, Office of State Security of Ukraine, Military Service of Law and Order in the Armed Forces of Ukraine.

Key words: rights, freedoms, security, state, system, legislation, law enforcement agencies.

УДК 342.9(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.9>

О. О. Косиця

orcid.org/0000-0002-5781-780x

доктор юридичних наук,

професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності

Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ ЩОДО ІНСТИТУТУ СТАРОСТИ В УКРАЇНІ

В ході тривалої реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою в Україні в цілому було визначено правовий статус старости. Водночас нові виклики, які постали перед українською державою та українським народом, обумовлюють необхідність осмислення та удосконалення законодавчого регулювання інституту старости в умовах воєнного стану.

Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку інституту старост» № 1638-IX від 14 липня 2021 року, яким повністю переосмислено правовий статус такої посадової особи місцевого самоврядування як староста, а також роль старости в системі місцевого самоврядування України. Дворічна практика функціонування оновленого інституту старости, особливо в умовах воєнного стану, певною мірою довела ефективність моделі, запровадженої у 2021 році. Водночас в цих же умовах певні прогалини правового регулювання стали очевидними. Особливо такі проблеми загострилися в умовах впровадження в Україні правового режиму воєнного стану, що обумовили також і зміну специфічних умов функціонування місцевого самоврядування в державі.

Метою наукової статті є висвітлення та аналіз законодавчих новел щодо діяльності інституту старости в умовах воєнного стану.

Наразі, в частині четвертій статті 54-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1] визначено, що старостинський округ утворюється відповідною сільською, селищною, міською радою у складі одного або декількох населених пунктів (крім адміністративного центру територіальної громади), на території якого (яких) проживає не менше 500 осіб. Під час утворення старостинських округів враховуються історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток таких старостинських округів та відповідної територіальної громади.

Станом на січень 2023 року наявними є такі емпіричні дані щодо основної проблематики утворення старостинських округів. У 9,5% територіальних громадах не було створено старостинські округи, у 20,9% територіальних громад утворено старостинські округи після затвердження старост. Також є випадки утворення старостинських округів в адміністративних центрах територіальних громад. У 6,5% старостинських округів кількість

жителів менше 500 осіб, до того ж не всі населені пункти входили до старостинських округів.

Не вирішеною залишається проблема затвердження старост. Встановлено, що у 7,1% створених старостинських округів були вакансії старост, виявлено факти суміщення посад, у 4,5% територіальних громад працювало 3,6% старост, призначених до місцевих виборів 2020 року, у 3,2% територіальних громад затверджено старост без утворення старостинських округів [2].

Старостинський округ може складатися як з одного, так і з декількох населених пунктів і кількість населення при утворенні може бути будь-якою, але не нижче мінімально встановленої. Натомість, не встановлено вимог до площі території старостинських округів або будь-яких інших критеріїв. Крім того, старостинські округи не є адміністративно-територіальними одиницями та не мають самостійної правосуб'єктності. Отже, суб'єктом прийняття рішення про утворення старостинських округів є місцева рада. Саме вона визначає їхню кількість та територіально-адміністративний склад. Після ухвалення рішення місцевою радою про створення старостинського округу територіальні громади отримують можливість якомога ефективніше забезпечити жителів такого округу певними адміністративними та іншими послугами. Водночас для цього має бути створена відповідна організаційно-адміністративна структура старостинського округу, яка дозволить наблизити конкретні послуги до кінцевого споживача [3].

Крім того, за результатами регіональних консультацій основними дискусійними питаннями, які потребують вирішення, в тому числі і на законодавчому рівні, є такі:

- імператив утворення старостинських округів;
- конфігурація старостинських округів;
- критерії утворення старостинських округів;
- повсюдність місцевого самоврядування при утворенні старостинських округів;
- суб'єкт утворення (зміни) старостинських округів в умовах воєнного стану;
- спосіб номінації на посади старост;
- строк повноважень старост;
- запобіжник штучних перепон затвердження старост;
- громадське обговорення кандидатур на посади старост;
- обсяг повноважень старост;

– призначення, звільнення старост в умовах воєнного стану;

– кваліфікаційні вимоги до старост.

Аналіз запропонованих моделей старостинських округів (Модель 1. Старостинський округ – «Старостат»; Модель 2. Старостинський округ – «Офіс старости»; Модель 3. Старостинський округ – «Офіс послуг»; Модель 4. Старостинський округ – «Комбінований офіс старости») свідчить, що організаційно-управлінська структура старостинських округів, які можуть бути утворені, є різною та має суттєві відмінності.

Основним питанням у визначенні конкретного підходу для формування певної структури старостинського округу полягає у дотриманні балансу під час розподілу фінансових та трудових ресурсів у відповідності з потребами та очікуваннями певної громади.

Старостинський округ, обираючи певну прийнятну для нього модель, повинен детально регламентувати діяльність старости та його повноваження. Такі повноваження закріплюються в положенні про старосту, а в деяких випадках – у посадовій інструкції.

Доцільним також вважається направити законодавче регулювання на вирішення нерегульованих проблем в частині забезпечення життєдіяльності мешканців громади органами місцевого самоврядування.

Наразі вбачається відсутність системного та комплексного підходу до вирішення низки питань, що пов'язані із діяльністю інституту старости в частині його функціонального навантаження.

Так, відсутня єдина чітка позиція щодо порядку розроблення та затвердження положення про старосту, форми посадової інструкції, в яких би було передбачено повноваження, які можуть або не можуть бути покладені на старосту у відповідності до тих кваліфікаційних вимог, які висувуються до такої посади. Закон не встановлює кваліфікаційних вимог до особи, яка претендує на посаду старости. Водночас, крім повноважень, визначених нормами ст. 54-1 Закону, на старосту покладаються повноваження, передбачені іншими законодавчими актами. Кваліфікаційні вимоги до осіб, які здійснюють такі повноваження, можуть бути передбачені відповідними профільними нормативними документами. Та варто враховувати, що оскільки до посади старости жодним нормативно-правовим актом не встановлено кваліфікаційні вимоги не варто розраховувати на специфічні кваліфікаційні якості старости.

Звісно, при моделюванні організаційно-адміністративної структури старостинського округу на місцевому рівні частина проблем може бути вирішена. Якщо староста є рушійною силою місцевого розвитку, а громада є ресурсом для соціального розвитку необхідно проаналізувати системно усі чинники, які будуть впливати та потребувати ресурсів. Такі чинники (кількість жителів, їх демографічна та соціальна складові) слід враховувати під час прийняття рішення щодо формування старостинських округів, затвердження кандидатур старост, покладання на них певних повноважень.

Вибір та провадження певної організаційної моделі старостинського округу спрямовано на суттєве поліпшення взаємодії жителів територіальної громади з її місцевою радою та виконавчими органами цієї ради. Оптимальна модель створить умови для полегшення та прискорення усіх процесів щодо надання послуг та задоволення потреб громадян.

У липні 2023 року групою депутатів було внесено проект закону щодо вдосконалення правового регулювання інституту старост та його діяльності в умовах воєнного стану (реєстр. № 9518 від 24.07.2023) [4], метою якого є удосконалення правових умов функціонування інституту старости в умовах повномасштабної збройної агресії проти України, тимчасової окупації частини території України, дії правового режиму воєнного стану, а також вирішення законодавчих недоліків, які існують в чинному законодавстві про місцеве самоврядування.

Новелами проекту передбачено: встановлення додаткового критерію для утворення старостинських округів, де поряд з кількістю населення пропонується враховувати також щільність населення на відповідній території (у такому випадку нижня межа кількості жителів старостинського округу зменшується із 500 до 200 осіб); впровадження принципу повсюдності старостинських округів у межах територіальних громад (окрім адміністративного центру територіальної громади); забезпечення безперервності діяльності старости до обрання на його посаду у визначеному законом порядку нового старости новообраною місцевою радою; впровадження механізму одноосібного призначення старости сільським, селищним, міським головою у разі недієздатності сільської, селищної, міської ради; запровадження інструменту дистанційного проведення громадських обговорень, метою яких є погодження кандидатури старости місцевою радою, а також діджиталізованої процедури звітування старости перед громадою та місцевою радою («режим відеоконференції»); розширення повноважень старости, зокрема щодо участі у засіданнях органів самоорганізації населення; спрощену процедуру звільнення старости з посади за його заявою рішенням начальника обласної військової адміністрації у разі окупації (оточення) відповідного старостинського округу; повноваження для сільського, селищного, міського голови призначити виконуючим обов'язки старости у випадку мобілізації старости.

Слушною вбачається пропозиція, що після припинення повноважень сільських, селищних, міських рад, старости продовжують здійснювати свої повноваження до затвердження у порядку, визначеному цим Законом, нових старост.

Однією з новел, яка потребує уваги, є запропоновані умови призначення старости одноосібно сільським, селищним, міським головою. Так, сільський, селищний, міський голова може призначити на посаду старосту одноосібно у разі: 1) не підтримки сільською, селищною, міською радою більше як трьох кандидатур старости поспіль, попередньо підтриманих на відповідних громадських обговореннях та поданих на

затвердження за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови; 2) дострокового припинення повноважень відповідної сільської, селищної, міської ради; 3) якщо сесії сільської, селищної, міської ради не проводяться без поважних причин понад шість місяців. Строк перебування на посаді такого старости не може перевищувати шість місяців, якщо його кандидатура не буде в подальшому затверджена рішенням сільської, селищної, міської ради, за попереднім погодженням на громадських обговореннях. У випадку дострокового припинення повноважень сільської, відповідної селищної, міської ради староста призначається на строк повноважень відповідного сільського, селищного, міського голови.

Доречною видається пропозиція про утворення старостинських округів у складі одного або декількох населених пунктів. У територіальних громадах, показник густоти населення в яких є нижчим за показник середньої густоти населення в Україні, перелік яких визначений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері розвитку місцевого самоврядування, старостинські округи, як виняток, можуть утворюватися у складі одного або декількох населених пунктів (крім адміністративного центру територіальної громади), на території якого (яких) проживає не менше 200 жителів. У рішенні сільської, селищної, міської ради про утворення старостинських округів визначається перелік усіх населених пунктів відповідної територіальної громади (крім адміністративного центру такої територіальної громади) та назви старостинських округів, до яких вони входять [4].

Висновки. Аналіз емпіричних даних, результатів обговорення з громадськістю, проблематики діяльності старости та утворення старостинських округів в сучасних умовах свідчить про необхідність гнучкого законодавчого підходу до удосконалення цього інституту та постійного переосмислення правового статусу старости. Умови воєнного стану обумовили новий погляд на можливості врегулювання суспільних відносин у сфері обрання старости, визначення та закріплення його повноважень, утворення старостинських округів.

Література

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Презентація проекту закону «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо вдосконалення правового регулювання інституту старост та його діяльності в умовах воєнного стану» / Офіційний сайт Всеукраїнської

Асоціації об'єднаних територіальних громад. URL: <https://hromady.org/presentation-proektu-zakonu/>

3. Моделі старостинських округів: налаштування діяльності старост через аналіз потреб громади. Організація з безпеки та співробітництва в Європі. 2022. 49 с. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/523805>

4. Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо вдосконалення правового регулювання інституту старост та його діяльності в умовах воєнного стану: Проект Закону реєстр. № 9518 від 24.07.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42337>

Анотація

Косиця О. О. Законодавчі новели щодо інституту старости в Україні. – Стаття.

У статті розглянуто законодавчі новели щодо функціонування старости в Україні в умовах воєнного стану. Метою наукової статті є висвітлення та аналіз законодавчих новел щодо діяльності інституту старости в умовах воєнного стану. Проаналізовано результати правозастосування Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку інституту старост» № 1638-IX від 14 липня 2021 року та визначено позитивний ефект таких змін на досліджуваній правовій інститут. Наведено емпіричні дані щодо основної проблематики утворення старостинських округів станом на січень 2023 року. Визначено основні дискусійні та проблемні питання, які потребують вирішення, в тому числі і на законодавчому рівні, зокрема: імператив утворення старостинських округів; конфігурація старостинських округів; критерії утворення старостинських округів; повсюдність місцевого самоврядування при утворенні старостинських округів; суб'єкт утворення (зміни) старостинських округів в умовах воєнного стану; спосіб номінації на посади старост; строк повноважень старост; запобіжник штучних перепон затвердження старост; громадське обговорення кандидатур на посади старост; обсяг повноважень старост; призначення, звільнення старост в умовах воєнного стану; кваліфікаційні вимоги до старост. Розглянуто проект закону «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо вдосконалення правового регулювання інституту старост та його діяльності в умовах воєнного стану (реєстр. № 9518 від 24.07.2023), метою якого є удосконалення правових умов функціонування інституту старости в умовах повномасштабної збройної агресії проти України, тимчасової окупації частини території України, дії правового режиму воєнного стану, а також вирішення законодавчих недоліків, які існують в чинному законодавстві України про місцеве самоврядування.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, староста, старостинський округ, правовий статус старости, повноваження старости.

Summary

Kosytsia O. O. Legislative novelties regarding the institution of eldership in Ukraine. – Article.

The article examines legislative novelties regarding the functioning of the Elder in Ukraine under martial law. The purpose of the scientific article is to highlight and analyze the legislative novelties regarding the activities of the Institute of Elders in the conditions of martial law. The results of law enforcement of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative

Acts of Ukraine on the Development of the Institute of Elders” No. 1638-IX dated July 14, 2021 were analyzed. Also the positive effect of such changes on the legal institution under study was determined. Empirical data on the main issues of the formation of the Elders’ districts as of January 2023 are given. The main debatable and problematic issues that need to be resolved, including at the legislative level, have been determined, in particular: the imperative to form Elders’ districts; configuration of Elders’ districts; criteria for the formation of Elders’ districts; the ubiquity of local self-government in the formation of Elders’ districts; the subject of the formation (change) of Elders’ districts in the conditions of martial law; method of nomination for the positions of Elders; term of office of Elders; fuse of artificial barriers for approving Elders; public discussion of candidacies for the positions of Elders; scope of authority of Elders; appointment,

dismissal of Elders in the conditions of martial law; qualification requirements for Elders. The draft law «On amendments to the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine»» regarding the improvement of the legal regulation of the Institute of Elders and its activities in conditions of martial law (reg. No. 9518 dated 07/24/2023) was considered. The purpose of this draft law is to improve the legal conditions for the functioning of the Institute of Elders in the conditions of full-scale armed aggression against Ukraine, the temporary occupation of part of the territory of Ukraine, the operation of the legal regime of martial law, as well as the resolution of legislative deficiencies that exist in the current legislation of Ukraine on local self-government.

Key words: local self-government bodies, the Elder, Elders’ district, the legal status of the Elder, the powers of the Elder.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.10>

П. І. Пархоменко
orcid.org/0000-0002-0275-9120
кандидат юридичних наук,
суддя

Бахмацького районного суду Чернігівської області

ІНСТИТУТ СУДОВИХ ВИХОВАТЕЛІВ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ

Постановка проблеми. Організація правосуддя дружнього до дитини, починаючи з моменту потрапляння дитини до кола його дії і до завершальної стадії, вимагає залучення широкого кола суб'єктів, які мають спеціальні знання, що в змозі створити для дитини умови, які б забезпечували найбільш комфортне її перебування у сфері дії правосуддя.

При повній повазі права дитини на приватне та сімейне життя, слід заохочувати тісну співпрацю між різними фахівцями для отримання повного розуміння дитини, а також оцінки його / її правового, психологічного, соціального, емоційного, фізичного та пізнавального стану [1, с. 23].

Фундаментальний принцип Ріядських керівних принципів полягає в тому, що політика запобігання злочинності серед неповнолітніх повинна використовувати потенціал, як сім'ї, так і школи. Також рекомендується використовувати школи як ресурс і консультативні центри для забезпечення дорадчих послуг, особливо для дітей з особливими потребами та для поширення інформації щодо запобігання зловживанню дітьми наркотиків, алкоголю та хімічних речовин [2, с. 238].

Описуючи опікунську модель поведінки із неповнолітніми Барбара Станьдо-Кавецька наголошує на тому, що в судочинстві у справах неповнолітніх основну роль відіграють експерти в галузі суспільних наук, тобто психологи, педагоги, психіатри та соціальні працівники, які виконують функції консультантів по відношенню до суддів для неповнолітніх або самі приймають рішення, що стосується дітей та молоді [3, с. 6].

Важливим в процесі реалізації правосуддя дружнього до дитини є залучення такого суб'єкта, як судовий вихователь, який би здійснював комплекс різних заходів по виконанню судових рішень щодо неповнолітніх, їх батьків (усиновителів), опікунів (підклувальників) тощо.

Міжнародний досвід свідчить, що залучення вихователя, педагога або соціального працівника у сферу правосуддя дружнього до дитини є дієвим і розповсюдженим механізмом, який сприяє забезпеченню якнайкращих інтересів дитини, яка потрапляє у сферу дії правосуддя.

Примітним є те, що в національній практиці можна прослідкувати правові основи для функціонування інституту судового вихователя. Наприклад частиною четвертою статті 105 Кримінального кодексу України передбачено, що неповнолітньому може бути призначено вихователя. А положеннями статті 368 Кримінального процесуального кодексу України закріплена можливість призначення громадського вихователя (пункт 11 частини першої).

На жаль, на сьогодні даний інститут не знайшов подальшого розвитку і втілення в практичну діяльність, що можна виправити шляхом проведення досліджень в даному напрямку і формування обґрунтованих пропозицій по його запровадженню.

Оцінка стану літератури. Проблемам функціонування інституту судових вихователів або педагогів була присвячена увага таких дослідників, як Голишевої У.І., Дворніченко Н.О., Крестовської Н.М., Павлова В.Г., Орловської Н.А., Солонар А.В. та інших.

Проте, такі наукові дослідження в більшій мірі присвячені особливостям даного інституту в системі кримінального права та не вирішили проблему його запровадження, як елементу правосуддя дружнього до дитини.

Метою та завданням статті є аналіз норм діючого законодавства, наукових досліджень, існуючої практики та міжнародного досвіду з питань створення та функціонування інституту судових вихователів, на основі якого можна навести наукове обґрунтування щодо позитивних рис даного інституту, яке б надало можливість його запровадження в національну практику.

Виклад основного матеріалу. Діяльність фахівців різного профілю, які працюють в судах або за їх дорученням, в тому числі і педагогів або вчителів, є характерною для різних країн та слугує важливим елементом правосуддя дружнього до дитини.

Успішне вирішення багатьох правоохоронних завдань – профілактика, розкриття і розслідування злочинів, охорона громадського порядку, робота з неповнолітніми, виконання покарань тощо – більшою чи меншою мірою пов'язане з необхідністю розтлумачувати основи правові-

ної поведінки, навчати, переконувати громадян, які потрапляють у сферу відповідальності, інтересів, прав і діяльності правоохоронних органів [4, с. 199–200].

В Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини наголошується, що у справах неповнолітніх, судді та інші фахівці у галузі права повинні користуватися підтримкою та консультаціями інших фахівців з різних дисциплін при прийнятті рішень, які прямо або опосередковано вплинуть на сьогодишнє або майбутнє благополуччя дитини, наприклад, з оцінки кращих інтересів дитини, можливих шкідливих наслідків процедури для дитини, і т.д. [1, с. 66].

Комітет ООН з прав дитини говорячи про організацію правосуддя по відношенню до дітей підкреслює, що слід створити спеціалізовані служби, наприклад служби пробації, консультативних послуг або нагляду, а також спеціалізовані установи, наприклад, денні центри догляду і, якщо це необхідно, невеликі установи для розміщення дітей, які направляються судовими органами у справах дітей. Необхідно постійно заохочувати ефективну міжустановчу координацію діяльності всіх цих спеціалізованих підрозділів, служб та установ. Крім того, необхідно заохочувати індивідуальні оцінки дітей та міждисциплінарний підхід. Особливу увагу слід приділяти спеціалізованим місцевим службам для дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності, але, за оцінками, які потребують підтримки [5].

Ми можемо побачити, що загальні міжнародні стандарти демонструють важливість залучення до роботи з дітьми, які потрапляють у сферу дії правосуддя, спеціально підготовлених фахівців, які можуть дати індивідуальну оцінку дитині, забезпечити її консультаційними послугами, заходами виховного та навчального характеру, що може бути реалізовано за допомогою працівників, які є фахівцями із педагогіки, виховання, зокрема і вихователів.

Аналізуючи досвід окремих країн, зазначимо, що за польським законодавством [6] в судах діють експертно-консультаційні групи судових спеціалістів, завданням яких є підготовка на вимогу суду або прокурора висновків з питань сім'ї та піклування, а також у справах неповнолітніх - на підставі психолого-педагогічного або медичного огляду. За запитом суду групи також проводять медіацію, опитування, надають спеціалізовану консультацію неповнолітнім та їх сім'ям. Вони можуть співпрацювати з установами, які виконують судові рішення. Колектив складається із спеціалістів психології, педагогіки, педіатрії, сімейної медицини, внутрішніх хвороб.

В деяких країнах працює освітня служба в суді у справах молоді. Офіцери з питань освіти є співробітниками Міністерства освіти, які відвідують судові слухання у справах неповнолітніх, щоб розповісти суду про історію навчання дитини або молоді людини. Роль такого спеціаліста може полягати в тому, щоб повідомити суд про рівень освіти молоді особи шляхом підготовки звіту про освіту, розглядати освітні потреби молоді людини в суді та/або на конференції сімейної групи, відвідувати таку конференцію, щоб підтримати молоду людину та її родину, де це необхідно, допомогти молодій людині відновити навчання [7].

Наприклад у Франції працює виховна служба при суді, яка здійснює супровід дитини та її родини, для того щоб застосувати засоби для покращення ситуації в сім'ї, а отже, і дитини, допомагає в підготовці рішень судових органів, прийнятих у застосуванні законодавства, що стосується дітей-правопорушників, або допомагає в освіті, шляхом надання інформації та аналізу щодо ситуації неповнолітніх [8, 9].

Наведене демонструє досвід окремих країн по залученню спеціалістів із педагогічним знанням до роботи системи правосуддя по відношенню до дітей і надання їм важливої ролі в такій системі.

Переходячи до національного досвіду звернемо увагу на місце фахівця з педагогіки в системі правосуддя по відношенню до неповнолітніх, історію запровадження інституту судових вихователів та можливі перспективи його функціонування.

Дідківська Г.В. говорячи про роль педагога у кримінальних провадженнях за участі неповнолітніх підкреслює, що не варто недооцінювати роль педагога. У кожному випадку суд сам може визначити, допомога якого спеціаліста йому буде необхідна під час судового розгляду. Що не стосується стадії виконання рішення суду щодо примусових заходів виховного характеру, то його участь є не лише доцільною, а й необхідною. Застосування педагогічних методик на стадії виконання постанови (ухвали) суду про застосування примусових заходів виховного характеру матиме оптимальний ефект у справі перевиховання неповнолітніх та суттєвій допомозі законним представникам дитини [10, с. 41].

Важливим в даній позиції, яку ми підтримуємо, є наявність дискреції суду обрати фахівця, який буде працювати з дитиною і вагоме значення віднесення питанню перевиховання, в тому числі на стадії виконання рішення суду, чому і буде сприяти відповідний спеціаліст, яким з нашої точки зору може стати судовий вихователь, функція якого є ширшою ніж просто присутність при допиті дитини.

Історія запровадження інституту судових вихователів в нашій державі розпочалась із прийняттям першої редакції Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [11].

Стаття 6 даного Закону закріплювала положення про те, що при судах створюється інститут судових вихователів для здійснення контролю за виконанням рішень щодо неповнолітніх, який діє згідно з положенням, яке затверджується Верховним Судом України, Міністерством юстиції України, Міністерством освіти України.

В подальшому в 2007 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх» вказану норму щодо інституту судових вихователів було виключено [12].

Поряд з цим з 15 листопада 1995 року діє Положення про судових вихователів, яке було розроблено на виконання зазначеного вище Закону України від «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» і затверджене спільним наказом Верховного Суду України, Міністерства юстиції України та Міністерства освіти України № 478/63/7/5 [13].

За змістом даного Положення основними завданнями інституту судових вихователів є: участь у виконанні судових рішень, що прийняті по судових справах, зазначених у статті 6 Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх»; усунення причин і умов, які сприяли скоєнню протиправних дій, профілактика правопорушень; виховання належної правової культури; виховання неповнолітніх, які скоїли правопорушення, шляхом формування свідомого ставлення неповнолітніх до Закону; надання батькам (усиновителям), або опікунам (піклувальникам) допомоги у вихованні їх неповнолітніх дітей.

Ми можемо побачити, що функції судових вихователів повинні були охоплювати не тільки сферу кримінальної юстиції, а й вирішувати інші питання, пов'язані із вихованням дітей, в тому числі і вирішенням судових спорів в цій сфері.

Ще в 2004 році була зроблена спроба практичної апробації роботи інституту судових вихователів, коли Дергачівський районний суд Харківської області включився до регіонального проекту, ініційованого Харківським громадським центром «Молодь за демократію». На базі суду було утворено модельний ювенальний суд в якому впроваджено спеціалізацію двох суддів на розгляд справ, що стосуються прав та законних інтересів неповнолітніх, та запроваджено посаду судового вихователя – спеціаліста пробації, який відповідав за ретельний збір інформації

щодо конкретного неповнолітнього та його оточення, оцінку можливості досудового вирішення конфлікту (медіації), організацію та здійснення контролю за виконанням покарання у суспільстві, превентивного контролю [14].

Це дуже корисний досвід, який би міг стати кроком запровадження описуваного інституту і на сучасному етапі, він свідчить про взаємопов'язаність всієї системи правосуддя дружнього до дитини і значення інституту судового вихователя в роботі спеціалізованого сімейного суду.

Павлов В.Г. підкреслив, що весь комплекс повноважень судового вихователя безумовно виступатиме дієвим інститутом задля запобігання попередження вчинення неповнолітньою особою нового злочину і сприяння вихованню цієї особи в дусі поваги до законів держави. Головна проблема при цьому полягає в тому, що, на жаль, зазначений інститут хоча і отримав певне правове регулювання, але лише на папері, а не практиці [15, с. 113].

Досліджуючи проблеми регламентації інституту вихователя в Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України Орловська Н.А. зробила узагальнення про те, що перспективи вдосконалення цього регулювання полягають:

по-перше, у визнанні доцільності запровадження двох різновидів вихователів: громадського та судового; це відповідатиме сучасному баченню ювенальної юстиції – органічному поєднанню впливу громадянського суспільства та державного контролю щодо дитини, яка порушила кримінальний закон;

по-друге, у чіткій кримінально-правовій регламентації обох різновидів спеціального виховного впливу - передачі під нагляд громадському вихователю та призначенні судового вихователя; відповідно до цього слід поставити питання про внесення змін до частини четвертої статті 104, частини другої статті 105 Кримінального кодексу України, виключення частини четвертої статті 105 Кримінального кодексу України; це потребує внесення змін до Положення про судових вихователів та активного його застосування;

по-третє, в узгодженні положень Кримінального процесуального кодексу України з нормами Кримінального кодексу України, зокрема, уточненні пункту 11 частини першої статті 368, пункту 2 частини третьої статті 374 Кримінального процесуального кодексу України, а також, в перспективі, розробці процедури призначення судового вихователя [16, с. 319–320].

Слід погодитись з наведеною позицією авторів щодо необхідності вдосконалення інституту судових вихователів, але з нашої точки зору сферу його дії не потрібно обмежувати лише сферою дії кримінальної юстиції.

На сучасному етапі цікавим може стати досвід запровадження в Україні проекту «вихователь безпеки», який безпосередньо не пов'язаний з роботою судових вихователів, але демонструє важливість місця такого суб'єкта, як вихователь в питаннях профілактики злочинності та захисту прав дитини.

Такі спеціалісти будуть закріплені за певними закладами, де вони опікуватимуться широким спектром безпекових питань. За задумом «вихователь безпеки» – людина, яка має стати комунікатором у громаді між закладом освіти та правоохоронними органами для захисту учнів, батьків і вчителів. Планується, що спеціаліст безпеки сприятиме ранньому виявленню та усуненню негативних явищ в підопічному закладі, співпрацюватиме з поліцейськими, рятувальниками, органами місцевого та батьківського самоврядування [17].

Ми б запропонували, як один із варіантів повернення в життя інституту судових вихователів, це наділення таких «вихователів безпеки» функціями судового вихователя на місцевому рівні.

Говорячи про перспективи описуваного інституту слід звернути увагу на важливі положення, які містяться в проекті Закону «Про юстицію, дружню до дитини» [18]. Зокрема міждисциплінарний підхід у юстиції, дружній до дитини, серед іншого, передбачає, використання у діяльності суб'єктів юстиції щодо дітей комплексу знань щодо дитини у сфері права, психології, педагогіки та медицини задля урахування вікових особливостей дитини у контакті з законом. До діяльності із застосування спеціальних заходів запобігання перебуванню дитини у групі ризику та правопорушенням у дитячому середовищі можуть залучатися у межах повноважень заклади освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, педагогічні працівники та інші учасники освітнього процесу, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, благодійні організації, центри з надання безоплатної правничої допомоги, волонтери тощо.

Такі пропозиції демонструють нам важливість реалізації мультидисциплінарного підходу і закріплення ролі фахівців з педагогіки, виховання в системі правосуддя дружнього до дитини, що слугує позитивним кроком в реалізації прав дитини, яка потрапляє у сферу дії правосуддя.

Ми можемо твердити що згаданим законопроектом може бути закладена правова основа для закріплення базових принципів у системі правосуддя дружнього до дитини і особливо, що важливо це може стати правовою передумовою для приділення уваги інституту судових вихователів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи проведений нами аналіз зробимо наступні висновки.

Міжнародні стандарти та практика окремих країн у сфері правосуддя дружнього до дитини надають важливе значення залученню різних фахівців, які б сприяли більш комфортному перебуванню дитини в системі правосуддя.

Описаний досвід свідчить, що одним із фахівців є вихователь, який може бути залучений як на початковій стадії контакту дитини із системою правосуддя, так і в процесі його відправлення, аж до виходу дитини із сфери дії правосуддя. При цьому вихователь виконує важливу функцію, яка охоплюється самою метою правосуддя дружнього до дитини, приймаючи участь вихованні, наданні допомоги батькам, профілактиці правопорушень, виконанні судових рішень тощо.

В нашій державі була зроблена законодавча та практична спроба до запровадження інституту судових вихователів, яка не знайшла подальшого розвитку при розгляді справ за участі дітей, хоча згадки про даний інститут і його застосування залишаються в діючому законодавстві.

З нашої точки зору інститут судових вихователів або закріплення їх окремих функцій за іншими суб'єктами буде сприяти реалізації завдань правосуддя дружнього до дитини, для цього закладені передумови, як в міжнародних стандартах, так і наголошено в процесі вдосконалення діючого національного законодавства.

Ми є прихильниками закріплення за судовими вихователями широких функцій, які не обмежувались лише сферою дії кримінальної юстиції, а і входили у сферу цивільного судочинства.

При запровадженні системи сімейних судів інститут судових вихователів може стати важливою складовою їх роботи, забезпечити реалізацію мультидисциплінарного підходу по захисту прав дитини і як наслідок сприяти побудові дієвої національної системи правосуддя дружнього до дитини.

Наведене свідчить про потребу в обговоренні проблеми запровадження інституту судових вихователів, що може стати предметом подальших наукових досліджень і дискусій у сфері правосуддя дружнього до дитини.

Література

1. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини і пояснювальна записка: прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 17 лист. 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення 01.08.2023).
2. Джеральдина Ван Бюрен. Міжнародне право в галузі прав дитини / пер. с англ. Г.Є. Краснокутський; Наук. ред. М.О. Баймуратов. Одеса : АО БАХВА, 2006. 524 с.
3. Барбара Станьдо-Кавецька, Стандарти поведіння з неповнолітніми / Гельсінський Фонд з Прав Людини, Варшава. 2005. 44 с.
4. Головка Н. І. Правова педагогіка: Навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. 248 с.

5. Щодо прав дитини у системі правосуддя по відношенню до дітей» : Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 24 (2019). URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CR.C%2FC%2FGC%2F24&Lang=ru (дата звернення 01.08.2023).

6. O opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów : Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001418> (дата звернення 20.07.2023).

7. Освітня служба в дитячому суді : веб-сайт. URL: <https://www.education.govt.nz/school/student-support/supporting-transitions/education-service-in-the-youth-court/> (дата звернення 01.08.2023).

8. Виховна служба при судах. веб-сайт. URL: <https://www.cairn.info/revue-les-cahiers-dynamiques-2008-1-page-72.htm> (дата звернення 01.08.2023).

9. Служба освітніх послуг Сени і Марни. веб-сайт. URL: <https://espoir-cfdj.fr/service/service-dactions-educatives-sae-seine-et-marne/> (дата звернення 01.08.2023).

10. Дідківська Г.В. Особливості кримінально-процесуального впровадження у злочинах, вчинених неповнолітніми із соціально-неблагополучних сімей : монографія / Г. В. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 215 с.

11. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. №20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80/ed19950124#Text> (дата звернення 01.08.2023).

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх : Закон України від 7 лют. 2007 р. № 609-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-16/ed20070320#Text> (дата звернення 01.08.2023).

13. Положення про судових вихователів : наказ Верховного Суду України, Міністерства юстиції України та Міністерства освіти України від 15 лист. 1995 р. № 478/63/7/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-96#Text> (дата звернення 01.08.2023).

14. Програми відновного правосуддя у модельному ювенальному суді Дергачівського району м. Харкова. веб-сайт. URL: <https://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/19A2E8A3CB2B7825C3256FC60029C777?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=19A2E8A3CB2B7825C3256FC60029C777&Count=500&> (дата звернення 01.08.2023).

15. Добрі практики юристів для правосуддя в інтересах дитини в Україні: збірник практичних рекомендацій, Громадська організація «МАРТ». Чернівці : ГО «МАРТ», 2021. 130 с.

16. Орловська Н. А. Актуальні проблеми регламентації інституту вихователя в Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. №3-1. С. 317-320.

17. Проект «Вихователь безпеки», який дозволить громадам побудувати середовище для дітей вільне від булінгу, наркотиків і насильства. веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3574915-proekt-vihovatel-bezpeki.html> (дата звернення 01.08.2023).

18. Про юстицію, дружню до дитини» : Проект Закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137 (дата звернення 01.08.2023).

Анотація

Пархоменко П. І. Інститут судових вихователів в системі правосуддя, дружнього до дитини. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу норм діючого законодавства, наукових досліджень, існуючої практики та міжнародного досвіду з питань створення та функціонування інституту судових вихователів, на основі якого можна навести наукове обґрунтування щодо позитивних рис даного інституту, яке б надало можливість його запровадження в національну практику.

Зроблено висновки, що діяльність фахівців різного профілю, які працюють в судах або за їх дорученням, в тому числі і педагогів або вчителів, є характерною для різних країн та слугує важливим елементом правосуддя дружнього до дитини.

Наведено позитивні приклади різних країн, на основі яких можна твердити, що їх досвід твердить про позитивну практику по залученню спеціалістів із педагогічним знанням до роботи системи правосуддя по відношенню до дітей і надання їм важливої ролі в такій системі.

Проведений аналіз свідчить, що в нашій державі була зроблена законодавча та практична спроба до запровадження інституту судових вихователів, яка не знайшла подальшого розвитку при розгляді справ за участі дітей, хоча згадки про даний інститут і його застосування залишаються в діючому законодавстві.

В роботі викладено обґрунтування необхідності розгляду питання про запровадження інституту судових вихователів або закріплення їх окремих функцій за іншими суб'єктами, що сприяло б реалізації завдань правосуддя дружнього до дитини. Для цього закладені передумови, як в міжнародних стандартах, так і наголошено в процесі вдосконалення діючого національного законодавства.

Зроблено висновки, що вихователь, який може бути залучений як на початковій стадії контакту дитини із системою правосуддя, так і в процесі його відправлення, аж до виходу дитини із сфери дії правосуддя. При цьому вихователь виконує важливу функцію, яка охоплюється самою метою правосуддя дружнього до дитини, приймаючи участь вихованні, наданні допомоги батькам, профілактиці правопорушень, виконанні судових рішень тощо.

Дослідження свідчить про потребу в обговоренні проблеми запровадження інституту судових вихователів, що може стати предметом подальших наукових досліджень і дискусій у сфері правосуддя дружнього до дитини.

Ключові слова: судовий вихователь, мультидисциплінарний підхід, права дитини, якнайкращі інтереси дитини, правосуддя дружнє до дитини.

Summary

Parkhomenko P. I. Institute of court educators in the child-friendly justice system. – Article.

The article is devoted to the analysis of the norms of the current legislation, scientific research, existing practice and international experience on the creation and functioning of the institute of judicial educators, on the basis of which it is possible to provide a scientific justification for the positive features of this institute, which would provide the possibility of its introduction into national practice.

It was concluded that the activities of specialists of various profiles who work in courts or on their behalf, including pedagogues or teachers, are characteristic of different countries and serve as an important element of child-friendly justice.

Positive examples of different countries are given, based on which it can be said that their experience confirms the positive practice of involving specialists with pedagogical knowledge in the work of the justice system in relation to children and giving them an important role in such a system.

The conducted analysis shows that a legislative and practical attempt was made in our country to introduce the institute of judicial educators, which did not find further development in the consideration of cases with the participation of children, although references to this institute and its application remain in the current legislation.

The paper outlines the justification of the need to consider the issue of introducing the institute of court educators or securing their individual functions by other subjects, which would contribute

to the implementation of the tasks of child-friendly justice. Prerequisites for this are laid down, both in international standards and emphasized in the process of improving the current national legislation.

It was concluded that the educator, who can be involved both at the initial stage of the child's contact with the justice system, and in the process of his referral, until the child leaves the sphere of justice. At the same time, the educator performs an important function, which is covered by the very goal of child-friendly justice, taking part in education, providing assistance to parents, prevention of offenses, execution of court decisions, etc.

The study indicates the need to discuss the problem of introducing the institute of court educators, which can become the subject of further scientific research and discussions in the field of child-friendly justice.

Key words: court educator, multidisciplinary approach, child rights, best interests of the child, child-friendly justice.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.01

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.11>*Л. Г. Андросович**orcid.org/0000-0003-3315-4068**старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України*

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ

Постановка проблеми. Організована злочинність становить небезпеку для суспільства, особливо це відбувається на етапах реформування, а також перебудови правової системи держави, в умовах суспільно-політичної та фінансово-економічної кризи, тому боротьба з нею є одним з найважливіших державних завдань. Для забезпечення максимальної ефективності цієї боротьби, безумовно, необхідне детальне вивчення організованої злочинності, її складових, виявлення закономірностей її виникнення і розвитку. Зокрема Україна стикається із новою формою організованої злочинності, яка відноситься до сегменту правопорушень у фінансовій системі.

Вивчення організованої злочинності у фінансовій системі має посісти одне з пріоритетних місць в юридичній науці, оскільки більшість правопорушень, що фіксуються і не фіксуються через їх латентність, відносяться саме до даної сфери. Практично, будь-яке кримінальне правопорушення вчинене організованою злочинністю, може бути зведено до категорії фінансового, тобто такого, від якого його суб'єкт отримує пряму чи опосередковану матеріальну вигоду.

Стан дослідження. Даній проблематиці присвячені праці, зокрема, Аркуша Л.І., Білоус В.Т., Біленчук П.Д., Бойко А.М., Жаровська Г.П., Кобилянський О.Л., Кофанов А.В., Міняйло Н.Є., Мельничук Т.В., Момотенко Т.Д., Новікова Л.В., Поливанюк В.Д., Скулиш Є.Д., Столярський О.В., Шостко О.Ю. та ін.. Враховуючи суттєвий внесок названих науковців, питання організованої злочинності у фінансовій системі все ще лишається мало дослідженим.

Метою статті є здійснення аналізу стану наукових досліджень організованої злочинності у фінансовій системі.

Виклад основного матеріалу. Науково-теоретична розробка цієї проблеми передбачає широке залучення наукового інструментарію кримінологічної та суміжних гуманітарних наук. Втім для того щоб аналіз організованої злочинності у фінансовій системі був повним і всебічним,

необхідно визначити, що собою являє «організована злочинність» і «організована економічна злочинність», а також «організована злочинність у фінансовій системі».

Відповідно до словника основних кримінально-правових термінів «організована злочинність – це найбільш небезпечне і деструктивне явище для держави та суспільства, що спричиняє негативний вплив не тільки на економічні, а й на соціальні, морально-психологічні та культурні процеси в суспільстві» [1, с. 134].

О.Ю. Шостко, визначає поняття організованої злочинності передусім через ознаку консолідації злочинного середовища: «Організована злочинність – це негативне соціальне явище, що характеризується згуртованістю кримінального середовища в рамках регіону, країни з поділом на ієрархічні рівні і виділенням лідерів, які здійснюють організаторські, управлінські, ідеологічні функції, корумпованості; залученням у злочинну діяльність представників державного апарату, державних (в тому числі і правоохоронних) органів для забезпечення певної безпеки і гарантій учасників спільноти; монополізацією і розширенням сфер протиправної діяльності з метою отримання максимальних матеріальних доходів [2, с. 92].

На думку Т.В. Мельничук, «організовану злочинність можна визначити як стійке об'єднання осіб, що організувалися для спільної злочинної діяльності з корисливою метою і для досягнення контролю (влади) в певній соціальній сфері або на певній території» [3, с. 27]. В той же час вченим надано характеристику ряду проявів організованої злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері, проаналізовано її основні форми та види, розкрито детермінаційні механізми розвитку. Основну увагу Т.В. Мельничук приділив аналізу таких злочинних проявів, та класифікував їх за видами: контрабанда, незаконне відчуження транзитних вантажів, митне оформлення в режимі «експорт» неіснуючих товарів або вантажів з метою незаконного відшкодування бюджетних коштів та ухилення від сплати податку на

додану вартість, приховування валютних цінностей та ін. [3, с. 28].

Організовану економічну злочинність описує у своєму монографічному дослідженні В.Т. Білоус, який до економічних злочинів відносить такі суспільно небезпечні діяння, які порушують існуючі відносини власності і встановленої господарської діяльності. На думку вченого, «організована економічна злочинність – складна інтеграційна система, яка складається з чотирьох елементів:

- умисні корисливі злочини проти економічних відносин власності;
- умисні корисливі господарсько-економічні злочини;
- злочини посадових осіб, що завдають істотної шкоди у сфері економічної діяльності;
- злочини, які завдають шкоди економічним відносинам власності, а також комерційній, фінансовій, банківській та іншій господарсько-економічній діяльності» [4, с. 176–177].

Досить вагомою науковою працею за даним напрямком дослідження є докторська дисертація Л.І. Аркуши «Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності». Зокрема, під організованою злочинною діяльністю автором розуміється «сукупність взаємозалежних організованих злочинів загальнокримінальної та економічної спрямованості, вчинених певною групою осіб, що об'єдналися у стійкі, високоорганізовані, захищені від швидкого викриття злочинні формування (групи, організації, співтовариства) у вигляді злочинного промислу з метою збільшення доходів, з використанням корумпованих і інших зв'язків. Також розкрито зміст та поняття легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності. З урахуванням сучасних умов визначено й систематизовано особливості технології вчинення легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності та досліджено окремі її елементи та напрямки виявлення. На думку дослідника, основою технологічного процесу легалізації доходів, отриманих в результаті організованої злочинної діяльності, є такі сфери тіньової активності, як кіберзлочинність, нелегальна торгівля, торгівлі людьми, міжнародний наркобізнес, сфера зовнішньоекономічної діяльності. Автор відзначає, що перешкоджання проникненню «брудних» грошей у легальну економіку є значним фактором зниження активності злочинних формувань [5, с. 9–10].

Такої думки дотримується і Н. Є. Міняйло «організовані економічні злочини розглядає як передбачені кримінальним законом діяння, спрямовані на порушення відносин власності

(майнові відносини) та існуючого порядку здійснення господарської діяльності» [6, с. 127].

Зокрема А. М. Бойко представляє «організовану економічну злочинність як соціально-економічний процес обігу злочинного капіталу в кримінальній сфері із залученням широких верств населення, з використанням корупції і всього того, що сприяє його нарощуванню і зверненню» [7, с. 116]. Г.П. Жаровська під організованою економічною злочинністю розкриває «різновид соціальної діяльності певної кількості членів суспільства, спрямованої на постійне отримання доходів, різних вигод, але тільки способами, які самі по собі є злочинними» [8, с. 96].

Протягом останніх років опубліковано низку наукових статей вітчизняних вчених, присвячених окремим аспектам організованої економічної злочинності. Це насамперед статті Т.Д. Момотенко «Організована злочинність у сучасному світі: характеристика та тенденції розвитку» [9], Є.Д. Скулиша «Організована злочинність: проблема визначення та основні ознаки» [10], О.В. Столярського «Доктринальне визначення поняття організованої злочинності в міжнародному кримінальному праві» [11], Л.В. Новікової «Глобалізація та транснаціональна економічна злочинність: питання сьогодення» тощо [12]. Ряд статей, присвячених проблемам протидії організованій злочинності, підготовлено Г.П. Жаровською [13; 14; 15]. Усі дослідники звертають увагу на те, що організована злочинність явище економічне. Вчені доходять висновку, що найчастіше злочинні дії вчинено за допомогою легітимних технічно-облікових, фінансово-облікових та контрольно-управлінських прав і повноважень.

Так, аналізуючи праці вчених ми з'ясували що організовану злочинність у фінансовій системі мало досліджували, вчені звертали увагу на загальні критерії організованої економічної злочинності, лиш поверхнево згадуючи що до цієї сфери входить і фінансова система.

У кримінологічній науковій літературі під «правопорушеннями у фінансовій системі» розуміється вся сукупність фінансової діяльності, яка враховується офіційною статистикою і входить у валовий національний продукт країни, тобто. це будь-яка фінансова активність. У структурі фінансових правопорушень виділяються такі елементи:

- податкові (правопорушення обліку та звітності; правопорушення, що пов'язані з виконанням обов'язків, щодо сплати податків і зборів; правопорушення, спрямовані проти порядку встановлення (зміни), стягнення та перерахування податків; правопорушення, об'єктом посягання яких є права і законні інтереси платників податків; правопорушення, які спрямовані проти

порядку здійснення податкового контролю);

- у сфері валютного регулювання;
- у сфері публічних банківських відносин;
- у сфері грошово-касових операцій (правопорушення, пов'язані з дотриманням порядку ведення операцій з готівкою; правопорушення, пов'язані з недотриманням умов здійснення касових операцій; порушення правил застосування реєстраторів розрахункових операцій);

– у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування [16, с. 31].

Враховуючи вище викладене, вважаємо поняття організованої злочинності у фінансовій системі має ґрунтуватися на загальному понятті фінансового правопорушення, яке розроблено теорією держави та права, з врахуванням всіх своїх рис.

А саме, організовану злочинність у фінансовій системі слід трактувати, як протиправне (таке, що порушує норми фінансового законодавства), винне діяння, яке має ієрархічно організовану, таємну, згуртовану групу (або їх об'єднання), що зазіхає на фінансові інтереси держави і суспільства задля отримання надприбутку, незаконним способом, що охороняються законом, і за яке встановлено фінансово-правову відповідальність. Головна мета якої, забезпечити монопольний контроль над фінансовою системою країни, з метою убезпечити себе фінансовими ресурсами та корумпованими зв'язками.

Висновки. У вітчизняній літературі ще не сформовано загальноприйнятних підходів щодо вироблення понятійного апарату організованої злочинності у фінансовій системі, її кримінологічних характеристик, загальних тенденцій і перспектив розвитку.

Вчені з даної проблематики більше привертати увагу організованій економічній злочинності. Наукові праці організованої злочинності у сфері економіки трактувалися широко. У цілому виділялися такі напрями досліджень:

а) вивчення тенденцій динаміки та структури росту організованої злочинності; аналіз їх причин; прогнозування можливих змін у них;

б) аналіз та оцінка ефективності заходів боротьби з організованою економічною злочинністю, включаючи заходи кримінально-правового характеру;

в) порівняльно-правове вивчення методів кримінально-правової боротьби з організованою економічною злочинністю у зарубіжних державах.

Що ж до наукових основ визначення організованої злочинності у фінансовій системі, то особливу увагу дослідженню цієї проблеми в Україні майже не приділяли.

Зокрема не зроблено і єдиних підходів до визначення стратегії і тактики протидії організованої злочинності, що вчиняються у фінансовій

системі. У зв'язку з цим, цілісне кримінологічне дослідження організованої злочинності у фінансовій системі уявляється вкрай актуальним як для теорії правової науки, так і для практики.

Література

1. Словник основних кримінально-правових термінів : [понад 600 термінів] / Дніпропетр. держ. ун-т внутріш. справ ; авт.-уклад. Ілля Олександрович Кисельов, Володимир Вікторович Шаблистий, Вадим Олександрович Лисенко. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 386 с.
2. Шостко О. Ю. Організована злочинність в Україні: деякі питання щодо ефективності боротьби з нею. *Проблеми законності* : респ. міжвід. наук. зб. Харків, 2004. Вип. 68. С. 91–101.
3. Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері : монографія. НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2010. 246 с.
4. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : монографія. Ірпінь : Академія ДПСУ, 2002. 449 с.
5. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... дра юрид. наук : 12.00.09. О., 2011. 40 с.
6. Міняйло Н. Є. Організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 714. Правознавство. С. 126–130.
7. Бойко А. М. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини у сфері економіки в складі злочинних організацій. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2003. Вип. 180. С. 115–118.
8. Жаровська Г. П. Міжнародно-правові засоби боротьби з транснаціональною злочинністю: проблеми й перспективи. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 6. С. 90–100.
9. Момотенко Т. Д. Організована злочинність у сучасному світі: характеристика та тенденції розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1 (Т. 3). С. 57–61.
10. Скулиш Є. Д. Організована злочинність: проблема визначення та основні ознаки. *Держава і право: Юридичні і політичні науки* : зб. наук. праць. 2015. Вип. 30. С. 444–451.
11. Столярський О. В. Доктринальне визначення поняття організованої злочинності в міжнародному кримінальному праві. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 7. С. 110–118.
12. Новікова Л. В. Глобалізація та транснаціональна економічна злочинність: питання сьогодення. *Право і безпека*. 2019. № 3 (35). С. 26–30.
13. Жаровська Г. П. Способи мінімізації ризиків кримінальної діяльності суб'єктами організованої злочинності. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2015. № 2 (І). С. 179–186.
14. Жаровська Г. П. Транснаціональна організована злочинність: джерела, ознаки, структура взаємозв'язків. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2013. Вип. 660. С. 111–117.
15. Жаровська Г. П. Організована злочинність як реальна загроза національній безпеці України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 27. Серія Право. Т. 3. С. 33–37.
16. Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Поливанюк В.Д. Основи методики

розслідування фінансових злочинів, вчинених з використанням сучасних інформаційних технологій: криміналістичний аналіз банківської системи. Навчальний посібник. Київ: КІЙ, 2019. 80 с.

Анотація

Андросович Л. Г. Стан наукового дослідження організованої злочинності у фінансовій системі. – Стаття.

У статті здійснено аналіз стану наукових досліджень організованої злочинності у фінансовій системі. Зазначено, що науково-теоретична розробка цієї проблеми передбачає широке залучення наукового інструментарію кримінологічної та суміжних гуманітарних наук. Щоб аналіз організованої злочинності у фінансовій системі був повним і всебічним, окремо досліджено «організовану злочинність» і «організовану економічну злочинність».

Встановлено що організовану злочинність у фінансовій системі мало досліджували, вчені звертали увагу на загальні критерії організованої економічної злочинності, лиш деякі з дослідників зазначали що до цієї сфери входить і фінансова система, серед яких: Жаровська Г.П., Міняйло Н.Є., Аркуша Л.І., Шостко О.Ю. З огляду на це не зроблено і єдиних підходів до визначення стратегії і тактики протидії організованої злочинності, що вчиняються у фінансовій системі. Тому кримінологічне дослідження організованої злочинності у фінансовій системі уявляється вкрай актуальним як для теорії правової науки, так і для практики.

У зв'язки з цим нами приділено увагу «правопорушеннями у фінансовій системі», під якими розуміється вся сукупність фінансової діяльності, у структуру якої виділено такі елементи кримінальних правопорушень: податкові; у сфері валютного регулювання; у сфері публічних банківських відносин; у сфері грошово-касових операцій; у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування тощо. Враховуючі ці всі критерії встановлено, що під організованою злочинністю у фінансовій системі слід розуміти протиправне (таке, що порушує норми фінансового законодавства), винне діяння, яке має ієрархічно організовану, таємну, згуртовану групу (або їх об'єднання), що зазіхає на фінансові інтереси держави і суспільства задля отримання надприбутку, незаконним способом, що охороняються законом, і за яке встановлено фінансово-правову відповідальність. Головна мета такого протиправного діяння, забезпечити монопольний контроль над фінансовою системою країни, з метою

убезпечити себе фінансовими ресурсами та корумпованими зв'язками.

Ключові слова: організована злочинність, організована економічна злочинність, фінансова система, дослідження, аналіз.

Summary

Androsovych L. G. The state of scientific research on organized crime in the financial system. – Article.

The article analyzes the state of scientific research on organized crime in the financial system. It is noted that the scientific and theoretical development of this problem involves extensive involvement of the scientific tools of criminology and related humanitarian sciences. In order for the analysis of organized crime in the financial system to be complete and comprehensive, «organized crime» and «organized economic crime» were separately investigated.

It has been established that organized crime in the financial system has not been studied much, scientists paid attention to the general criteria of organized economic crime, only some of the researchers noted that the financial system also belongs to this sphere, among them: H.P. Zharovska, N.Ye Minyailo, L.I. Arkusha, O.Yu. Shostko. In view of this, no unified approaches have been made to determine the strategy and tactics of combating organized crime committed in the financial system. Therefore, the criminological study of organized crime in the financial system is extremely relevant both for the theory of legal science and for practice.

In connection with this, we paid attention to «offenses in the financial system», which means the entire set of financial activities, the structure of which includes the following elements of criminal offenses: tax; in the field of currency regulation; in the field of public banking relations; in the field of monetary and cash operations; in the field of mandatory state social insurance, etc. Taking into account all these criteria, it was established that organized crime in the financial system should be understood as an illegal (one that violates the norms of financial legislation), a criminal act that has a hierarchically organized, secret, cohesive group (or their association), encroaching on financial the interests of the state and society in order to obtain excess profit, in an illegal way, protected by law, and for which financial and legal responsibility is established. The main goal of such an illegal act is to ensure monopoly control over the country's financial system in order to secure itself with financial resources and corrupt connections.

Key words: organized crime, organized economic crime, financial system, research, analysis.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.12>**Г. М. Андрусяк***orcid.org/0000-0003-1681-7384**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального права і процесу**Волинського національного університету імені Лесі Українки*

БЕЗМЕЖНА НЕОБХІДНА ОБОРОНА ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

Постановка проблеми. У чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК) передбачаються випадки, коли спричинення будь-якої шкоди особою, яка захищається іншої особи, яка посягає, буде вважатися правомірним за будь-яких умов. Звісно, для цього повинні існувати надзвичайно вагомні обставини, які надають особі, яка захищається, реалізувати своє суб'єктивне право на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам будь-якої тяжкості. Так, згідно з ч. 5 ст. 36 КК не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає. Водночас у цій частині відсутня така підстава для безмежної необхідної оборони, як захист від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, що, на наш погляд, є прогалиною кримінально-правового реагування та потребує нормативного коригування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У теорії кримінального права України проблема дослідження безмежної необхідної оборони була в полі зору окремих науковців, серед яких хочемо виокремити науковий доробок Ю.В. Бауліна, Л.В. Гусар, О.О. Дудорова, О.О. Кваші, Д.М. Мошенця, І.І. Присяжнюка та інших. Водночас наукові праці цих науковців здебільшого стосуються аналізу тих підстав необхідної оборони, що нині передбачені у КК.

Мета статті полягає у висвітленні проблеми можливості безмежної необхідної оборони у разі захисту від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Виклад основного матеріалу. На думку Б. М. Орловського, у ч. 5 ст. 36 КК йдеться про спеціальні випадки необхідної оборони, які передбачають можливість захисту будь-якими засобами від протиправних посягань, що становлять найвищу суспільну небезпеку [1, с. 57].

Водночас П.Л. Фріс відносить описане до ситуацій підвищеної небезпеки для особи, яка була піддана нападу», за яких можливе застосування крайніх заходів [2, с. 26]. На нашу думку, підстави, передбачені ч. 5 ст. 36 КК, доцільно іменувати підставами безмежної необхідної оборони, оскільки законодавець чітко передбачив, що особа може захищатися від посягання, передбаченого цією частиною статті, реалізуючи своє право на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам, при цьому тяжкість шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає, значення немає.

Відразу ж зазначимо, що вважаємо всі підстави, зазначені у ч. 5 ст. 36 КК, проявами застосування насильства, що важливо враховувати під час вдосконалення підстави безмежної необхідної оборони, яка характеризується в цій праці. Так, перша та друга підстави безмежної необхідної оборони полягає в захисті від нападу озброєної особи або нападу групи осіб. У теорії кримінального права напад традиційно розуміється як раптова, несподівана для потерпілого, короткочасна, агресивна, насильницька дія, який може бути як відкритим, так і таємним, та органічно пов'язаним із фізичним або психічним насильством, що має так званий інструментальний характер [3, с. 263; 4, с. 154]. Що стосується третьої підстави безмежної необхідної оборони, а саме відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, то використана законодавцем термінологія однозначна та прямо вказує на те, що таке суспільно небезпечне посягання є насильницьким.

У проєкті КК питання безмежної необхідної оборони вирішені дещо по-іншому, аніж у чинному КК. Так, згідно з ч. 6 ст. 2.9.2 проєкту КК не є перевищенням меж правомірного захисту спричинення будь-якої шкоди особі, яка вчиняє протиправне посягання, у випадках, якщо особа: 1) здійснювала захист від протиправного посягання особи, яка застосувала зброю, небезпечний предмет (п. 22 ч. 2 ст. 1.4.1 цього Кодексу) чи інший предмет, який має властивості зброї або небезпечного предмета, 2) здійснювала захист від нападу двох чи більше осіб, 3) припиняла проти-

правне вторгнення у житло чи інше володіння; 4) здійснювала захист від зґвалтування [5]. Таким чином, розробники проєкту КК вважають, що однією з підстав безмежного правовірного захисту є захист від зґвалтування.

У КК штату Нью-Йорк (США) усі посягання залежно від дозволеної межі застосування насильства з метою оборони поділяються на два види, а саме на посягання, захищаючись від яких, дозволяється заподіювати смерть нападнику (перелік таких посягань чітко визначений) та на посягання, від яких дозволяється захищатися із застосуванням будь-якої фізичної сили, окрім смертельної. Так, згідно з п. «а» ч. 2 § 35.15 КК штату Нью-Йорк, застосування смертельної фізичної сили не дозволяється, коли особа, яка обороняється, розумно вважає, що інша особа застосує смертельну фізичну силу чи існує загроза її застосування. Проте і в цьому випадку законом встановлено перевагу інших способів реагування на посягання: якщо особа, яка зазнала нападу, може уникнути посягання, не спричинюючи смерті нападнику, без серйозної небезпеки для себе чи інших осіб, вона повинна скористатись цією можливістю. По-друге, в даній частині параграфу встановлено безумовне право на спричинення смерті (тобто навіть за можливості уникнути посягання, не заподіюючи смерті нападнику) у наступних випадках: 1) коли той, хто зазнав нападу, перебуває у своєму житлі, причому не нападав першим; 2) коли той, хто зазнав нападу, є працівником поліції, посадовою особою, що здійснює нагляд за дотриманням громадського порядку, або допомагає названим особам за їхньою вказівкою; 3) коли особа, яка посягає, вчиняє чи намагається вчинити викрадення людини, зґвалтування чи пограбування; 4) коли особа, яка посягає, вчиняє чи намагається вчинити burglary; 5) коли особа, яка посягає, застосує чи от-от почне застосовувати смертельну фізичну силу; 6) коли особа, яка посягає, вчиняє чи намагається вчинити підпал (§ 35.20) [6, с. 116; 7, с. 57]. Тобто, в цьому Кодексі також допускається безмежна необхідна заборона у разі захисту від зґвалтування.

Схожа пропозиція висловлювалася нами раніше. Так, у своїй монографії ми вказували на те, що аналіз матеріалів судової практики зумовлює висновок, що суди часто не застосовують норму про необхідну оборону при посяганні на статеву свободу жінки, і жертва зґвалтування притягається до кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони або й за умисне спричинення тяжкої шкоди здоров'ю. При цьому суди зазвичай у таких випадках, коли потерпілою особою яка зазнала статевої агресії з боку іншої особи (зазвичай йдеться про поведінку жінки, яка для уникнення насиль-

ницького статевого акту заподіює тяжку шкоду здоров'ю гвалтівника або й навіть смерть), навіть не розглядають питання про можливість звільнення такої особи, яка оборонялася, від кримінальної відповідальності у зв'язку з наявністю в її діях стану необхідної оборони. Водночас, на нашу думку, «у разі заподіяння жінкою, яка захищається від зґвалтування, тяжкої шкоди гвалтівнику, не можна розглядати як такі, що вчинені з перевищенням меж необхідної оборони, якщо заподіяна нею шкода виявилася більшою, ніж шкода попереджена, і ніж та, якої було б достатньо для попередження нападу, якщо при цьому не було допущено явної невідповідності захисту характеру і небезпеці посягання. Крім того, слід враховувати і особливий стан жінки, яка обороняється, в момент зґвалтування – переляк, страх, розгубленість, безпорадність тощо». Тому у своїй монографії ми дійшли висновку, що жінка, яка захищається від нападу гвалтівника, справі захищатися будь-якими засобами і спричинити тяжку шкоду особі, яка посягає на її статеву свободу, честь і гідність та запропонували доповнити ч. 5 ст. 36 КК, яка передбачає спеціальні види необхідної оборони, що «не є перевищенням меж необхідної оборони застосування зброї чи якихось інших засобів чи предметів, незалежно від тяжкості наслідків, для захисту від нападу, поєднаного з посяганням на здоров'я, статеву свободу чи статеву недоторканість особи» [7, с. 189–191].

Тобто, наш попередній підхід до необхідності вдосконалення ч. 5 ст. 36 КК у частині закріплення вказаного вище спеціального виду необхідної оборони, містив більш широкий підхід до тих злочинів, щодо захисту від яких можлива необхідна оборона з огляду на умови, передбачені у ч. 5 ст. 36 цього Кодексу (злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи) порівняно з проєктом КК (зґвалтування).

Водночас наш попередній варіант пропозиції щодо вдосконалення ч. 5 ст. 36 КК слід доповнити з огляду на зміну вектору кримінально-правової політики стосовно реагування на вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Йдеться про Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», який набрав чинності у частині, що стосується, у тому числі, внесення змін у КК України, з 11.01.2019 [8].

Після набрання чинності вказаним Законом, а отже після викладення у новій редакції норм про статеву свободу та статеву недоторканість особи окремими науковці вбачають за необхідне

оцінювати захист особи лише від зґвалтування у разі спричинення шкоди гвалтівнику крізь призму ч. 1 ст. 36 КК. Так, на думку О.О. Дудорова, «положення ч. 1 ст. 36 КК про припинення суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння шкоди може бути поширене й на випадки необхідної оборони проти зґвалтування, яке фактично продовжується після того, як юридично цей злочин закінчено» [9, с. 26]. Таким чином, цей науковець не порушує питання про можливість оцінки дій особи, яка захищається від суспільно небезпечного посягання у вигляді зґвалтування, в окремих випадках крізь призму ч. 5 ст. 36 КК та не пропонує шляхів вирішення цієї проблеми. Погодитися з таким підходом не можемо.

Як зазначалося вище, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [8] було кардинально змінено вектор кримінально-правової політики стосовно реагування на кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Так, до статевих кримінальних правопорушень на сьогодні віднесено: зґвалтування – вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (ст. 152 КК), сексуальне насильство – вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (ст. 153 КК), примушування до вступу в статевий зв'язок – примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою (ст. 154 КК), вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку – вчинення повнолітньою особою дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з використанням геніталій, іншого органу чи частини тіла або будь-якого предмета (ст. 155 КК), розбещення неповнолітніх – вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 156 КК), домагання дитини для сексуальних цілей – Пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропо-

зиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася (ст. 156-1 КК).

Ураховуючи ступінь суспільної небезпеки вказаних статевих кримінальних правопорушень, було б неправильним обмежувати спеціальний вид необхідної оборони виключно встановленням можливості захищатися всіма можливими засобами та незалежно від спричинених наслідків виключно від зґвалтування. Адже в такому разі фактично ігноруються такі природні праві людини, як право на статеву свободу та статеву недоторканість та право на необхідну оборону. Вказані права є природними з огляду, зокрема, на те, що вони належать кожній особі з моменту народження та не допускають жодних винятків залежно від певних особливостей людини, наприклад, залежно від статі, віку. Підхід, запропонований авторами проєкту КК України, обмежує вказані вище природні права людини. Адже незрозумілим, наприклад, залишається, чому не належить до спеціальних видів необхідної оборони захист особи від сексуального насильства (ст. 153 КК) чи, скажімо, вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК).

Водночас було б неправильним всі випадки «статевих кримінальних правопорушень» відносити до спеціальних видів необхідної оборони (ч. 5 ст. 36 КК), оскільки не всі їхні прояви є однаково суспільно небезпечними. Окрім того, як вже зазначалося вище, у ч. 5 ст. 36 КК законодавець на сьогодні, як, до слова, і в проєкті цього Кодексу, передбачив можливість безмежного захисту від таких посягань, що вчиняються із застосуванням насильства або групою осіб / декількома особами або озброєною особою, або з метою захисту від вторгнення свого житла або іншого приміщення / іншого володіння. При цьому, як вже зазначалося раніше, насильство є іманентною властивістю всіх цих спеціальних випадків. Оскільки у разі вчинення «статевих кримінальних правопорушень» озброєною особою або групою осіб, безмежний захист від таких посягань сам по собі вже буде оцінюватися крізь призму ч. 5 ст. 36 КК, вважаємо за доцільне під час доповнення цієї частини вказівкою на «статеві кримінальні правопорушення» обмежити її уточненням на застосування насильства до особи, яка захищатиметься від протиправних дій. Така вказівка, на нашу думку, забезпечить однаковий підхід до правового регулювання випадків безмежної необхідної оборони, які, повторимося, характеризуються спільною ознакою – застосуванням насильства.

Висновки. Підводячи підсумки дослідження, відзначимо, що підстави безмежної необхідної оборони, передбачені ч. 5 ст. 36 КК, доцільно розширити, доповнивши їх вказівкою на те, що

право на спричинення безмежної шкоди може бути реалізоване особою для захисту від насильницького кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Запропоновано з огляду на нашу пропозицію таку редакцію ч. 5 ст. 36 КК:

«5. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту себе чи інших осіб від нападу озброєної особи або нападу кількох осіб, або від посягання на статево-свободу та статево-недоторканість особи, поєданого із застосуванням насильства, а також для відвернення протиправного вторгнення у житло чи інше володіння особи, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає».

Література

1. Орловський Б. М. Теоретичні і практичні основи кримінально-правового регулювання обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечнікова. Одеса, 2013. 211 с.
2. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручн. для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Атіка, 2004. 488 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук та ін.; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Каннон, А.С.К., 2002. 1102 с.
4. Храмов О. М. «Напад» як вид насильницьких дій (проблеми кримінально-правової оцінки). *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2022. Вип. 22. С. 152–155.
5. Проект Кримінального кодексу України (станом на 22.05.2023). URL: <https://cutt.ly/UwpZg2Oy> (дата зверн. 30.07.2023).
6. Боднарук О. Правова регламентація необхідної оборони за кримінальним законодавством США. *Вісник Нац. академії прокуратури України*. 2011. № 2. С. 114–120.
7. Мошенець Д. М. Інститут необхідної оборони у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Нац. академ. внутр. справ. Київ, 2016. 236 с.
8. Кваша О. О., Андрусак Г. М. Необхідна оборона (захист від посягання на статево-свободу та статево-недоторканість особи): монограф. Київ: «АртЕК», 2016. 264 с.
9. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <http://surl.li/hsvg> (дата зверн. 30.07.2023).
10. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики): практич. порадник. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с.

Анотація

Андрусак Г. М. Безмежна необхідна оборона від насильницьких кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. – Стаття.

У статті розглянуто проблему можливості безмежної необхідної оборони у разі захисту від насильницького кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Констатовано, що всі передбачені підстави безмежної необхідної оборони в чинному Кримінальному кодексі України характеризуються такою властивістю, як насильство. Адже напад – це завжди насильницька дія, а вторгнення у житло чи інше приміщення, як безпосередньо передбачено законодавцем, вчиняється виключно в насильницький спосіб. Згідно з моделлю норми про необхідну оборону, що сконструйована в проекті Кримінального кодексу України, безмежний правомірний захист можливий і в разі, коли особа його здійснює від захисту від згвалтування та спричиняє шкоду незалежно від її тяжкості. Констатовано зміну вектору кримінально-правової політики щодо кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості особи і встановлено, що у разі визнання підставою безмежного необхідного захисту лише захист від згвалтування не буде забезпечено однакової кримінально-правової охорони відповідного порядку суспільних відносин. Запропоновано передбачити, що не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту себе чи інших осіб від посягання на статево-свободу та статево-недоторканість особи, поєданого із застосуванням насильства, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає. Запропоновано відповідну модель частини 5 статті 36 Кримінального кодексу України. Відповідна проєктована стаття може бути використана розробниками проєкту КК для розширення кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Ключові слова: необхідна оборона, злочин, кримінальне правопорушення, правомірний захист, згвалтування, кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Summary

Andrusiak H. M. Unlimited necessary defense against violent criminal offenses against sexual freedom and sexual inviolability. – Article.

The article deals with the issue of the possibility of unlimited necessary defense in the case of defense against a violent criminal offense against sexual freedom and sexual inviolability of a person. It is stated that all the grounds for unlimited necessary defense provided for in the current Criminal Code of Ukraine are characterized by such a property as violence. After all, an attack is always a violent act, and an intrusion into a dwelling or other premise, as directly provided for by the legislator, is committed exclusively in a violent manner. According to the model of the norm on necessary defense, which is constructed in the draft Criminal Code of Ukraine, unlimited lawful defense is also possible when a person exercises it against protection from rape and causes harm regardless of its severity. The author notes a change in the vector of criminal law policy regarding criminal law protection of sexual freedom and sexual

inviolability of a person and establishes that if only protection against rape is recognized as the basis for unlimited necessary defense, the same criminal law protection of the relevant order of social relations will not be ensured. The author proposes to provide that the use of weapons or any other means or objects to protect oneself or other persons from an attack on sexual freedom and sexual inviolability of a person combined with the use of violence is not an excess of the limits of necessary defense and does not entail criminal liability,

regardless of the severity of the harm caused to the attacker. A corresponding model of Part 5 of Article 36 of the Criminal Code of Ukraine is proposed. The relevant draft article can be used by the drafters of the Criminal Code to expand the criminal legal protection of sexual freedom and sexual inviolability of a person.

Key words: necessary defense, crime, criminal offense, legitimate defense, rape, criminal offense against sexual freedom and sexual inviolability of a person.

УДК 343.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.13>

О. О. Бахуринська
orcid.org/0000-0002-1470-5250
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Навчально-наукового інституту права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК ЧИННИК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Постановка проблеми. Ефективність політики у сфері протидії злочинності, як і кримінально-правової політики зокрема, значною мірою залежить від суспільної свідомості, а вплив кримінального права на соціальні відносини є дієвим лише за наявності сукупності необхідних передумов, що, серед іншого, включає ступінь його відповідності домінуючим громадським настроям та потребам, а також ступінь готовності суспільства до адекватного сприйняття пропонувані державою кримінально-правових засобів протидії злочинності. Досягнення очікуваних результатів такої протидії потребує поміркованого підходу як до модифікацій кримінального законодавства, так само й до організації правозастосовної практики, які мають здійснюватися через узгодження з важливими компонентами соціуму. Одним з таких компонентів є громадська думка щодо злочинності та контролю над нею, політики караності, ефективності системи кримінального правосуддя тощо.

Стан дослідження проблеми. Питання кримінально-правової політики та її соціальної обумовленості у юридичній доктрині є серед найбільш активно досліджуваних. Вагомий внесок у висвітлення різних аспектів цієї проблематики здійснили такі вітчизняні науковці, як П.П. Андрушко, Д.О. Балобанова, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, О.О. Книженко, І.В. Козич, О.М. Костенко, І.І. Митрофанов, О.О. Пашенко, Є.Л. Стрельцов, В.О. Туляков, П.Л. Фріс та інші вчені. Дослідженню впливу громадської думки на державну кримінально-правову політику уваги у кримінально-правовій доктрині приділялося значно менше (порівняно із соціологічним та кримінологічним внеском). Варто згадати праці таких українських кримінологів і соціологів, як В.І. Поклад, В.Л. Осовський, І.П. Руценко, а також зарубіжних дослідників: Кетрін Бекетт, Карен Гельб, Девід Грін, Хельмут Курі, Сюзанна Карстедт, Ребекка Ендтріхт, Джастін Пікетт, Джуліан Робертс та багатьох інших. Стаття також базується на аналізі опитувань громадськості, проведених соціологічними компаніями в Україні у різні періоди.

В цілому дослідники підкреслюють, що громадська думка є важливим елементом формування політики, впливовим фактором у схваленні чи засудженні дій, які уряди вживають від імені громадян. Однак, заслуговують на увагу й заклики не абсолютизувати громадську думку, з урахуванням її некомпетентності, методологічної недосконалості її вимірювання тощо.

Без заглиблення у теоретичні засади соціологічного та психологічного вчення про громадську думку мета цієї статті визначається як здійснення на основі українських та зарубіжних досліджень пошуку відповідей на проблемні питання на кшталт: які чинники впливають на формування громадської думки щодо злочинності, політики караності та системи кримінального правосуддя і чи заслуговує громадська оцінка певних суспільних процесів на довіру; який напрямок розвитку кримінально-правової політики – репресивний чи ліберальний – переважає у громадських оцінках та очікуваннях.

Результати дослідження. Громадська думка завжди є ставленням населення до соціально значимого об'єкта; відповідно, громадська думка щодо політики протидії злочинності має поширюватися на різні її складові. У цьому контексті привертає увагу дослідження українського соціолога І.П. Руценка, предметом якого став феномен громадської думки стосовно криміногенної ситуації. Останню автор розглядає як комплексне поєднання таких більш конкретних об'єктів суспільної оцінки, як: кримінальна ситуація в країні; процеси віктимізації; ієрархія правоохоронюваних інтересів; правоохоронні органи; система юстиції, кримінальний суд; пенітенціарна система; кримінальне право, кримінально-правова політика держави [1, с. 242]. У своїй праці вчений визначив основні джерела та канали актуалізації громадської думки стосовно криміногенної ситуації. Так, основними джерелами називаються: ЗМІ та масова культура; чутки; професійні й аналітичні джерела; власний досвід суб'єктів громадської думки, що складається, передусім, з віктимного досвіду, пенітенціарного досвіду, вражень від особистих звернень до правоохоронних органів й спілкування з їх представ-

никами, узагальнень від власних спостережень за криміногенною ситуацією у різних обставинах та місцях [1, с. 240]. До каналів актуалізації громадської думки стосовно криміногенної ситуації віднесені: засоби масової інформації; програми та гасла політичних партій, громадських організацій в тій частині, що торкається кримінальної політики, реформування правоохоронних органів тощо; вимоги, гасла, заклики протестних акцій, масових зібрань, мітингів та демонстрацій; соціологічні дослідження, оприлюднення результатів опитувань [1, с. 244].

На відміну від України, де ґрунтовні дослідження загальної громадської думки щодо змістовних аспектів кримінально-правової політики не є поширеними та системними (за винятком, можливо, опитування про ставлення до корупції [2]), опитування в межах наукових (дисертаційних) досліджень мають переважно експертний вузькотематичний характер, а соціологічні опитування широкої громадськості (переважно телефонні інтерв'ювання) є вельми фрагментарними, у зарубіжних країнах, зокрема, у США, Канаді, Великій Британії, Австралії, окремих країнах ЄС, такі дослідження проводяться регулярно й більш масштабно.

Наприклад, важливим джерелом кримінологічної інформації у Великій Британії з 1981 року є Огляд злочинності Англії та Уельсу (The Crime Survey for England and Wales – CSEW), який публікується Управлінням національної статистики. Він включає альтернативні офіційним поліцейським показникам дані щодо злочинності та потерпілих від злочинів, зібрані під час особистих інтерв'ю. CSEW є кращим індикатором довгострокових тенденцій щодо злочинності порівняно з даними, зареєстрованими поліцією, оскільки на нього не впливають зміни у рівнях звітності або методах поліцейської реєстрації [3].

З розумінням специфіки національної політики й правової реальності в окремих країнах та відмінностей у застосовуваних методологічних підходах, за підсумками проведених протягом кількох десятиліть досліджень громадської думки щодо злочинності та кримінального правосуддя зарубіжними вченими були сформульовані наступні узгоджені висновки [4; 5]:

1. До трьох чвертей опитаних громадян сприймають обвинувальні вироки для засуджених як надто м'які, і це пов'язано з невеликою довірою до судів. При цьому респонденти, оцінюючи покарання як занадто м'яке, насамперед орієнтуються на покарання засуджених за тяжкі, здебільшого насильницькі чи сексуальні злочини.

2. Респонденти з більш високим рівнем страху перед злочинністю схильні до більш жорсткої державної каральної політики. Між тим, опитування показали, що громадяни з без-

посереднім віктимним досвідом не обов'язково дотримуються більш «каральних» поглядів, ніж громадськість загалом.

За висновками грецької дослідниці К. Зарафоніту (Christina Zarafonitou), через занепокоєння рівнем злочинності суспільні вимоги зосереджені на мінімізації або усуненні ризику віктимізації; отже, «каральні» настрої пов'язуються з відсутністю безпеки та пошуком інституційних та ефективних «відповідей» на проблеми повсякденного життя. Позбавлення волі, як найсуворіший серед діючих видів покарання, є першим у запитах респондентів, що підтримують політику посилення караності. У цьому випадку страх перед злочинністю, очевидно, суттєво впливає на формування суспільних поглядів і пов'язаний з «каральними» настроями громадян, формуючи їхню позицію щодо посилення кримінальних санкцій і кримінально-правової політики в цілому [6, с. 289].

3. Незважаючи на підтримку жорсткої практики призначення покарання, населення віддає перевагу реабілітації й профілактиці, а не покаранню як головній меті, особливо для неповнолітніх та осіб, які вчинили злочини вперше. Громадськість вважає, що програми ресоціалізації правопорушників та підтримка сімей у складних умовах є більш дієвим засобом зниження рівня злочинності.

4. Загалом опитування показують, що суспільству бракує знань та точної інформації про злочинність та систему кримінального правосуддя. Більшість людей мало знають про масштаби чи природу злочинності, законодавчі положення чи процедури, реформи у практиці призначення покарання [7, с. 408]. Респонденти, що висловлюються за посилення караності, схильні недооцінювати суворість максимальних покарань, недостатньо знають про альтернативи позбавленню волі, недооцінюють суворість ув'язнення, мало інформовані про систему ювенальної юстиції, відновне правосуддя тощо [4, с. 13–14].

Існує тенденція до більшої підтримки покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, як, напр., домашній арешт, якщо громадськість отримує додаткові знання, зокрема, про альтернативні варіанти кримінально-правових заходів, коли членам громади надають детальну інформацію про рішення в окремих кримінальних провадженнях, про пенітенціарні установи та витрати на них.

5. Найбільш значимими джерелами інформації про злочинність, політику караності та кримінальне правосуддя є засоби масової інформації. На думку американської дослідниці К. Бекетт (Katherine Beckett), хоча було б занадто просто сказати, що медіа-дискурс змінює громадську думку, він, безсумнівно, є важливим компонен-

том контексту, у якому формуються політичні погляди [8, с. 78].

Зарубіжні фахівці відзначають, що результати десятиліть опитувань громадської думки вочевидь вказують на наявність «карального» напрямку суджень громадян, які вважають систему кримінального правосуддя, і, зокрема суди, надмірно поблажливими у практиці призначення покарань [4, с. 4–5], і підтримують жорстку каральну політику, більш тривалі терміни ув'язнення тощо [7, с. 407; 9, с. 1129]. Однак, попри досить високу довіру політиків та засобів масової інформації до громадської думки про репресивну чи навпаки, ліберальну політику призначення покарання, академічні дослідники неодноразово зазначали, що громадська думка з питань злочинності та кримінального правосуддя, і щодо призначення покарання зокрема, є більш нюансованою, мінливою та складнішою, ніж показують опитування [4, с. 5; 5, с. 9; 8, с. 79]. Уявлення про те, що бажання посилення кримінально-правової репресії є повсюдним і однозначним, ігнорує складність культурних традицій та ситуаційних і політичних факторів, які формують їх прояв [8, с. 78].

Не викликає сумнівів те, що зміст суджень громадськості про злочинність, політику караності та кримінальне правосуддя обумовлюють різноманітні об'єктивні та суб'єктивні фактори. Громадська думка зазнає впливу політичної риторики та маніпуляцій у ЗМІ, залежить від соціально-політичного контексту опитування та історичного моменту його проведення, від віку та соціального статусу респондентів і навіть від форми поставлених їм запитань. Важливим є й статус громади, її розмір, сутність тих місцевих соціальних проблем, з якими вона стикається і які, у свою чергу, можуть впливати на формування думки щодо злочинності та контролю над нею, стану правопорядку й громадської безпеки.

Аналізуючи низку проведених в Україні опитувань громадськості щодо питань, пов'язаних з певними проблемами злочинності та політики протидії їй, треба зазначити, що сприйняття громадянами злочинності як серйозної соціальної проблеми не є наразі пріоритетним. За даними звіту про результати опитування «Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність», проведеного соціологічною компанією Info Sapiens, станом на грудень 2022 р. серед запропонованих 11 основних проблем, оцінених як «дуже серйозна», злочинність «посіла» 10-е місце (38.8% опитаних; у порівнянні – 49.1% у 2021 р., 50.9% у 2020 р.). Більш серйозними проблемами опитувані визначили збройну агресію росії проти України (90.4%), високу вартість життя та низькі доходи (69.2%), корупцію

(64.2%), безробіття (64%). При цьому вельми важливим у аспекті аналізованих у статті питань є досить високий рівень занепокоєності громадськості проблемою несправедливості у системі правосуддя, яку як «дуже серйозну» оцінили 55.2% респондентів (ще 23.5% оцінили цю проблему як «серйозну») [3, с. 25].

У межах загальнонаціонального опитування щодо громадського залучення, проведеного влітку 2022 р. за Програмою сприяння громадської активності «Долучайся!», на запитання про три найважливіші проблеми, які Україна має вирішити після війни (серед 15-ти запропонованих), 45% опитаних обрали проблему житла для тих, хто його втратив, 36% – проблему корупції; на 5-му місці, після відновлення обороноздатності та інфраструктури країни – проблема люстрації та притягнення до відповідальності колаборантів (28%) (*безпосередньо формулювання проблеми злочинності та засобів протидії їй не пропонувався* – О.Б.) [10].

Такі показники підтверджують висновки окремих дослідників про те, що занепокоєння злочинністю та фоновими явищами є складним показником і на зростання відчуття незахищеності можуть впливати різні політичні, економічні, соціальні чинники [5, с. 12; 9, с. 1128–1129].

За висновками німецьких вчених, коли протягом останніх років у країнах ЄС мала місце сприятлива економічна ситуація, проблеми зі злочинністю займали більш важливе місце у «порядку денному» суспільства, однак, коли низькі темпи зростання вказують на економічні негаразди, занепокоєння злочинністю зникає, оскільки його витісняють інші проблеми [9, с. 1124].

Пріоритетними факторами, які посилюють острах перед злочинністю, є поширеність певного виду суспільно небезпечних діянь та їх ступінь тяжкості у кримінально-правовому сенсі, віктимний досвід, матеріальна шкода від гіпотетичного посягання [1, с. 249]. За даними досліджень у ряді європейських країн, загальні тенденції громадської думки щодо злочинності як важливої проблеми відповідають тенденціям поширення тяжких, як правило, насильницьких злочинів [9, с. 1124].

Досвід вивчення українськими фахівцями громадської думки щодо загального вектору кримінально-правової політики показує відсутність переважаючих більш жорстких «каральних» настроїв у нашому суспільстві – за підсумками сучасних вітчизняних громадських опитувань не можна стверджувати про виражені репресивні настрої громадськості. Зокрема, згідно результатів опитування щодо проблеми наркотичної залежності, представленими навесні 2021 р. Українським інститутом майбутнього, на запитання про заходи подолання цієї проблеми 53%

опитаних відповіли, що ситуацію з обігом наркотиків може виправити посилення кримінальної відповідальності за розповсюдження наркотиків; 36% опитаних виступають за примусове лікування від наркоманії; за посилення антинаркотичної кампанії серед молоді та за всеукраїнську кампанію інформування щодо наявних державних можливостей й програм лікування наркотичної та алкогольної залежності та простого і зрозумілого алгоритму дій висловилися 32% та 24% усіх опитуваних відповідно [11].

Наявна поляризація думок щодо окремих аспектів злочинності та політики протидії їй може свідчити про відсутність у людей інформації про природу тих соціальних явищ та процесів, які стають предметом опитування, а також знань чинних кримінально-правових заборон, про вплив численних міфів чи стереотипів у суспільній свідомості, підтримуваних у тому числі й засобами масової інформації, тощо. Фактор поінформованості (обізнаності) громадян про окремі аспекти кримінально-правової нормотворчості та кримінального правосуддя або маргіналізація певної проблематики можуть досить суттєво впливати на громадську думку, сприяти мінливості результатів опитування, створювати підґрунтя для суспільного супротиву або ж підтримки тих чи інших владних ініціатив.

Аналізуючи ставлення громадян до змін у політичній та суспільній сферах, судової реформи та процесу очищення влади в Україні у 2015–2016 роках, експерти відмітили існування певних стійких стереотипів масової свідомості щодо необхідності «жорсткого реагування» на недоброчесність суддів. Було зафіксовано засудження таких проявів неналежної поведінки суддів, як «винесення незаконних рішень, що призвели до тяжких наслідків» (за кримінальну відповідальність за такі дії висловилися 67% опитаних у 2015 р. та 57% у 2016 р.), «отримання хабарів» (близько 63% у 2015–2016 роках), «незаконна економічна діяльність суддів» (60% – у 2015–2016 роках). Поряд із цим експерти виявили відсутність у більшості опитуваних чіткого уявлення про сутність та зміст передбачених законодавством видів відповідальності суддів, а також про ситуацію в судовій системі: для більшості опитаних у 2016 р. (64%) на рівні самооцінок характерним є «низький» та «дуже низький» рівень поінформованості про зміст судової реформи. Лише 7% опитаних вважали себе достатньо поінформованими [12, с. 15–18].

Результати опитування населення у 2022 р. щодо обізнаності про діяльність антикорупційних органів показали, що громадяни найкраще знають про діяльність Національної поліції України (18% достатньо обізнані, 51.7% поверхнево обізнані). Про діяльність НАБУ достат-

ньо поінформованими є лише 8.2% опитаних, 48.7% – обізнані поверхнево. А ось про роботу НАЗК та САП знають достатньо тільки 4.4% та 4.3% відповідно. Зовсім необізнані з діяльністю цих органів 45% та майже 50% опитаних відповідно [2, с. 48–49].

Водночас, необізнаність про антикорупційну діяльність не заважає населенню демонструвати низький рівень довіри до спеціалізованих антикорупційних органів: за даними дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) такі органи, як САП, ВАКС, НАЗК, НАБУ підвищили рівень громадської довіри в середньому з 6–7% у 2021 р. до 17–18% у 2023 р. [13].

Небезпеку ігнорування фактору обізнаності\необізнаності населення щодо предмету опитування громадської думки можна також проілюструвати парадоксальними результатами, отриманими в межах телефонного опитування «Правовий захист постраждалих від воєнних злочинів росії», проведеного соціологічною групою «Рейтинг» 23–28 грудня 2022 р. Так, на запитання «Чи знаєте Ви щось про Римський статут Міжнародного кримінального суду?» лише 4% опитаних відповіли, що добре знають; 30% респондентів щось чули про це, а 66% нічого про нього не знають. При цьому, за такого рівня поінформованості про Римський статут МКС, ідею його ратифікації Україною підтримали близько 80% опитаних, не підтримали лише 4%; ще 17% не визначилися з цього питання [14].

На вектор громадської думки також впливає сприйняття населенням юридичних аспектів окремих кримінально-правових заборон, адже оцінка певного суспільно небезпечного діяння може мати у суспільстві різні ступені. Українцям характерне скептичне ставлення до заборон, певне толерування окремих форм протиправної поведінки, як то ухилення від сплати податків та деякі інші кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, корупція, окремі діяння в екологічній сфері тощо. Як, наприклад, зазначає О.О. Дудоров, на існування у сьогоденній Україні проблеми ухилення від сплати податкових внесків впливає менталітет наших співвітчизників, переважна більшість яких, згідно кримінологічних досліджень, вважає це діяння не стільки серйозним злочином, скільки такою собі умовою виживання, невід’ємним елементом організації бізнесу. Це класичний приклад неадекватності громадської думки, яка в ідеалі повинна враховуватись при вирішенні питань криміналізації діянь, справжній суспільній потребі [15, с. 232].

Висновки вченого певною мірою підтверджують результати соціологічного опитування, проведеного КМІС у травні 2023 р. Серед запропонованих варіантів відповіді на запитання «Чому,

на Вашу думку, звичайні громадяни можуть не хотіти платити податки?» 80.3% відповідей прийшлося на варіант «Через низькі доходи, які не дозволяють забезпечити гідний рівень життя». А ось 56.6% опитаних обрали відповідь «Через поширене явище ухилення від сплати податків іншими громадянами» [16].

На сучасному етапі кримінально-правова політика нашої держави, зважаючи і на внутрішні виклики, й на зовнішні загрози, характеризується посиленням репресивності, насамперед через внесення численних змін до КК України, необхідних для правового забезпечення національної політики в умовах російської агресії проти України. Рішення законодавця щодо встановлення та посилення кримінальної відповідальності, передусім за низку діянь проти основ національної безпеки України, проти громадської безпеки, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, не можна назвати випадковими чи кон'юнктурно ангажованими, оскільки висока суспільна небезпечність не допускає лібералізації кримінально-правового регулювання цих правовідносин.

Зазначені зміни у КК України можна розглядати як цілеспрямований та усвідомлений процес, який, попри сутєві вади у нормотворчій техніці, має забезпечити соціальну адекватність і доцільність криміналізації з огляду на актуальну суспільно-політичну ситуацію. Але чи відповідають ці зміни рівню суспільної свідомості та стану громадської думки, і чи немає в цілому протиріч між репресивними трендами у правотворчості, що прослідковуються наразі, та ступенем її узгодження із суспільним баченням проблем.

Так, за даними проведеного у грудні 2022 р. соціологічною групою «Рейтинг» опитування «Правовий захист постраждалих від воєнних злочинів росії», 75% опитаних вважають, що пріоритетом правосуддя має бути справедливе покарання воєнних злочинців, 21% респондентів як пріоритет вбачає компенсацію постражданим від агресії. Самосуд у випадку воєнних злочинів проти України та українців є виправданим для майже 40% респондентів, протилежної думки – 55%.

У питанні ставлення громадськості до колаборантів і, зокрема, застосування амністії для різних категорій мешканців окупованих територій, стосовно яких було встановлено факти колаборації з ворогом, більшість опитаних вважають можливою амністією для вчителів, лікарів, соціальних працівників (68%), керівників місцевих комунальних установ (58%) та керівників місцевих підприємств, банків, організацій (51%). Амністією для журналістів місцевих ЗМІ допускають 38% і не допускають 57% опитаних.

Для чиновників місцевих органів влади та представників силових органів амністією вважають можливою менше 20%, близько 80% – неможливою [14].

Питання колаборації також було предметом дослідження «Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни», проведеного КМІС у липні 2022 р. Притягнення до кримінальної відповідальності тих, хто обійняв керівні посади в окупаційних адміністраціях, підтримали 69% респондентів; кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність місцевих бізнесменів, учителів, а також тих, хто отримав паспорт росії, підтримують 49–52%, не підтримують – 36–41%.

При цьому експерти уточнюють, що отримані результати залишають враження значної контекстної реакції опитаних; наприклад, запитання щодо колаборації учителів включало позитивний («учителі продовжують навчати дітей») та негативний («за російськими програмами») аспекти. При акценті лише на негативному аспекті запитання результат схилився б до більшої підтримки кримінальної відповідальності [17, с. 38–40].

Отже, навіть потужний консолідуючий потенціал російської збройної агресії проти України кардинально не змінює полярність думок українців щодо злочинності та політики караності в актуальній практиці, однак суспільні переконання у необхідності посилення заходів кримінально-правового впливу щодо окремих категорій кримінальних правопорушень та правопорушників певною мірою забезпечують підтримку поточної кримінально-правової політики держави.

Висновки. За підсумками вивчення та аналізу наукових джерел та вітчизняних соціологічних досліджень можна констатувати, що в цілому співвідношення репресивного та ліберального трендів громадської думки щодо кримінально-правової політики в Україні відповідає загальним світовим тенденціям. Домінуючим наразі суспільним настроєм є стурбованість населення як національною безпекою України, так і власним становищем. Особливо чітко це проявляється в оцінках політичних, економічних та психологічних наслідків російського збройного вторгнення. При цьому проблеми злочинності, корупції та політики потидії їм залишаються для суспільства серед актуальних, а присутній радикалізм поглядів на варіанти вирішення цих проблем урівноважується притаманними населенню гуманістичними ідеями.

Громадська думка, як важливий індикатор потреби людей у ефективному регулюванні суспільних відносин з дотриманням демократичних принципів, має враховуватися при формуванні державної політики. Але населення все

ж не може бути експертом, особливо у складних політичних питаннях державного функціонування, тим більше при недостатньому рівні обізнаності з ними. Спокуса не сприймати громадську думку при прийнятті конкретних політичних рішень і відкинути її на користь експертних думок є потенційною загрозою демократичним процесам. І тут завданням політиків є доступне й аргументоване роз'яснення переваги того чи іншого рішення з паралельним моніторингом відповідних суспільних настроїв.

В жодному аспекті державна політика не може бути толерантною до усіх думок та уподобань, а достовірність громадської думки про ті чи інші проблеми суспільства може бути піддана сумнівам через вплив на неї багатьох факторів. При аналізі громадської думки з точки зору її значимості для формування державної, в т.ч. кримінально-правової, політики необхідно враховувати, що за сучасного рівня правової культури українського суспільства та стану розбалансованості ціннісно-нормативної системи орієнтирів, за умов соціальних потрясінь, складних реформ у різних сферах така думка є нестабільною, легкокерваною і може неадекватно відображати дійсний суспільний інтерес.

Оцінка результатів низки соціологічних опитувань свідчить, що для отримання більш достовірних суджень громадськості про кримінально-правову політику держави необхідне здійснення більш ґрунтовних диференційованих досліджень. Для надання більшої ваги та авторитетності громадській думці в Україні важливими є підтримка процесів її інституалізації та удосконалення методик і технологій її вимірювання й оприлюднення, які б сприймалися суспільством з довірою і дозволяли людям розвивати та виражати складність своїх суджень та переконань.

Щоб у суспільній свідомості не створювалася неправдива картина безкарності, яка обумовлює запит на посилення репресивності кримінально-правової політики, необхідно більше уваги приділяти комунікації між громадськістю, законодавчою й судовою владою, роз'ясненню раціональності й справедливості діючих практик застосування кримінального закону. Інформаційні кампанії мають базуватись на реалістичному підході, що має руйнувати спрощені уявлення людей про злочинність, політику караності та кримінальне правосуддя.

Література

1. Рущенко І.П. Соціологія злочинності: Монографія. Харків: Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.
2. Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2023. 172 с. URL:

<https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/1f23b766-e031-4c3f-81a4-0167b4f93116.pdf>

3. Crime in England and Wales: year ending December 2022. URL: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/bulletins/crimeinenglandandwales/yearendingdecember2022#future-developments-of-the-crime-survey-for-england-and-wales>

4. Karen Gelb (2006). Myths and Misconceptions: Public Opinion versus Public Judgment about Sentencing. Melbourne Victoria Australia: Sentencing Advisory Council, VI. 52 p. URL: <https://www.academia.edu/19692511/>

5. Velazquez, Marisela and Lincoln, Robyn (2009). «What the public thinks about sentencing». *The National Legal Eagle*: Vol. 15: Iss. 1, Article 3. Pages: 9–13.

6. Christina Zarafonitou. Punitiveness, Fear of Crime and Social Views. Published in Kury, H., Shea, E. (Eds.) Punitivity. International Developments. Vol. 2: Insecurity and Punitiveness. Bochum: Universitdtsverlag Dr. Brockmeyer, 2011. Pages 269–294.

7. Justin T. Pickett (2019), «Public Opinion and Criminal Justice Policy: Theory and Research». *Annual Review of Criminology*, 2: 405–428. DOI: 10.1146/annurev-criminol-011518-024826

8. Beckett, K. (1997): Making Crime Pay. Law and Order in Contemporary American Politics. Oxford University. Press. 167 p.

9. Susanne Karstedt and Rebecca Endtricht. Crime and Punishment: Public opinion and political law-and-order rhetoric in Europe 1996–2019. *The British Journal of Criminology*, Volume 62, Issue 5, September 2022, Pages 1116–1135. DOI: 10.1093/bjc/azac040

10. CEP 2022: Зростання активізму, відсіч ворогу та зміна ставлення до корупції. Загальнонаціональне опитування щодо громадського залучення в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!». URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/272/Pact%20USAID_Engage_CEP_poll_w10_Aug-22_slides_Ukr_public.pdf

11. Визначення масштабів наркотичної та алкогольної залежності. Громадські наслідки. 28.04.2021. URL: <https://uifuture.org/publications/vyznachennya-masshtabiv-narkotychnoyi-ta-alkogolnoyi-zalezhnosti-suspilni-naslidky/>

12. Всеукраїнське опитування громадян щодо демократичних змін у політичній та суспільній сферах, судової реформи та процесу очищення влади в Україні 2015-2016: узагальнені результати дослідження 2016 р. та порівняння з даними за 2015 р. / Сердюк О.В, Огай М.Ю. Липень, 2016, Київ. 23 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/FAIR_LustrSurvey_Summary_2016_UKR.pdf

13. Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення. 6 грудня 2022 р. – 2 лютого 2023 р. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1269&page=1>

14. Правовий захист постраждалих від воєнних злочинів росії (23-26 грудня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_justice_022023.pdf

15. Дудоров О.О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). – К.: Ваіте, 2017. 872 с.

16. Чому українці можуть не хотіти платити податки?: КМІС. Прес-реліз. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1259&page=1>

17. Аналітичний звіт «Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни: липень, 2022». 104 с. URL: <https://www.oporaua.org/report/viyna/24250-demokratiiia-prava-i-svobodi-gromadian-ta-mediaspozhivannia-v-umovakh-viini-lipen-2022>

Анотація

Бахуринська О. О. Громадська думка як чинник кримінально-правової політики. – Стаття.

Кримінально-правова політика держави повинна бути адекватною актуальним загрозам та викликам, а також відповідати соціальним потребам та очікуванням громадян. Її не можна формувати у відриві від громадської думки про злочинність, контроль над нею та кримінальне правосуддя; у розробці політики обов'язково повинні брати участь інститути громадянського суспільства і вона повинна отримати його схвалення. Основною метою цієї статті є пошук відповіді на питання: які фактори впливають на формування громадської думки про злочинність та політику боротьби з нею; чи заслуговує на довіру суспільна оцінка тих чи інших соціальних процесів та явищ; чи є громадськість «ідеологом» репресивності або лібералізму кримінально-правової політики. На сьогодні, в умовах російської збройної агресії, можна стверджувати, що помітним трендом у розвитку національної кримінально-правової політики є деяка репресивність, що, зокрема, виражається у криміналізації низки суспільно небезпечних діянь проти основ національної безпеки України, проти громадської безпеки тощо. Вивчення матеріалів національних соціологічних опитувань громадської думки показало, що в цілому, в Україні тенденції громадської думки щодо злочинності та політики карантності відповідають загальним світовим тенденціям. Однак доцільно обережно тлумачити ці висновки. Громадська думка не завжди справедлива та адекватна, оскільки вона піддається впливу багатьох факторів. Громадська підтримка каральної антикримінальної політики є більш мінливою та неоднозначною, ніж прийнято вважати. Думка про те, що злочинці повинні бути суворо покарані, співіснує з підтримкою політики, спрямованої на профілактику та реабілітацію. Більшість людей недостатньо поінформовані про злочинність та систему кримінального правосуддя. Населення також неоднозначно усвідомлює сутність та необхідність окремих кримінально-правових заборон. Правова освіта громадськості має вирішальне значення, оскільки думка громадян, які необізнані з важливими проблемами кримінально-правової політики, не може бути надійною. Треба також заохочувати експертів досліджувати громадську думку щодо злочинності та кримінального правосуддя більш складними способами. Важливим завданням є удосконалення комп-

лексу методичних інструментів та технологій, які можна використовувати для вимірювання громадської думки з широкого кола питань.

Ключові слова: громадська думка; кримінально-правова політика; кримінальне правосуддя; кримінальне право; злочинність; протидія злочинності.

Summary

Bakhurynska O. O. Public opinion as a factor of criminal legal policy. – Article.

The state's criminal legal policy should be adequate to current threats and meet the social demands and expectations of citizens. It cannot be formed independently from public opinion about crime, its control, and justice; the policy should be developed with the participation of civil society institutions and should be approved by it. The main goal of this article is to find an answer to the question: what factors influence the formation of public opinion about crime and the policy of combating it; whether public assessment of certain social processes and phenomena is trustworthy; whether the public is the "ideologist" of a repressive or liberal criminal legal policy. At present, in the conditions of russian armed aggression, it is possible to claim that a noticeable trend in the development of national criminal legal policy is increasing repressiveness, which, in particular, is expressed in the criminalization of a number of socially dangerous acts against the foundations of national security of Ukraine, against public safety, etc. The study of materials of national sociological opinion surveys showed that, generally, in Ukraine, trends in public opinion about crime and punitive policies follow common world trends. However, a cautious interpretation of these findings is advisable. Public opinion is not always fair and adequate because it is subject to the influence of many factors. Public support for punitive anticrime policies is more fluid and ambivalent than is commonly supposed. The opinion that criminal offenders should be severely punished coexists with support for policies aimed at prevention and rehabilitation. Most people are not well informed about crime and the criminal justice system. The population is also not unequivocal perceives an essence and necessity of the certain criminal-legal interdictions. Legal education of the public is critical for change since the opinion of uninformed citizens about important problems of criminal law policy cannot be reliable. Experts need to be encouraged to investigate public opinion on crime and justice in more complex ways. An important task is to improve of a suite of methodological tools and technologies that can be used to gauge public opinion on the wide range of issues.

Key words: public opinion; criminal legal policy; criminal justice; criminal law; crime; counteraction to crime.

УДК 343.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.14>

С. В. Волков

orcid.org/0009-0000-7029-9464

*аспірант відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

МІЖНАРОДНА ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА ДЛЯ УКРАЇНИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Постановка проблеми. У реаліях сьогодення значущим є кримінологічний дискурс міжнародної гуманітарної допомоги для України. У цьому ми вбачаємо утвердження репутації України як правової відкритої держави, в якій усі праводносини відбуваються на засадах ідей демократії і верховенства права. Зазначимо тут, що заявлена у назві статті проблема має глибинний міждисциплінарний характер. Міжнародна гуманітарна допомога по суті є багатокомпонентним системним соціальним, культурним явищем, яке передбачає правові механізми взаємодії донорів, логістику передачі, систему вивчення і аналізу реальних потреб в ситуаціях контраверсійного змісту. Серед таких ситуацій, що впливають на сам правовий механізм і логістику, варто виокремити: паливна криза, руйнації транспортної інфраструктури, непрогнозовані гуманітарні наслідки не лише на територіях ведення активних бойових дій, але на територіях, де не велися бойові дії, криміналізація цього виду діяльності, детермінація і особистість злочинця через призму девальвації соціокультурних цінностей в ситуації постійної загрози життю людей, динамічних загроз – причин гуманітарної кризи у тому числі, що ускладнює усі позиції методології криміналістики.

Заявлена проблема значуща у контексті проблематики інтегрування України у європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства у Європейському союзі, приведення національного законодавства у відповідність із загальними принципами міжнародного права у цій сфері [13].

Оцінка стану літератури. Історичний аспект міжнародної гуманітарної допомоги як масштабної програми добровольчої гуманітарної місії на міжнародному рівні представлено на прикладі діяльності Комітету допомоги мешканцям Німеччини та інших частин континенту, які потерпають від бідності (Лондон) презентовано Норбертом Гьотцем на початку XIX століття [1]. Автор у статті наголосив увагу академічної спільноти на тому, що до цього часу є потреба ретельного вивчення емпірики (листування, перемовин, документальних свідчень учасників) для систе-

матизації уявлень про те, як зовнішньополітичні інтереси впливали на формування хибних уявлень про нужденних, як такі хибні уявлення привели до корумпованих структур розподілу гуманітарної допомоги. Такий досвід, уважаємо, має поширюватися і на теренах України. Адже в Україні на теперішній час так само спостерігається асиметрія і поляризація позицій громадянського суспільства, що шкодить задоволенню гуманних інтересів як донорів, так і розповсюджувачів гуманітарної допомоги. А це, у свою, чергу нівелює сам факт гуманітарної допомоги [1].

Методологічний базис цієї наукової розвідки сформовано з опорою на узагальнення і висновки В. Голіни, М. Колодяжного [10], В. Лихолоб [11], В. Василевич [3]. Погоджуємося з науковцями в тому, що важливим аспектом кримінологічного дискурсу є дослідження соціального феномену злочинності, коли в її основі закладено соціально-економічні норми, характер сформованих на певній території виробничих відносин, особливості продуктивних сил. Це передбачає дослідження кримінологічних ситуацій в конкретному регіоні, місті, громаді тощо [11]. Для розкриття кримінологічного складника міжнародної гуманітарної допомоги вартісним є розкриття змісту рівня, структури, динаміки, географії загального стану злочинності (за В. Василевич) [3], урахування адміністративних меж діяльності правоохоронних органів, статистичні періоди звітності; детермінанти злочинності (причини та умови, що породжують і сприяють вчиненню злочину на певній території у конкретний час; стан інформаційного забезпечення; стан реалізації заходів боротьби зі злочинністю в межах конкретного регіону, населеного пункту (за В. Лихолоб) [11].

У статті Ю. Луценко Ю. і М. Денисенко конкретизовано проблематику протидії злочинності через призму розвитку національного інформаційного права, створення цілісної системи законодавства з питань розвитку інформаційного суспільства та забезпечення інформаційної безпеки [12].

Ця розвідка певною мірою узгоджена з висновками і авторською позицією О. Василенко – Спецпредставниці з питань координації гуманітарної допомоги при Міністерстві закордонних

справ України [4], яка актуалізувала увагу громадськості до питань гуманітарної допомоги з ініціативи громадських організацій, міжнародних організацій, країн-донорів та корпоративно-відповідального бізнесу в усьому світі [4].

Мета, завдання поданого матеріалу по обраній проблемі: конкретизувати напрями кримінологічного дискурсу міжнародної гуманітарної допомоги для України.

Виклад основного матеріалу. Гуманітарна допомога є добровільною, безкорисливою та усвідомленою діяльністю донорів (фізичних чи юридичних осіб) по відношенню до офіційно визначених категорій отримувачів такої допомоги. Така допомога відповідно до абзацу 2 статті 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» може надаватися «в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном» [7].

Отримувачі гуманітарної допомоги на рівні цього Закону потребують такої допомоги «у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту» [7]. Гуманітарна допомога визначена і різновидом благодійництва, якщо відповідає статті 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [6]. Гуманітарна допомога надається згідно з принципами законності, гуманності, рівності. Така допомога переслідує за мету не лише порятунок життя і задоволення нагальних потреб людини, медичну допомогу і забезпечення базової гігієни, але й сприяє утвердженню гуманістичних цінностей, слугує потужним мотиватором до позитивних трансформацій у суспільстві.

В реаліях сьогодення, коли військова агресія російської федерації проти України триває уже другий рік поспіль, міжнародна гуманітарна допомога стала своєрідним лакмусом корпоративної відповідальності і усвідомленої потреби підтримки ідей демократії, утвердження демократичних цінностей в усьому цивілізованому світі. Разом з тим, саме діяльність у галузі надання, отримання, розподілення і використання гуманітарної допомоги, у тому числі – міжнародна, спонукає до розвитку нових концептів кримі-

нології, кристалізації нового напрямку міжнародного гуманітарного та інших галузей права. Власне сам концепт міжнародної гуманітарної допомоги, принципи надання такої допомоги формувалися під впливом положень християнської, ісламської та інших традиційних форм благодійності. Засадничі і організаційні аспекти міжнародної гуманітарної допомоги закладено у Великій Британії, на висновки і міркування Норберта Гьотца ми спиралися в актуалізації проблеми [1]. Під час Першої світової війни активізували свою роботу у цій площині неурядові організації і нейтральні країни. Під час Другої світової війни і після неї розроблялися і вдосконалювалися механізми співпраці урядових і неурядових організацій у галузі надання, отримання, розподілення і використання гуманітарної допомоги. Крім забезпечення нужденних їжею, питною водою, ліками, прихистком, багато уваги почали приділяти реалізації прав людей, які такої допомоги потребують. З 1980-тих років стали залучати відомих публічних людей для стимулювання і розширення масштабів міжнародної гуманітарної допомоги. 2000-ті роки ознаменувалися організацією гуманітарних кластерів для покращення взаємодії неурядових організацій в означеному напрямку.

На теперішній час значна кількість організацій, країн-донорів надають гуманітарну допомогу для України і українцям – вимушеним переселенцям за кордоном. Серед них: Координаційний центр запобігання катастрофам при НАТО, Управління з координації гуманітарних питань ООН, Глобальна продовольча програма WFP, UNICEF, Міжнародний фонд Червоного Хреста, Всесвітня організація здоров'я, Консультативна місія ЄС в Україні, інші [4].

Вивчення значного масиву матеріалів з теми [2; 5; 10; 14; 15; 16] свідчить про доцільність виділення на теперішній час напрямів кримінологічного дискурсу заявленої проблеми.

Перший напрям: системне дослідження і кримінологічний аналіз причин, які породжують зловживання на етапі визначення потреби в міжнародній гуманітарній допомозі і визначення конкретного кінцевого адресата, розмежування факторів ризику під час взаємодії між отримувачами і набувачами міжнародної гуманітарної допомоги, прогнозування ризиків на етапі визначення цілей гуманітарної допомоги і узгоджуваної мети із кінцевим адресатом. Для попередження злочинності за цим напрямом кримінологічного дискурсу вбачається доцільним концептуальне визначення на рівні держави принципів і критеріїв розподілу гуманітарної допомоги, чіткі, прості, зрозумілі критерії контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги, у тому числі із залучен-

ням організацій з країн-донорів в якості спостерігачів і аудиторів.

Другий напрям: формування системного інформаційного каналу для забезпечення прозорості, відкритості здійснення благодійності і надання гуманітарної допомоги. Адже така діяльність передбачає інколи особистісно, частіше – соціально значимі – причини. Тому цей аспект потребує належного дослідження і вивчення особистісних характеристик осіб, які вчинили зловживання розподілу, видачі, використання гуманітарної допомоги для задоволення приватних інтересів своїх чи третіх осіб. Також важливим є моніторинг результатів контролю за діяльністю регіональних гуманітарних штабів, пунктів видачі гуманітарної допомоги, волонтерських, благодійних, релігійних організацій, фондів, державних і комунальних закладів – отримувачів гуманітарної допомоги для подальшої передачі такої набувачам гуманітарної допомоги. Для попередження злочинності і корупційних ризиків у цьому напрямі доцільно перед правоохоронними органами порушити питання створення системного каналу повідомлення про факти розкрадання, нецільового використання гуманітарної допомоги, інших правопорушень, пов'язаних із гуманітарною допомогою. Для утвердження довіри міжнародних спільнот і організацій країн-донорів такі канали мають бути відкритими і доступними для усіх. З іншого боку потребує уваги проблема нівелювання міжнародної гуманітарної допомоги через поширення в медіа і соціальних мережах неправдивої інформації чи викривлення фактів в означеному аспекті.

Третій напрям кримінологічного дискурсу: розроблення системи звітування отримувачами гуманітарної допомоги перед надавачами такої допомоги за принципом відповідності реальній дійсності. Міжнародна гуманітарна допомога має донора та юридичну особу отримувача гуманітарної допомоги. Для попередження злочинності в цьому напрямі слід конкретизувати державну політику щодо розподілу міжнародної гуманітарної допомоги, розробити алгоритм прозорого комунікування, уніфікований облік руху такої допомоги. Це забезпечить попередження ризиків на етапі розподілу гуманітарної допомоги, яке делеговане місцевим органам влади, зокрема військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування. Зазначимо тут, на законодавчому рівні розрізняють отримувача і набувача гуманітарної допомоги, то важливим є розроблення нормативних вимог до обліку та звітності за результати розподілу міжнародної гуманітарної допомоги, наявності документів на підтвердження, що така допомога досягла адресата в особі фізичної особи набувача. У цьому

напрямі кримінологічного дискурсу важливо дотримуватися Закону України Про офіційну статистику [8].

Четвертий напрям: компаративний аналіз світового і національного досвіду попередження і прорадики злочинності в галузі міжнародної гуманітарної допомоги. Результати такого аналізу сприятимуть розробленню і реалізації заходів, наприклад: соціальна реклама для різних груп населення щодо цільового використання гуманітарної допомоги, свідомого прийняття активної позиції у визначенні реальної потреби в такій допомозі, розроблення правових механізмів відновлення трудових відносин для звуження кола потенційних набувачів гуманітарної допомоги, розроблення і втілення просвітницьких програм, методичних рекомендацій щодо визначення реальних набувачів гуманітарної допомоги, формування культури споживання і економічної грамотності населення в регіонах, де потребують гуманітарної допомоги.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у статті зазначено, що кримінологічний дискурс надання, отримання, розподілення і використання гуманітарної допомоги істотно впливає на репутацію України як правової демократичної держави у світі. Зловживання в галузі міжнародної гуманітарної допомоги потребують системного аналізу.

Виокремлено напрями кримінологічного дискурсу:

- 1) кримінологічний аналіз причин, які породжують зловживання на етапі визначення потреби в міжнародній гуманітарній допомозі і визначення конкретного кінцевого адресата;
- 2) формування інформаційного каналу для забезпечення прозорості, відкритості здійснення благодійності і надання гуманітарної допомоги;
- 3) розроблення системи звітування отримувачами гуманітарної допомоги перед надавачами такої допомоги за принципом відповідності реальній дійсності;
- 4) компаративний аналіз світового і національного досвіду попередження і прорадики злочинності в галузі міжнародної гуманітарної допомоги.

Заявлені у цій публікації напрями не є вичерпними. Перспективою подальшого розроблення проблеми вбачаємо дослідження причин, які породжують зловживання у галузі надання, отримання, розподілення і використання гуманітарної допомоги, розроблення пропозицій щодо попередження зловживань через незаконне привласнення гуманітарної допомоги, нецільове використання такої допомоги, розроблення чіткого механізму визначення реальних потреб в гуманітарній допомозі.

Література

1. Gutz, Norbert (2014). The Good Plumpuddings' Belief: British Voluntary Aid to Sweden During the Napoleonic Wars. *International History Review* 37 (3): 519–539. doi:10.1080/07075332.2014.918559

2. Аналітичний звіт. Проблемні питання у сфері здійснення гуманітарної допомоги в Україні. Сформовано командою урядово-громадської ініціативи «Разом проти корупції» станом на 26 червня 2018 року. Київ, 2018. 43 с.

3. Василевич В. В. Кримінологічна політика України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.

4. Василенко О. Міжнародна гуманітарна допомога для України: перемоги та виклики. 3 серпня 2022 року. URL: https://lb.ua/blog/oleksandra_vasylenko/525144_mizhnarodna_gumanitarna_dopomoga.html

5. Гуманітарна допомога Червоного Хреста. URL : <https://redcross.org.ua/> (дата звернення: 15.08.2023)

6. Закон України Про благодійну діяльність та благодійні організації. Документ 5073-VI, чинний, поточна редакція від 11.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>

7. Закон України Про гуманітарну допомогу. Документ 1192-XIV, чинний, поточна редакція від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>

8. Закон України Про офіційну статистику. Документ 2524-IX, чинний, поточна редакція від 16.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2524-20#n350>

9. Конгреси ООН щодо попередження злочинності і кримінального правосуддя: збірка матеріалів в 3 кн. Кн. 1. НАПрНУ, НДІ ВПЗ імені академіка В.В. Сташиса. Кол. укл.: В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний. Київ : Ред. журн. «Право України, Харків : Право, 2013. 188 с.

10. Коротко про ООН. Надання гуманітарної допомоги. 2021. URL : <https://web.archive.org/web/20110707192230/http://www.un.org>

11. Лихолоб В. Г. Органи внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю: (морально-правовий аспект реалізації закону). Київ: Вища школа, 1991. 219 с. С. 23.

12. Луценко Ю., Денисенко М. Протидія злочинності в умовах воєнного стану: теоретико-правові проблеми. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3(44), 2022. DOI <https://doi.org/10.32782/руув.v3.2022.16>

13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8#Text

14. Механізми надання державою гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану (станом на 01 червня 2022 року). Київ : Національне агентство з питань запобігання корупції, 2022. 75 с.

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 5.03.2022 №202 «Деякі питання отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2022-%D0%BF#Text>

16. Проміжний звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування фактів можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням

гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/T233044?an=77&q=%D0%B7%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 15.08.2023)

Анотація

Волков Є. Ю. Міжнародна гуманітарна допомога для України: кримінологічний дискурс. – Стаття.

У статті розглянуто кримінологічний дискурс щодо зловживання у галузі надання, отримання, розподілення і використання гуманітарної допомоги для України. У цьому автор вбачає утвердження репутації України як правової демократичної держави. Міжнародна гуманітарна допомога розглядається у статті багатоконпонентним системним соціальним, культурним явищем, яке передбачає правові механізми взаємодії донорів, логістику передачі, систему вивчення і аналізу реальних потреб в ситуаціях контраверсійного змісту.

Методологічний базис цієї наукової розвідки сформовано з опорою на узагальнення і висновки В. Голіни, М. Колодяжного, В. Лихолоб, В. Василевич.

Автор у статті зазначив про те, що гуманітарна допомога є добровільною, безкорисливою та усвідомленою діяльністю донорів (фізичних чи юридичних осіб) по відношенню до офіційно визначених категорій отримувачів такої допомоги. Автор виділив напрями кримінологічного дискурсу міжнародної гуманітарної допомоги для України: 1) кримінологічний аналіз причин, які породжують зловживання на етапі визначення потреби в міжнародній гуманітарній допомозі і визначення конкретного кінцевого адресата; 2) формування інформаційного каналу для забезпечення прозорості, відкритості здійснення благодійності і надання гуманітарної допомоги; 3) розроблення системи звітування отримувачами гуманітарної допомоги перед надавачами такої допомоги за принципом відповідності реальній дійсності; 4) компаративний аналіз світового і національного досвіду попередження і пропедевтики злочинності в галузі міжнародної гуманітарної допомоги.

Заявлені у цій публікації напрями не є вичерпними. Перспективою подальшого розроблення проблеми вбачаємо дослідження причин, які породжують зловживання у галузі гуманітарної допомоги, розроблення пропозицій щодо попередження зловживань через незаконне привласнення гуманітарної допомоги, нецільове використання такої допомоги, розроблення чіткого механізму визначення реальних потреб в гуманітарній допомозі.

Ключові слова: міжнародна гуманітарна допомога, принципи надання гуманітарної допомоги, кримінологічний дискурс, попередження злочинності, зловживання, ризик.

Summary

Volkov E. Yu. International humanitarian aid for Ukraine: criminological discourse. – Article.

The article examines the criminological discourse on abuse in the field of providing, receiving, distributing and using humanitarian aid for Ukraine. The author sees in this the affirmation of Ukraine's reputation as a

legal democratic state. International humanitarian aid is considered in the article as a multi-component systemic social and cultural phenomenon, which involves legal mechanisms of donor interaction, transfer logistics, a system of studying and analyzing real needs in situations of controversial content.

The methodological basis of this scientific investigation was formed based on the generalizations and conclusions of V. Holina, M. Kolodyazhny, V. Lykholob, and V. Vasylevich.

In the article, the author noted that humanitarian aid is a voluntary, selfless and conscious activity of donors (individuals or legal entities) in relation to officially defined categories of recipients of such aid. The author singled out the directions of the criminological discourse of international humanitarian aid for Ukraine: 1) criminological analysis of the causes that give rise to abuse at the stage of determining the need for international humanitarian aid and determining the specific final addressee; 2) formation

of an information channel to ensure transparency, openness of charity and the provision of humanitarian aid; 3) development of a system of reporting by recipients of humanitarian aid to providers of such aid based on the principle of correspondence to reality; 4) comparative analysis of world and national experience of crime prevention and propaedeutics in the field of international humanitarian aid.

The directions stated in this publication are not exhaustive. We see the prospect of further development of the problem as a study of the causes that give rise to abuses in the field of humanitarian aid, the development of proposals for the prevention of abuses due to the illegal appropriation of humanitarian aid, the inappropriate use of such aid, the development of a clear mechanism for determining the real needs for humanitarian aid.

Key words: international humanitarian aid, principles of humanitarian aid, criminological discourse, crime prevention, abuse, risk.

УДК 343.341
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.15>

Н. В. Марущак
orcid.org/0000-0001-9636-6274
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін
Національного університету «Чернігівська політехніка»

І. В. Назаренко
orcid.org/0000-0001-9636-6274
студент IV курсу юридичного факультету
Національного університету «Чернігівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА БАНДИТИЗМ

Постановка проблеми. Розвиток сучасного суспільства характеризується зростанням обсягу наукових та інформаційних технологій, впровадженням та розвитком інформаційно-комунікаційної інфраструктури, індустрії знань в системі суспільного виробництва, орієнтацією соціуму на зміну мотивації людини з матеріальних цінностей на можливості саморозвитку і самовираження.

Не дивлячись на вказані позитивні тенденції разом із суспільством продовжує оновлюватись і таке соціально-правове явище як злочинність. Розвиток та ускладнення її форм в сучасному світі наочно видно на прикладі бандитизму, що пройшов шлях від одиночних зграй часів громадянської війни до технічно озброєних злочинних угруповань, що стали основою для сучасної організованої злочинності.

Основною формою реалізації кримінальної відповідальності є покарання. Реалізація кримінальної відповідальності залежить від встановленої у нормі Кримінального кодексу (далі – КК) України санкції за вчинений злочин – «компонента» кримінально-правової норми Особливої частини КК, який визначає вид і розмір (види і розміри) покарання за злочин певного виду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями кримінально-правової характеристики бандитизму присвячували свої наукові праці такі науковці, як: Арешонков В.В., Вознюк А.А., Гаврилов Ю.Г., Головкін Б.М., Голіна В.В., Гуторова Н.О., Демидова Л.М., Дрьомін В.М., Іваненко І.В., Марчук Є.К., Радіонов І.І., Тихий В.П., Хавронюк М.І. та інші науковці. Зазначені дослідження дають можливість проаналізувати думки науковців щодо визначення основних ознак складу бандитизму, а також основних напрямків удосконалення закону про кримінальну відповідальність за бандитизм. Поряд з тим, питання особливостей призначення покарання за бандитизм в монографічному плані досліджувалися недостатньо.

Метою даного дослідження є аналіз основного та додаткового покарань, які призначаються особам, що вчинили бандитизм.

Виклад основного матеріалу. Необхідною складовою проблеми кримінальної відповідальності за бандитизм є проблема встановлення у законодавстві та практичне застосування судами кримінального покарання щодо осіб, які вчинили цей злочин. Кримінальному покаранню належить основне місце у системі заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються державою з метою попередження та протидії злочинності в цілому та бандитизму зокрема. Воно являє собою основну й найбільш поширену форму реалізації кримінальної відповідальності та є важливим інструментом здійснення кримінально-правової охорони прав і свобод людини і громадянина, інших найбільш важливих суспільних відносин, а також запобігання злочинам [1, с. 296–297; 2, с. 62; 3, с. 30]. Тому, однією з основних складових проблеми ефективності кримінально-правової протидії бандитизму є проблема встановлення й призначення покарання за цей злочин.

Разом із тим, у науці кримінального права переважна більшість досліджень проблем кримінальної відповідальності за бандитизм була присвячена розгляду питань кваліфікації цього злочину, аналізу окремих елементів його складу [4, с. 45]. Проблеми пеналізації бандитизму, незважаючи на їх значущість для протидії та попередження цього злочину, окремому науковому дослідженню не піддавались, а розглядались лише в контексті вирішення більш загальних проблем кримінального права [5, с. 76]. З огляду на викладене дослідження проблеми пеналізації бандитизму у межах цієї роботи є необхідним та доцільним.

У науці кримінального права пеналізацію визначають як процес визначення в законі характеру караності діянь, а також фактичної караності. Пеналізація являє собою кількісний

бік криміналізації, але, на відміну від останньої, не є виключною прерогативою законодавця, оскільки охоплює собою і сферу правозастосування – визначення конкретної міри відповідальності за вчинення конкретного злочину [6, с. 137; 7, с. 17].

Згідно з ч.1 ст. 50 КК покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Застосування державою кримінального покарання не може бути самоціллю – покарання заради покарання. Негативні наслідки, що неминуче тягне за собою застосування кримінального покарання, можуть бути виправданими лише досягненням певних соціально корисних результатів, які очікує держава від застосування цього заходу. Тому, встановлюючи покарання у кримінальному законі, законодавець повинен виходити з необхідності досягнення цілей покарання, встановлених у ч. 2 ст. 50 КК, а саме: кари, виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами. Таким чином, вирішення питань пеналізації злочинів взагалі і бандитизму зокрема неможливе без з'ясування змісту цілей кримінального покарання та визначення найбільш ефективних і доцільних засобів їх реалізації.

Мета кари полягає в тому, що покарання застосовується як відплата за вчинений злочин, як відновлення попратої злочином справедливості [8, с. 169]. Застосовуючи покарання, суд має на меті покарати винного, що необхідно і для захисту суспільства, і для задоволення почуття обурення і справедливості потерпілого і суспільства в цілому [9, с. 302].

Виправлення засуджених як ціль покарання передбачає такий вплив на особу, внаслідок якого засуджений у подальшому не вчинятиме нових злочинів. Тобто йдеться не про моральне, а лише про юридичне виправлення. Реальне завдання, яке може бути вирішене у ході виправлення – переконати і заставити засудженого хоча б під страхом покарання не порушувати кримінальний закон, тобто не вчиняти у майбутньому нових злочинів [10, с. 365].

Запобігання вчиненню нових злочинів засудженим як мета покарання досягається шляхом поставлення особи у такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють можливості вчинити новий злочин.

При цьому, як зазначає І.І. Радіонов, вирішуючи питання пеналізації бандитизму, мета загального попередження повинна визнаватися першочерговою стосовно мети спеціального попередження [11, с. 8].

Запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами (загальна або генеральна превенція) як мета покарання полягає у тому, що його застосування повинно забезпечити запобігання вчиненню злочинів з боку інших нестійких осіб [8, с. 36–38; 12, с. 133]. Умовами досягнення покаранням мети загального попередження в кримінальному праві визнаються: 1) невідворотність його застосування за вчинення злочину; 2) достатня міра суворості, репресивності покарання.

Бандитизм являє собою злочин, який характеризується великою суспільною небезпечністю, що визначається декількома факторами: по-перше, діяльність озброєних банд належить до найбільш небезпечних проявів організованої злочинності, оскільки при вчиненні ними нападів спричиняється або ставиться під загрозу спричинення шкоди життю та здоров'ю людей, тобто найвища соціальна цінність у державі; по-друге, діяльність банд носить постійний характер, створюючи тим самим загрозу не лише життю, здоров'ю, власності окремих осіб, а й громадській безпеці в цілому, оскільки породжує стан неспокою серед людей, занепокоєність щодо їх особистої безпеки, дестабілізує нормальну підприємницьку діяльність тощо. Конкретно-історичні умови життя українського суспільства на сучасному етапі, а також криміногенна ситуація в державі свідчать про те, що, хоча в останні роки кількість зареєстрованих фактів бандитизму вже не свідчить про його різке зростання, але й про суттєво покращення ситуації у цій сфері говорити поки що рано. За таких обставин можна стверджувати, що мета загальної превенції при встановленні та призначенні покарання за бандитизм повинна визнаватися пріоритетною щодо інших цілей кримінального покарання за цей злочин. Суворі санкції за його вчинення, зокрема позбавлення волі на тривалі строки, не лише сприяють досягненню мети спеціального попередження, а, перш за все, мають загальнопревентивний вплив на інших осіб, що, певною мірою, стримує нестійких осіб від їх вчинення.

Виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними нових злочинів як цілі покарання, що призначається за бандитизм, також у переважній більшості випадків можуть бути досягнуті лише шляхом тривалої ізоляції засуджених від суспільства.

Таким чином, можна зробити висновок, що при здійсненні пеналізації бандитизму слід виходити з необхідності досягнення таких цілей покарання, як кара, спеціальне попередження, до складу якого входять виправлення засуджених і запобігання вчиненню ними нових злочинів, та загальне попередження. У сучасних умовах соціально-економічного розвитку України мета

загального попередження повинна визнаватися першочерговою по відношенню до мети спеціального попередження.

Санкція ст. 257 КК «Бандитизм» встановлює основне покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років та обов'язкове додаткове покарання – конфіскацію майна. Аналіз санкції ст. 257 КК та практики застосування за цей злочин кримінального покарання з точки зору принципів пеналізації суспільно небезпечних діянь та досягнення цілей кримінального покарання [10, с. 217] показує, що вона має певні недоліки.

Максимальна межа позбавлення волі як виду покарання за бандитизм заперечень не викликає, оскільки вона дорівнює максимальній межі, встановленій для цього виду покарання у нормі Загальної частини КК (ст. 63). Таке рішення законодавця цілком відповідає меті досягнення цілей покарання за цей злочин, характеру та ступеню суспільної небезпечності бандитизму та осіб, які його вчиняють.

Мінімальна межа основного покарання за бандитизм, встановлена у розмірі п'яти років позбавлення волі, на нашу думку, не є обґрунтованою з точки зору можливості досягнення цілі загальної превенції, яка повинна визнаватися першочерговою щодо цього злочину. Щодо додаткових аргументів на користь підвищення мінімальної межі санкції ст. 257 КК від п'яти до восьми років позбавлення волі ще у 2004 році у своєму дисертаційному дослідженні зазначав І.І. Радіонов [11, с. 9].

Звертає на себе увагу й та обставина, що така мінімальна межа покарання за бандитизм у багатьох випадках є нижчою від мінімальної межі покарань, встановлених за окремі види злочинів, що охоплюються злочинною діяльністю банди. Так, зокрема, за вимагання, вчинене організованою групою, законодавець у ч. 4 ст. 189 КК встановлює мінімальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк від семи років, за грабїж, вчинений організованою групою (ч. 5 ст. 186 КК), – від восьми років, за розбій вчинений за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 187 КК), – від семи років, а вчинений організованою групою (ч. 4 ст. 187 КК) – від восьми років. Тобто, за вчинення таких діянь організованою групою, а у деяких випадках навіть за попередньою змовою групою осіб, передбачене більш суворе мінімальне покарання, ніж за їх вчинення озброєною бандою. Таке становище не відповідає характеру та ступені суспільної небезпечності бандитизму та не сприяє досягненню цілей покарання за його вчинення. Крім того, це викликає необхідність майже кожен раз при вчиненні бандитизму кваліфікувати ці дії за сукупністю злочинів [12, с. 154] – бандитизму та розбою, бандитизму

та грабежу тощо. За таких умов остаточне покарання, що призначається винним у бандитизмі, у переважній більшості випадків визначається більш суворим, а ніж покарання за ст. 257 КК. З метою уникнення вказаних суперечностей ми вважаємо, що санкція ст. 257 КК потребує змін, зокрема мінімальна межа основного покарання у вигляді позбавлення волі має бути підвищена до восьми років позбавлення волі.

Додаткове покарання за вчинення бандитизму передбачено у вигляді конфіскації майна, яка є обов'язковим видом покарання за цей злочин. Згідно з ч. 2 ст. 59 КК конфіскація майна встановлюється лише за злочини, які, по-перше, є тяжкими або особливо тяжкими, по-друге – є корисливими. Бандитизм відповідно до ч. 5 ст. 12 КК відноситься до особливо тяжких злочинів, тому з цієї точки зору встановлення за його вчинення конфіскації майна виглядає цілком обґрунтованим. Але а ні в кримінальному законі, а ні в теорії кримінального права чи судовій практиці злочин, передбачений ст. 257 КК, не визнається корисливим. Незважаючи на те, що аналіз кримінальних справ про бандитизм свідчить про наявність корисливого мотиву у переважній більшості учасників озброєних банд, такий мотив не визнаний законодавцем обов'язковим для розглядуваного злочину. Зважаючи на це, бандитизм не можна визнавати корисливим злочином, а тому встановлення в санкції ст. 257 КК додаткового обов'язкового покарання у вигляді конфіскації майна суперечить ч. 2 ст. 59 КК, що є неприпустимим. Тому, з метою приведення санкції ст. 257 КК у відповідність до положень Загальної частини пропонуємо доповнити її вказівкою на те, що конфіскація майна має застосовуватися лише у випадках вчинення бандитизму з корисливих мотивів.

Висновки. Розглядаючи питання щодо кримінально-правового регулювання неможливо залишити поза увагою загальні аспекти кримінальної відповідальності за бандитизм, до яких зокрема, на наш погляд, відноситься застосування:

- міжнародних норм та принципів, що мають обов'язковий характер у разі ратифікації міжнародних зобов'язань України. При цьому вони підлягають обов'язковому включенню до КК України. У разі простого приєднання (без ратифікації) зазначені норми мають рекомендаційний характер, що дає підстави законодавцю враховувати їх під час законотворчого процесу;

- тлумачення законів та юридичної практики (судове і доктринальне) як допоміжних факторів, що впливають на регулювання.

- правових позицій Верховного Суду у кримінальних провадженнях про бандитизм, оскільки висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках, які є обов'язковими для

врахування іншими судами (першої та апеляційної інстанцій, Вищим антикорупційним судом, слідчими суддями судів) під час ухвалення судових рішень у таких правовідносинах [13, с. 127].

Отже, проведений аналіз особливостей призначення покарання за бандитизм дає підстави для висновку щодо необхідності проведення фундаментальних наукових досліджень цього інституту кримінального права та внесення відповідних змін до КК України.

Література

1. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: Юрінком – Право, 2002. 416 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрухів, П.П. Андрушко, В.В. Беньківський та ін.; за ред. П.П. Андрушка, П.С. Матишевського, С.Д. Шапченка. Київ: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін.; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ: Атіка, 2008. 376 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студ. юрид. вузів і фак.; за ред. П.С. Матишевського та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1997. 347 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв. Київ: Правові джерела, 2002. 432 с.
6. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривченко та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: Право, 2010. 455 с.
7. Кримінальне право України: навч. посіб. / С.Г. Волкотруб та ін.; за ред. О. М. Омельчука. Київ: Наукова думка; Прецедент, 2004. 297 с.
8. Горюх О.П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування: монографія. Київ: Дакор, 2019. 676 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. / заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. Т. 1. 964 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., перероб., та допов. Київ: Дакор, 2019. 1384 с.
11. Радіонов І. І. Кримінальна відповідальність за бандитизм: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків 2004. 18 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cc7bd210-b1ad-4f7a-8255-12605e8b156f/content> (дата звернення: 10.06.2023).
12. Гаврилов Ю.Г. Бандитизм: кримінально-правова характеристика та сучасні проблеми кваліфікації: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя. 2017. 219 с.
13. Скрипник Д. Поняття та особливі ознаки правових позицій Верховного Суду в кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2020. № 4 (40). С. 125–131. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/40/pdf/14.pdf> (дата звернення: 10.06.2023).

Анотація

Марущак Н. В., Назаренко І. В. Особливості призначення покарання за бандитизм. – Стаття.

У статті розглядаються питання особливостей призначення покарання за бандитизм. Доведено, що предметом кримінально-правового регулювання є сукупність урегульованих кримінально-правовими нормами суспільних відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням бандитизму. Правові підстави регулювання цих суспільних відносин закріплюються у відповідних нормах, які є основою реалізації кримінального закону, що передбачає відповідальність за бандитизм. Заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються за бандитизм, в межах кримінальної відповідальності особи, слід пов'язувати передусім з покаранням, пов'язаним з обмеженням особистої свободи особи, а також покараннями майнового характеру. Автори наголошують, що санкція ст. 257 Кримінального кодексу України у вигляді конфіскації майна як додаткового обов'язкового покарання суперечить ч. 2 ст. 59 КК, оскільки конфіскацію майна може бути встановлено лише за корисливі злочини. Поряд з тим наявність корисливого мотиву не є обов'язковою ознакою бандитизму. Тому автори пропонують в санкції ст. 257 КК передбачити обов'язкове додаткове покарання у виді конфіскації майна лише за умови вчинення цього злочину з корисливих мотивів. Автори приходять до висновку, що розглядаючи питання щодо кримінально-правового регулювання неможливо залишити поза увагою загальні аспекти кримінальної відповідальності за бандитизм, до яких відноситься застосування: міжнародних норм та принципів, що мають обов'язковий характер у разі ратифікації міжнародних зобов'язань України; тлумачення законів та юридичної практики (судове і доктринальне) як допоміжних факторів, що впливають на регулювання; правових позицій Верховного Суду у кримінальних провадженнях про бандитизм, оскільки висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках, які є обов'язковими для врахування іншими судами (першої та апеляційної інстанцій, Вищим антикорупційним судом, слідчими суддями судів) під час ухвалення судових рішень у таких правовідносинах.

Ключові слова: суспільні відносини, покарання, бандитизм, санкція статті, конфіскація майна, додаткове покарання, заходи кримінально-правового характеру, кримінальні провадження.

Summary

Marushchak N. V., Nazarenko I. V. Peculiarities of sentencing for banditry. – Article.

The article deals with the issues of peculiarities of sentencing for banditry. The author proves that the subject matter of criminal law regulation is a set of social relations regulated by criminal law provisions which arise in connection with committing banditry. The legal basis for the regulation of these social relations is enshrined in the relevant norms, which are the basis for the implementation of the criminal law providing for liability for banditry. Criminal law measures applied for banditry within the framework of criminal liability of a person should be associated primarily with punishment related to the restriction of the personal freedom of a person, as well as with property punishment. The authors emphasize that the sanction of Art. 257 of the Criminal Code of Ukraine in the form of confiscation of property as an additional mandatory punishment contradicts Part 2 of Art. 59 of the CC, since the confiscation of prop-

erty may be imposed only for mercenary crimes. At the same time, the presence of a mercenary motive is not a mandatory feature of banditry. Therefore, the authors propose that the sanction of Art. 257 of the CC should provide for mandatory additional punishment in the form of confiscation of the property only if the crime is committed for mercenary motives. The authors come to the conclusion that when considering the issue of criminal law regulation, it is impossible to ignore the general aspects of criminal liability for banditry. These aspects include the application of international norms and principles which are binding upon ratification of Ukraine's international obligations; interpretation of laws and legal practice (judicial and doctrinal) as auxiliary factors affecting regulation; the Supreme Court's legal positions and conclusions in criminal proceedings on banditry.

Key words: social relations, punishment, banditry, sanction of the article, confiscation of property, additional punishment, criminal law measures, criminal proceedings.

УДК 343.625
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.16>

В. В. Нордіо
orcid.org/0000-0003-1681-7384
аспірант кафедри кримінального права
Національної академії управління

ПРИВАТНИЙ ВИКОНАВЕЦЬ ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Постановка проблеми. Зміна у 2016 році парадигми виконання судових рішень в Україні у зв'язку з прийняттям Закону України «Про виконавчу службу» обумовила те, що в чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК) окремі статті було доповнено таким суб'єктом, як приватний виконавець. Йдеться про ст. 365-2 – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, ст. 368-4 – підкуп особи, яка надає публічні послуги. Тобто, приватний виконавець у кримінально-правовій площині віднесений до осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У теорії кримінального права України проблема дослідження підстави кримінальної відповідальності осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, здійснювали такі науковці, як Р.О. Ніколенко [1], О.С. Перешивко [2], М.В. Рябенко [3], Ю.І. Шиндель [4]. Водночас, з огляду на достатньо новий підхід законодавця в аспекті криміналізації дій приватних виконавців питання про визначення статусу цих осіб практично не досліджувалася у працях як цих науковців, так і інших учених.

Мета статті полягає у тому, щоб охарактеризувати приватного виконавця як суб'єкта кримінальних правопорушень за КК.

Виклад основного матеріалу. На відміну від державних виконавців, приватних виконавців передбачено серед осіб, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (пп «б» п. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»).

Як вбачається з аналізу диспозиції ст. 365-2 КК, приватний виконавець названий у ній двічі. Через неуважність законодавця, а також через безсистемні зміни до цього Кодексу, відповідні доповнення було внесено у 2016 році законодавцем двічі з розривом у кілька місяців Законами України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності»

від 06.10.2016. В пояснювальних записках відповідних законопроектів відсутнє мотивування необхідності передбачення приватного виконавця серед категорій осіб, які надають публічні послуги. Останнім з указаних Законів було доповнено перелік осіб, які надають публічні послуги, приватним виконавцем.

З огляду на непослідовне внесення змін у ст. 365-2 КК, у результаті чого приватного виконавця двічі названо серед осіб, які надають публічні послуги, пропонуємо коригуючим законом внести відповідні зміни, виключивши першу згадку на приватного виконавця в диспозиції ч. 1 ст. 365-2 КК.

Згідно зі ст. 16 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016, приватним виконавцем може бути громадянин України, уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, встановленому законом; приватний виконавець є суб'єктом незалежної професійної діяльності. У ст. 18 цього Закону передбачено, що приватним виконавцем може бути громадянин України, який досяг 25 років, має вищу юридичну освіту не нижче другого рівня, володіє державною мовою, має стаж роботи у галузі після отримання відповідного диплома не менше двох років та склав кваліфікаційний іспит (ч. 1). Частина 2 цієї статті визначає «негативні» вимоги до приватного виконавця, тобто встановлює, хто не може ним бути.

Аналіз судової статистики на вебсайті «Судова влада» та вебсайті Офісу Генерального прокурора свідчить про те, що такий показник, як вчинення кримінального правопорушення приватним виконавцем, не використовується для формування статистичних даних щодо складу осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та складу засуджених осіб. Аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень з визначенням відповідних критеріїв пошуку виявив лише один вирок за ст. 365-2 КК, в якому визнаний винуватим приватний виконавець та жодного вироку за ст. 365-2 КК з таким суб'єктом кримінального правопорушення. Пошук у цьому реєстрі за ключовим словом «приватний виконавець» серед інших складів кримінальних правопо-

рушень також не дав результату. Повідомлень у медіа про притягнення до кримінальної відповідальності приватних виконавців за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 365-2 та 368-4 КК також не виявлено. Таким чином, приватні виконавці фактично не є фактичними злочинцями, проте виступають потенційними суб'єктами вказаних складів кримінальних правопорушень, оскільки їх названо серед осіб, які надають публічні послуги в диспозиціях указаних статей.

Вивчення комплексних досліджень проблеми кримінальної відповідальності осіб, які надають публічні послуги, вказують на те, що у тих працях, що видані до 2016 р. (йдеться про дисертації Ю.І. Шиндель та М.В. Рябенка), приватні виконавці як суб'єкти складів кримінальних правопорушень не характеризуються. У наукових працях після 2016 року лише у дисертації О.В. Перешивко містяться певні аспекти дослідження цієї проблеми. Зокрема, у своїй роботі ця дослідниця задається питанням, чому саме приватних виконавців законодавець відніс до осіб, які надають публічні послуги, а державних виконавців – до службових осіб. На той час, коли нею готувалася робота, державні виконавці ще не належали до осіб, які надають публічні послуги. О.В. Перешивко відзначає, що попри те, що ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» встановлює певні обмеження щодо примусового виконання рішень приватними виконавцями порівняно з державними виконавцями, все ж обсяг повноважень як приватного, так і державного виконавця є однаковим. Ця дослідниця також на підставі аналізу ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» вбачає у повноваженнях приватного виконавця ознаки адміністративно-господарських функцій, та пропонує відносити приватних виконавців все ж до службових осіб [2, с. 127–128].

Дослідники правового статусу приватних виконавців також зауважують на тому, що ці суб'єкти незалежної професійної діяльності наділені не лише функціями, що підпадають під поняття надання публічних послуг. На думку Л.М. Загоруй, приватний виконавець «наділений державою частиною владних повноважень для примусового виконання рішення суду в межах виконавчого округу. При здійсненні повноважень приватний виконавець може застосовувати заходи державного примусу, тобто має право діяти як службова особа». З урахуванням цього дослідниця веде мову про подвійний статус приватного виконавця, який «обумовлює можливість віднести його до особи, яка діє як службова особа, незалежно від того, чи перебуває на державній службі, чи ні» [5, с. 215–216]. Як зазначає М.М. Мальський, приватний вико-

навець є суб'єктом виконавчого процесу, діє на комерційній основі та наділений водночас широким колом владних повноважень, як і державний виконавець, за винятком певних обмежень [6, с. 31–32]. О.М. Гришко оперує таким поняттям, як організаційно-розпорядча діяльність приватного виконавця, яка, на його думку, пов'язана з реалізацією прав виконавця (змінювати виконавчий округ за умови відсутності незакінчених виконавчих проваджень), залучати працівників поліції для сприяння у вчиненні ним виконавчих дій; б) з виконанням обов'язків щодо прийняття виконавчих документів, місце виконання яких знаходиться у межах АРК, області або міста Києва чи Севастополя, у яких розташований його виконавчий округ, укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності тощо [7, с. 120, 123]. В.С. Боєру вважає, що «особа, уповноважена державою на виконання таких важливих функцій у сфері юстиції, незалежно від джерела її фінансування, служить державі, тобто є службовцем (лат. – *officiarius* «посадова особа», «службовець»)». Тому він пропонує іменувати державного чи приватного виконавця «офіцером юстиції» [8, с. 15].

Отже, як бачимо, як у спеціалізованій науковій літературі, так і в працях з кримінального права науковці дотримуються одностайного підходу, який полягає в тому, що приватний виконавець – це службова особа. Водночас наділяють приватного виконавця або функціями представника влади, або організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими функціями.

Визначити, чи наділений приватний виконавець якимись з перелічених вище функцій службової особи можна шляхом аналізу його повноважень, що передбачені ст. 18 КК Закону України «Про виконавче провадження». Як представника влади приватного виконавця, на нашу думку, характеризує такий обов'язок, як здійснювати заходи примусового виконання рішень у спосіб та в порядку, які встановлені виконавчим документом і цим Законом (п. 1 ч. 2). Цей обов'язок реалізується, зокрема, у таких правах, якими наділений приватний виконавець, як право проводити перевірку виконання боржниками рішень, що підлягають виконанню відповідно до цього Закону та право проводити перевірку виконання юридичними особами незалежно від форми власності, фізичними особами, фізичними особами – підприємцями рішень стосовно працюючих у них боржників (пункти 1, 2 ч. 3).

Під примусовим виконанням судових рішень та рішень інших юрисдикційних органів слід розуміти «врегульовану нормами права примусово-виконавчу діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на реалізацію механізму судового захисту та відновлення майнових і немайнових

прав та інтересів фізичних та юридичних осіб» [9, с. 484]. При цьому, на думку Є.П. Плохути, під час примусового виконання рішень суб'єкти, які його здійснюють, реалізують організаційно-управлінську функцію, застосовують нормативно-врегульовані заходи впливу, з метою примусового виконання рішень юрисдикційних органів, використовуючи заходи адміністративного впливу та здійснюють адміністративну діяльність [9, с. 485].

Таким чином, виконуючи повноваження з примусового виконання судових рішень, приватний виконавець виступає як представник влади, оскільки має делеговані державою повноваження ставити вимоги, обов'язкові для виконання всіма фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості, що і є визначальною ознакою представника влади як службової особи в кримінальному праві. Зокрема, приватний виконавець наділений правом застосовувати такий захід адміністративного примусу, як накладати стягнення у вигляді штрафу на фізичних, юридичних та посадових осіб у випадках, передбачених законом (п. 16 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження»).

Адміністративно-господарські функції, як відомо, полягають в наявності повноважень щодо майна. Наприклад, встановлення умов його зберігання чи стягнення. На нашу думку, адміністративно-господарські обов'язки приватного виконавця полягають у його праві накладати арешт на майно боржника, опечатувати, вилучати, передавати таке майно на зберігання та реалізовувати його в установленому законодавством порядку; накладати арешт на кошти та інші цінності боржника, зокрема на кошти, які перебувають у касах, на рахунках у банках, інших фінансових установах, небанківських надавачах платіжних послуг та органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів (крім коштів на єдиному рахунку, відкритому у порядку, визначеному статтею 35-1 Податкового кодексу України, коштів на рахунках платників податків у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, коштів на електронних рахунках платників акцизного податку, коштів на рахунках із спеціальним режимом використання, спеціальних та інших рахунках, звернення стягнення на які заборонено законом), на рахунки в цінних паперах, на електронні гроші, які зберігаються на електронних гаманцях в емітентах електронних грошей, а також опечатувати каси, приміщення і місця зберігання грошей (пункти 6, 7 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження»).

Таким чином, на нашу думку, приватний виконавець одночасно не лише є представником

влади, а й виконує адміністративно-господарські функції, що дає підстави відносити його не до осіб, які надають публічні послуги, а до службових осіб. При цьому вважаємо, що приватний виконавець характеризується подвійними функціями службової особи, оскільки виконання функцій представника влади та виконання адміністративно-господарських функцій в його діяльності з примусового виконання судових рішень є обов'язковим.

Висновки. Підводячи підсумки дослідження визначення статусу приватних виконавців як суб'єктів кримінальних правопорушень, доходимо висновку, що вони, попри віднесення законодавцем до осіб, які надають публічні послуги та виступають суб'єктами кримінальних правопорушень, передбачених статтями 365-2 та 368-4 КК, за характером повноважень, якими вони наділені під час примусового виконання судових рішень, є службовими особами. Адже законодавством України на приватних виконавців покладено здійснення функцій представника влади та адміністративно-господарських функцій. При цьому приватні виконавці як суб'єкти виконавчого процесу наділені такими функціями одночасно.

Література

1. Ніколенко Р.О. Кримінально-правова протидія зловживанню повноваженнями особами, які надають публічні послуги: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія. Одеса, 2018. 209 с.
2. Перешивко О.С. Кримінальна відповідальність за підкуп особи, яка надає публічні послуги: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Академія адвокатури України. Київ, 2018. 248 с.
3. Рябенко М.В. Кримінально-правова охорона діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: дис. ... канд. юрид. наук; Нац. академія прокуратури України. Київ, 2016. 267 с.
4. Шиндель Ю.І. Кримінально-правова характеристика зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги: дис. ... канд. юрид. наук; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. 224 с.
5. Загоруй Л.М. Особливості правового статусу приватного виконавця. *Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 2 (94). С. 211–221.
6. Мальський М. М. Правовий статус приватного виконавця як суб'єкта виконавчого та транснаціонального виконавчого процесу. *Приватне та публічне право*. 2018. № 1. С. 29–34.
7. Гришко О. М. Адміністративно-правовий статус органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 Київ; 2018. 270 с.
8. Боєру В. С. До питання про приведення назви професії державного і приватного виконавця у відповідність їхнім повноваженням. Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні: збірн. тез доповідей учасників наук.-практ. семінару (м. Львів, 13 листоп. 2020 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 12–16.

9. Плохута Є. П. Сутність та особливості примусового виконання судових рішень і рішень інших органів як вид адміністративної діяльності. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2021. № 12. С. 483–486.

10. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2007. 271 с.

Анотація

Нордіо В. В. Приватний виконавець як суб'єкт кримінальних правопорушень. – Стаття.

У статті охарактеризовано приватного виконавця як суб'єкта кримінальних правопорушень, передбаченого у статтях 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» та 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» Кримінального кодексу України. Приватний виконавець у кримінально-правовій площині – це особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. Виявлено, що в диспозиції частини першої статті 365-2 Кримінального кодексу України у результаті безсистемних змін двічі згадується приватний виконавець, що вимагає відповідного коригування законодавцем. Проаналізовано статистичні дані судової влади та Офісу Генерального прокурора, а також здійснено пошук у Єдиному державному реєстрі судових рішень вироків, в яких би визнавалися винуватими та засуджувалися приватні виконавці. На підставі передбачених Законом України «Про виконавче провадження» повноважень приватного виконавця як суб'єкта виконавчого провадження, зроблено висновок, що приватний виконавець одночасно здійснює функції представника влади та адміністративно-господарські функції, що визначається особливістю примусового виконання судових рішень як державно-владної діяльності та прояву адміністративного примусу. Виконуючи повноваження з примусового виконання судових рішень, приватний виконавець виступає як представник влади, оскільки має делеговані державою повноваження ставити вимоги, обов'язкові для виконання всіма фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості, що і є визначальною ознакою представника влади як службової особи в кримінальному праві. Окрім того, здійснюючи адміністративно-господарські функції, приватний виконавець наділений повноваженнями приймати рішення, зокрема, про накладення стягнень на майно боржника. Зроблено висновок, що приватного виконавця необхідно відносити не до осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а до службових осіб.

Ключові слова: приватний виконавець, службова особа, особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, представник влади, адміністративно-господарська функція.

Summary

Nordio V. V. Private executor as a subject of criminal offenses. – Article.

The article characterizes a private enforcement officer as a subject of criminal offenses provided for in Articles 365-2 «Abuse of Authority by Persons Providing Public Services» and 368-4 «Bribery of a Person Providing Public Services» of the Criminal Code of Ukraine. A private executor in the criminal law context is a person who carries out professional activities related to the provision of public services. It is found that as a result of unsystematic changes, the disposition of part one of Article 365-2 of the Criminal Code of Ukraine mentions a private executor twice, and this requires appropriate adjustment by the legislator. The author analyzed the statistical data of the judiciary and the Prosecutor General's Office, and searched the Unified State Register of Court Decisions for verdicts that would have found private bailiffs guilty and sentenced them. Based on the powers of a private enforcement officer as a subject of enforcement proceedings provided for by the Law of Ukraine «On Enforcement Proceedings», the author concludes that a private enforcement officer simultaneously performs the functions of a representative of the government and administrative and economic functions, which is determined by the peculiarity of enforcement of court decisions as a public activity and manifestation of administrative coercion. When exercising the power to enforce court decisions, a private bailiff acts as a representative of the authorities, since he has the authority delegated by the state to set requirements that are mandatory for all individuals and legal entities, regardless of their departmental affiliation or subordination, which is the defining feature of a representative of the authorities as an official in criminal law. In addition, while performing administrative and economic functions, a private enforcement officer is authorized to make decisions, in particular, on imposing penalties on the debtor's property. The author concludes that a private enforcement officer should be classified not as a person engaged in professional activities related to the provision of public services, but as an official.

Key words: private executor, official, person engaged in professional activities related to the provision of public services, representative of the authorities, administrative and economic function.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.102:343.37

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.17>**Р. М. Білокін***orcid.org/0009-0009-2833-9843**доктор юридичних наук,**доцент кафедри правознавства**Полтавського університету економіки і торгівлі*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА СЛІДЧОГО ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Фундаментальним обов'язком правової держави є захист та забезпечення прав і свобод людини й громадянина [1; 2, с. 278]. Відповідно на сучасному етапі становлення України, як європейської держави реалізується комплекс стратегічних заходів, спрямованих на розвиток економіки в умовах євроінтеграції [3], подолання бідності та протидія злочинності. В результаті змін, що відбуваються в суспільстві, поряд з позитивними, дедалі проявляються окремі негативні тенденції, які значною мірою перешкоджають розвитку світової економіки та викликають серйозну занепокоєність викликають проблеми економічної стабільності [4] в світі.

Сучасна організована злочинність становить небезпеку не лише для національних інтересів окремих держав, а й прямою загрозою міжнародній безпеці, набуваючи транснаціонального характеру. Особливу небезпеку організована злочинність утворює для країн із нестабільною соціально-політичною та економічною обстановкою, що знаходяться у стані економічної і політичної трансформації до яких належить й Україна [5, с. 99]. Слід відзначити, що організовані групи і злочинні організації продовжують контролювати лівову частку тіншового капіталу, протиправну діяльність, пов'язану з розкраданням бюджетних коштів, легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, організацією наркобізнесу, нелегальною міграцією тощо [6; 7, с. 73].

Ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень значною мірою залежить від налагодження взаємодії підрозділів правоохоронних органів. Особливо це стосується розслідування економічних злочинів, специфічний механізм яких вимагає контактування слідчих з оперативними підрозділами і контролюючими органами вже на стадії виявлення цих злочинів і документування протиправної діяльності організованих злочинних груп. Слідча практика на протязі довгої своєї історії показала, що значні обсяги складної роботи у криміналь-

ному провадженні вимагають її розподілення і координації між кількома суб'єктами [8, с. 18]. Це і зумовлює підвищення наукового інтересу до вивчення даної проблеми та заходів щодо її подолання не тільки з боку юристів, кримінологів, політологів, психологів, а й істориків [9, с. 374].

Отже, протидія економічній злочинності залишається пріоритетним і водночас складним завданням у діяльності правоохоронних відомств багатьох країн світу). Його вирішення є можливим лише за умови сумісної діяльності відповідних державних органів, службових осіб та приватного бізнесу. Тому проблеми налагодження ефективної взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами у сфері виявлення та розслідування економічних злочинів були і залишаються актуальними в наукових дослідженнях і практичній діяльності [10, с. 460], що зумовило вибір теми дослідження, що являється над актуальною у наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Отже, теорія і практика свідчать, що одним із дієвих і традиційних напрямів удосконалення протидії злочинам є покращення її теоретичного забезпечення, що досягається за допомогою приділення з боку науковців належної уваги [11, с. 66; 12, с. 314]. Відповідно науковою основою даної статті стали в різних галузях праці вчених, зокрема: О.М. Бандурка, А.А. Ганжа, О.П. Заворіна, Р.В. Карпенко, О.М. Литвинов, А. Лушкіна, С.В. Медведенко, О.О. Обаль, С.О. Павленко, В.В. Половніков, В.Г. Севрук, С.І. Халимон, В.Ю. Шепітько, К.В. Юртаєва тощо.

Мета статті – аналіз окремих засад взаємодії під час досудового розслідування економічних злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тенденція до збільшення кількості правопорушень в економічній сфері, що спостерігається протягом останніх років, визначає пріоритетну роль правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ, одним з основних завдань

яких є захист економічних прав і інтересів суспільства, суб'єктів господарювання усіх форм власності та громадян, збереження економічного суверенітету та економічної цілісності України [13, с. 79]. У зв'язку із чим протидія економічним злочинам потребує особливої уваги та особливих підходів, як вчених, так і практичних працівників [14, с. 80]. Проблема протидії злочинності будь-якого типу стосується соціальних факторів, адже пов'язана з певними соціальними групами, окремими індивідами та життєвими ситуаціями, до яких вони потрапляють. Протидія в цьому сенсі є цільовим актом, зорієнтованим на певні категорії людей. Вона також є специфічною соціальною системою [15; 16, с. 50]. Відповідно, основним обов'язком правоохоронних органів є своєчасне виявлення, швидке розкриття та розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями у будь-якій сфері, а особливо у економічній, що неможливо без ефективної та злагодженої взаємодії цих органів [17, с. 186].

Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, визнала забезпечення економічної безпеки одним з основних напрямів державної політики України [18]. У ній справедливо зазначено, що економічна безпека може бути досягнута лише у поєднанні розвитку внутрішньо- й зовнішньоекономічних відносин і системної протидії організованій економічній злочинності й «тінізації» економіки. У зв'язку з цим протидія економічній злочинності залишається не лише одним із пріоритетних завдань правоохоронних органів, а й базою забезпечення національної безпеки України [19, с. 109–110].

На сьогодні держава вживає можливі заходи щодо ліквідації негативних проявів злочинності у сфері функціонування економіки: ратифікація міжнародних договорів та разом з цим створення нових державних органів, розширення їх повноважень, прийняття відповідних стратегій та програм, прикладом слугують Закони України «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національну поліцію України» та ін., а також нормативно-правові акти Розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації», наказ НКРЕКП «Антикорупційна програма Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, на 2019–2020 роки» та ін. [20, с. 166].

Отже, взаємодія, як найбільш організована і ефективна форма боротьби правоохоронних органів зі злочинністю, характеризується деякими основними властивостями. У зв'язку з цим вона розглядається як вищий ступінь консолідації сил і засобів правоохоронних і контролюючих органів, наділених законом відповідними повноваженнями (серед яких один з основних видів взаємодія слідчого та оперативно-розшукових підрозділів), у різних сполученнях участі залежно від виду злочину, що розслідується, складності завдань, які вирішуються, необхідності використання відповідних засобів, прийомів та методів [21, с. 172; 22, с. 41].

У залежності від рівня існування взаємодії доцільно виділяються такі види: а) міжнародна взаємодія (на рівні різних держав); б) міжвідомча взаємодія (на рівні різних органів та установ України); в) внутрішньовідомча взаємодія (на рівні різних підрозділів та служб одного відомства) [10, с. 464].

Залежно від стадії кримінальної процесуальної діяльності треба вести мову про: а) взаємодію під час здійснення досудового розслідування в цілому; б) взаємодію під час організації та проведення тактичних операцій; в) взаємодію в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; г) взаємодію під час судового розгляду [10, с. 462].

Окремо треба вести мову про взаємодію суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності (слідчого, працівника оперативного підрозділу, прокурора, суду) з іншими органами в ході досудового та судового провадження). Останній різновид взаємодії носить міжвідомчий характер, але здійснюється не на рівні самих органів (відомств), а в межах компетенції відповідного суб'єкта. Питання внутрішньовідомчої взаємодії знаходяться в площині ділових стосунків між різними суб'єктами одного відомства [10, с. 462].

При відкритті кримінального провадження і початку досудового розслідування економічних злочинів взаємодія слідчого з оперативними підрозділами визначається характером використовуваних пізнавальних методів та слідчих ситуацій. Оперативно-розшукова діяльність є відносно самостійним видом діяльності, має чітку пошукову спрямованість і виражається в швидкому, без здійснення формальних процесуальних процедур, пошуку інформації про злочинну діяльність та її суб'єктів. Здійснюється вона шляхом використання негласних методів і спеціальних технічних засобів. Після відкриття кримінального провадження оперативно-розшукова діяльність реалізується у вигляді негласних слідчих (розшукових) дій і набуває таким чином кримінально-процесуальної форми, результати якої мають значення доказів [8, с. 3].

Значною мірою на характер взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів впливають ситуації, які складаються на початковому етапі розслідування. Слідчі ситуації мають ключове значення – вони є визначальними не тільки для вирішення суто процесуальних питань кримінального провадження, але й для вибору пізнавальних та посвідчувальних прийомів і методів, що реалізуються під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій [8, с. 3–4].

Взаємодія оперативних працівників та слідчих у ході попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень носить не альтернативний, але обов'язковий характер. Це пояснюється тим, що в сучасних умовах швидке та повне попередження, виявлення, припинення більшості тяжких злочинів без застосування оперативно-розшукових заходів і методів неможливе. Обрання сукупності конкретних форм взаємодії обумовлено особливостями слідчої ситуації, що склалася під час кримінального провадження, залежить від слідчого та має реалізовуватися з його ініціативи і під його контролем [23, с. 170].

Нині одним із головних суб'єктів кримінального провадження є слідчий. Із прийняттям чинного КПК України, реформуванням усієї системи правоохоронних органів і створення нових підрозділів у системі МВС саме слідчий уповноважений може проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії та доручати їх проведення відповідним оперативним підрозділам (ст. 40 КПК України) [24]. Отже, найбільш поширеною процесуальною формою взаємодії слідчого з оперативним підрозділом під час протидії економічним злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, є виконання оперативним підрозділом доручень і вказівок слідчого [23, с. 171].

Отже, обрання форми взаємодії перш за все повинно бути зумовлене характером слідчої ситуації, що безпосередньо залежать від слідчого й реалізується за його ініціативою та під особистим процесуальним контролем. Отже, специфіка цих форм взаємодії полягає в тому, що під час їх реалізації формується система правовідносин, яка, поряд із кримінальними процесуальними, охоплює й інші (адміністративно-процесуальні, службові, особистісні), що в комплексі має на меті забезпечення об'єктивності, усебічності й повноти дослідження обставин, які підлягають доказу [25, с. 231; 23, с. 171].

Констатується, що від належної взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів значною мірою залежить ефективність і гласних слідчих (розшукових) дій. Перш за все, мова йде

про роботу з документами, в яких відображаються економічні злочини, визначення їх переліку, вилучення і використання їх в подальшому як доказів. Ці завдання вирішуються шляхом проведення обшуків з вилученням документів, їх оглядом, підготовкою відповідних експертиз (технічної, почеркознавчої, комп'ютерно-технічної, судово-бухгалтерської, фінансово-економічної), допитів керівників і працівників підприємств. Зазначені завдання вирішуються слідчим із залученням оперативних співробітників до підготовки і проведення або шляхом надання їм відповідних доручень щодо самостійного їх проведення [8, с. 5–6]. Також окремо слід наголосити, що тісна взаємодія слідчого та працівників оперативних підрозділів відбувається під час розшукових дій, а саме розшуку осіб, які переходять від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно відсутні

У зв'язку із чим С.О. Павленко вважає, що розшук особи – це сукупність різного роду гласних та негласних заходів, ефективна комбінація яких дає можливість забезпечити встановлення особи [26]. Проведення відповідних комбінацій неможливо без злагодженої взаємодії органів Національної поліції України, як на внутрішньому, так і на міжвідомчому рівні.

Окремо слід відзначити, що законодавство України визначило шлях взаємодії органів влади та органів місцевого самоврядування з громадськістю. Однак на даний час немає чіткої стратегії системної взаємодії влади з громадськістю щодо подолання економічної злочинності як системного явища. Зокрема, не враховується фактор корупційної активності громадян, і тому все зводиться до боротьби з окремими проявами корупційної активності конкретних посадових (службових) осіб. Це означає, що із стратегії і тактики протидії корупції випадає такий потенціал як «діяльність, спрямована на зменшення корупційної активності громадян», що має, вирішальне значення для протидії корупції кризового типу [27, с. 74].

Аналіз нормативно-правових актів, якими врегульовано взаємодію Національної поліції з громадськістю, дає можливість виділити основні форми, за якими вона відбувається: а) спільну організацію та здійснення заходів; б) спільне розроблення заходів; в) залучення представників громадськості до спільної роботи; г) узгодження самостійних дій громадськості; г) обмін оперативною інформацією та належне реагування на отриману інформацію; д) здійснення громадськістю правоохоронних заходів за ініціативою поліції; е) організацію правової і спеціальної підготовки громадян, які бажають виконувати завдання правоохоронної спрямованості; е) допо-

могу співробітників поліції громадськості у проведенні заходів з боротьби із правопорушеннями й охорони публічного порядку; ж) співпрацю з громадськими об'єднаннями; з) індивідуальні форми участі населення в правоохоронній діяльності [28, с. 223; 29, с. 175].

Останнім часом у всьому світі активно діють стійкі організовані (транснаціональні) злочинні угруповання за етнічною (сімейною, родовою) ознакою. Зокрема, в Україні в деяких регіонах відзначається концентрація представників окремих національних груп, злочинна діяльність яких супроводжується вчиненням тяжких та особливо тяжких злочинів [30; 31, с. 216]. Також такої позиції дотримується В.Г. Севрук, який відзначає, що умовах посилення економічних і політичних протиріч у низці регіонів відбувається посилення етнічних діаспор, деякі з яких практикують протиправну діяльність [32, с. 136; 33, с. 126], особливо у економічній злочинності. Слід зауважити, що численні злочинні групи, сформовані на етнічній основі, вимагають особливих організаційних і тактичних заходів щодо розслідування учинених ними злочинів [34]. Такої ж позиції дотримується С.О. Павленко, який акцентує увагу на потребі здійснення заходів протидії вчиненню цих злочинів як на державному, так і на суспільному рівнях, зокрема шляхом впливу на ті чинники, що викликають причини й умови їх вчинення [35]. Очевидно, що виявлення, запобігання, розкриття та розслідування таких злочинів ускладнюється яскраво вираженими етнічними особливостями: звичаями і традиціями криміногенного характеру, мовними і культурними бар'єрами, недостатнім врахуванням цих особливостей в чинному законодавстві та недостатнім знанням цих особливостей правоохоронними органами [36]. Щодо цього вважаємо за потрібне виділити позицію С.О. Павленка, що суспільство, яке виховане в середовищі з низькими моральними принципами, не зможе ефективно протистояти організованій злочинності у фінансовій системі. Тому пріоритетними заходами державної політики повинно стати виховання моральних якостей особистості [37, с. 88].

Щодо розслідування економічних злочинів найбільш типовими та специфічними формами такої взаємодії уявляються наступні: 1) спільна діяльність слідчого та співробітників уповноваженого оперативного підрозділу при направленні таким підрозділом до слідчого зібраних матеріалів, аналізі інформації про виявлене кримінальне правопорушення; 2) спільна діяльність слідчого й оперативних співробітників з організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні; 3) спільна діяльність при виконанні співробітниками уповнова-

женого оперативного підрозділу доручень слідчого; 4) спільна діяльність при підготовці та проведенні окремих слідчих (розшукових) дій; 5) взаємний обмін інформацією про проведенні заходи, їх результати, взаємна консультативна та методична допомога; 6) спільна розшукова діяльність (щодо розшуку за постановою слідчого підозрюваних та об'єктів); 7) спільна пошукова діяльність (щодо пошуку майна здобутого злочинним шляхом, співучасників, встановлення місцезнаходження фігурантів провадження тощо); 8) спільна організаційна діяльність (вдирядження, вжиття заходів із забезпечення належних умов для розслідування своєчасного одержання довідкової інформації тощо); 9) проведення досудового розслідування слідчо-оперативною групою [10, с. 464]. Зазначене вимагає від усіх державних органів (щонайперше від оперативних та слідчих підрозділів Національної поліції України) більш активних і скоординованих заходів щодо протидії економічним злочинам з використанням найбільш ефективних та науково обґрунтованих тактичних прийомів і засобів діяльності [38, с. 44].

Як неодноразово відзначається в науковій літературі також, одним із напрямів удосконалення будь-якої діяльності є належне унормування її правової основи [39; 40, с. 313], а також виокремлення недоліків та їх подальше усунення. Прийнятною є думка В.Г. Севрука, що спершу потрібно створити серйозне підґрунтя для наукових досліджень і запровадження іноземного досвіду у повсякденну роботу правоохоронних [41, с. 463] органів щодо взаємодії між собою.

Здійснивши аналіз теоретичних положень щодо змісту та стану діяльності організованих угруповань у сфері економіки зазначимо, що це є негативним явищем для економіки України та потребує подальшого вдосконалення на державному рівні з впровадженням новітніх механізмів розслідування економічних злочинів, підвищення кваліфікаційного рівня кадрів державних органів, а також здійснення профілактичних заходів щодо протидії економічним злочинам, зокрема, що вчиняються організованими угрупованнями. Успішна боротьба та повна ліквідація цього явища дозволить Україні вийти на новий економічний рівень та стане одним із здобутків у поліпшенні криміногенного стану країни [20, с. 167].

Висновок. Таким чином, протидія економічним злочинам є важливим напрямом забезпечення економічної безпеки держави та укріплення законних економічних основ державної системи України. Ефективність розкриття та розслідування економічних злочинів, що характеризуються складністю, багатоаспектністю та

постійною зміною форм вчинення, багато в чому визначається існуючими методиками, технологіями та спеціальною технікою, що використовуються оперативними працівниками та слідчими в оперативно-розшуковій діяльності. Постійна зміна форм та способів вчинення економічних злочинів підвищує роль та значення інноваційних технологій оперативно-розшукової діяльності, що створюють сприятливе середовище для протидії економічним злочинам. Позитивним аспектом також є вивчення досвіду боротьби з економічними злочинами у міжнародній практиці та визначення механізмів взаємодії з іншими відомствами та структурними підрозділами правоохоронних органів [13, с. 80].

Розуміємо, що викладені міркування не позбавлені зауважень або ж потребують більш детального осмислення, у зв'язку з чим сподіваємося на широке їх обговорення між практиками, науковцями та іншими фахівцями даної теми дослідження [42, с. 182].

Література

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (щодо запобігання діяльності релігійних культів деструктивного типу та тоталітарних сект)» від 21 квітня 2008 р. № 2419. URL: http://irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112&catid=41&Itemid=68.
2. Павленко С.О. Нормативно-правові засади протидії діяльності деструктивних релігійних організацій: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід. Підприємство, господарство і право. 2017. № 2. С. 278–282.
3. Yunin O., Sevruc V., Pavlenko S. Priorities of economic development of Ukraine in the context of european integration. Baltic Journal of Economic Studies, Volume 4 Number 3. Riga: Publishing House «Baltija Publishing», 2018, p. 358–365.
4. Mohilevskiy L. V., Sevruc V. G., Pavlenko S. O. PsychoPedagogical Training of Operating Unit Workers of National Police of Ukraine. Наука і освіта. 2017. № 11. С. 120–132.
5. Павленко С.О. Проблемні питання протидії особам, віднесеним до категорії «злочинців у законі», в Україні. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/>
6. Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю : Указ Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1000/2011. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/14091.html>
7. Павленко С. О. Шляхи удосконалення правового регулювання протидії особам, віднесеним до категорії «злочинців у законі» в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Вип. 6. Том. 3. С. 73–79.
8. Обаль О. О. Взаємодія правоохоронних, контролюючих та інших органів при розслідуванні економічних злочинів. дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право (галузь знань – 08 Право). Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 227 с.
9. Павленко С. О. Основні етапи боротьби з хабарництвом: І сторичний аспект. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. К., 2013. Вип. 2 (87). С. 373–383.
10. Степанюк Р. Л., Заяць Д. Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. Форум права. 2014. № 1. С. 460–465. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm 2014_1_81
11. Ганжа А.А. Науковий генезис проблеми протидії оперативними підрозділами ОВС України діяльності організованих злочинних груп, які готують вчинення крадіжок із квартир громадян. Право і Безпека. 2013. № 3(50). С. 65–67.
12. Севрук В.Г. Стан наукової розробленості проблем протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Підприємство, господарство і право. 2019. № 3. С. 314–321.
13. Карпенко Р.В. Розкриття та розслідування економічних злочинів: проблемні питання. Економічна та інформаційна безпека: проблеми та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 27 квітня 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 79–80.
14. Sevruc V. Ethnic crime in Ukraine. Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ України. 2016. № 1 (11). С. 73–83.
15. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності. Спілка генералів органів внутрішніх справ України. URL: <http://ovsgeneral.org.ua/info/info/6>
16. Севрук В.Г., Павленко С.О. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі. Науковий вісник нац. акад. внутр. справ України. 2016. № 1 (98). С. 49–62.
17. Севрук В. Г. Взаємодія органів Національної поліції України з іншими підрозділами правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. 2021. Вип. 91. С. 186–197.
18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
19. Юртаєва К. В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. пр. № 2. Харків, 2018. С. 109–119.
20. Лушкіна А. Діяльність організованих злочинних угруповань у сфері економіки. Протидія економічній злочинності: теоретичний, методичний та практичний аспекти : Матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 28 листоп. 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 165–167.
21. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / За ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 1998. 376 с.
22. Севрук В.Г. Теоретичні засади взаємодії правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Journal «ScienceRise: Juridical Science». 2021. № 2 (16). С. 44–49.
23. Севрук В. Г. Взаємодія оперативних підрозділів з іншими органами Національної поліції України під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Юридичний бюлетень. 2021. Вип. 19. С. 167–179.
24. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 No 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

25. Заворіна О.П. Особливості взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами національної поліції в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2020. Вип. 2 (90). С. 228–238.

26. Павленко С.О. Сутність і зміст поняття «оперативно-розшукова тактика». Теорія і практика правознавства. 2018. Вип. 2 (14). URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/153144/153877>

27. Павленко С.О. Деякі аспекти вдосконалення антикорупційного законодавства. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних правопорушень : матеріали круглого столу (Київ, 20 листоп. 2014). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 71–74.

28. Медведенко С.В. Адміністративно-правові основи взаємодії Національної поліції України з громадськістю в правоохоронній діяльності : дис. ... д-ра філос. наук : 081. Одеса, 2020. 283 с.

29. Севрук В. Г. Взаємодія органів Національної поліції України із засобами масової інформації, громадськістю, державними органами й недержавними структурами під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2021. № 1. С. 173–177.

30. 8 th COUNCIL OF EUROPE CONFERENCE OF MINISTERS RESPONSIBLE FOR MIGRATION AFFAIRS Kyiv, 4–5 September 2008 Economic migration, social cohesion and development: towards an integrated approach. URL: https://www.coe.int/t/dg3/migration/archives/Ministerial_Conferences/8th%20conference/Speeches/Inaugural%20Session%20-%20Mr%20Nemyrya%20speech_ua.pdf

31. Павленко, С.О. Тактика виявлення та документування оперативними підрозділами нелегальної міграції як однієї зі сфер діяльності організованої злочинності. Проблеми законності. 2019. Вип. 147. С. 210–228. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.181335>

32. Севрук В.Г. Організовані групи та злочинні організації, що сформовані на етнічній основі: проблеми сьогодення. Протидія виявам тероризму, сепаратизму, екстремізму та нелегальній міграції в сучасних умовах: стан, проблеми та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 жовт. 2016 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 135–136.

33. Севрук В. Г. Розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Право та державне управління: збірник наукових праць. 2021. № 1. С. 125–132.

34. Севрук В.Г. Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі. Корупційна злочинність у міжнародному вимірі: форми, методи та засоби протидії [Текст] : матеріали Міжнар. круглого столу (Київ, 9–10 листоп. 2017 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. с. 220–224.

35. Павленко С.О. Причини та умови службових злочинів у сфері охорони довкілля. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 берез. 2015 року) / ред. кол. В.В. Черней, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 235–238.

36. Севрук В.Г. Причини та умови, що детермінують вчинення злочинів організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. Вип. 6. – Том. 3. С. 83–87.

37. Павленко С.О. Духовність і моральний контроль як умова запобігання та протидії корупції. Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи том 2 [Текст] : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 берез. 2015 року) / [ред. кол. В.В. Черней, М.В. Костицький, О.І. Кудерміна та ін.] Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 86–89.

38. Павленко С.О. Тактика протидії торгівлі людьми органами Національної поліції України: вітчизняний та зарубіжний досвід. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2018. № 5(10). С. 41–55. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2018-5-4020>

39. Половніков В. В., Халимон С. І. Проблеми правового регулювання оперативно-розшукової діяльності: пошук шляхів вирішення. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2017. Вип. 3. (Серія «Юридичні науки»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_3_4

40. Павленко С.О. Основи оперативно-розшукової тактики: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 624 с.

41. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 1092 с.

42. Павленко С.О., Севрук В.Г. Перспективи та проблеми впровадження люстрації в Україні: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право. 2014. Вип. 1. С. 177–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_1_35

Анотація

Білокінь Р. М. Криміналістична тактика слідчого під час розслідування економічних злочинів. – Стаття.

У статті розглянуто питання економічної безпеки та недопущення вчинення злочинів в сфері економіки. Процес щодо вступу нашої держави в європейську спільноту сьогодні зумовлюють нашу державу до єдності держави, що об'єднує зусилля всіх гілок влади, всіх державних та недержавних органів, всіх службовців та громадян України. Відповідний процес направлений в першу чергу на економічну стабільність та цілісність України, тому забезпечення економічної безпеки держави та недопущення вчинення злочинів у сфері економіки. Наголошено, що значна кількість вчинення злочинів у сфері економіки тісно пов'язана контролюванням значної частки тінювого капіталу, протиправної діяльності, що пов'язана з розкраданням бюджетних коштів, легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, з фінансово-господарськими, господарсько-регулятивними, цивільно-правовими операціями щодо цивільного обороту коштів, речей, прав, дій, як правило, є наслідки – заподіяння значних збитків. Відповідно ефективне виявлення та розслідування економічних злочинів здійснюється лише під час консолідації сил і засобів правоохоронних і контролюючих органів, наділених законом відповідними повноваженнями. У зв'язку із чим розслідування економічних злочинів,

специфічний механізм яких вимагає контактування слідчих з оперативними підрозділами і контролюючими органами вже на стадії виявлення цих злочинів і документування протиправної діяльності організованих злочинних груп. У статті здійснено аналіз окремих засад взаємодії під час досудового розслідування економічних злочинів. Виокремлені причини вчинення злочинів організованими угрупованнями у сфері економіки. Розкрито форми такої взаємодії. Запропоновані окремі шляхи удосконалення засад взаємодії під час досудового розслідування економічних злочинів.

Ключові слова: взаємодія, форми, організована злочинність, економічні злочини, протидія, слідчий, слідчі ситуації, розслідування.

Summary

Bilokin R. M. Forensic tactics of the investigator during the investigation of economic crimes. – Article.

The article deals with the issue of economic security and prevention of crimes in the economic sphere. The process of Ukraine's accession to the European community today conditions our state to the unity of the state, which unites the efforts of all branches of government, all state and non-state bodies, all employees and citizens of Ukraine. The relevant process is aimed primarily at the economic stability and integrity of Ukraine, therefore ensuring the economic security of

the state and preventing the commission of crimes in the economic sphere. It is emphasized that a significant number of crimes committed in the economic sphere is closely related to the control of a significant share of shadow capital, illegal activities related to embezzlement of budget funds, legalization (laundering) of criminally obtained income, with financial and economic, economic and regulatory, civil law transactions regarding the civil turnover of funds, things, rights, actions, as a rule, have consequences – causing significant losses. Accordingly, effective detection and investigation of economic crimes is carried out only during the consolidation of forces and means of law enforcement and control bodies, endowed by law with the relevant powers. In connection with this, the investigation of economic crimes, the specific mechanism of which requires the contact of investigators with operative units and controlling bodies, is already at the stage of detecting these crimes and documenting the illegal activities of organized criminal groups. The article analyzes certain principles of interaction during the pre-trial investigation of economic crimes. The reasons for the commission of crimes by organized groups in the sphere of the economy are singled out. The forms of such interaction are disclosed. Separate ways of improving the principles of cooperation during the pre-trial investigation of economic crimes are proposed.

Key words: interaction, forms, organized crime, economic crimes, counteraction, investigator, investigative situations, investigation.

УДК 343.123
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.18>

О. В. Гейко
orcid.org/0009-0003-5756-9302
аспірант кафедри СК № 22
Національної академії Служби Безпеки України,
старший детектив
Національного антикорупційного бюро України

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕТЕКТИВА НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Питання правового статусу окремих державних органів та їх посадових осіб мають особливе значення при аналізі та вирішенні проблем організації та діяльності носіїв конкретного статусу.

Зі створенням Національного антикорупційного бюро України постало питання правової регламентації правового статусу детектива НАБУ. Окреме місце у ньому займає його юридична відповідальність, яка реалізується в результаті вчиненого правопорушення або у зв'язку з невиконанням чи неналежним виконанням певних обов'язків.

Оцінка стану літератури. Дослідженням проблеми визначення окремих видів юридичної відповідальності, кола їх суб'єктів в різні часи займалися Г.М. Ветрова, Л.В. Гаврилюк, Л.В. Карабут, А.Я. Дубинський, З.Ф. Коврига, О.С. Мазур, А.В. Мурзановська, В.В. Рожнова, Л.Д. Удалова та інші.

Мета статті. Виходячи з того, що питання щодо визначення змісту та суб'єктів юридичної відповідальності протягом тривалого часу залишається досить дискусійним, головною метою цієї роботи є системний аналіз наукової та правової регламентації юридичної відповідальності детективів Національного антикорупційного бюро України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній юридичній науці відсутнє єдине поняття юридичної відповідальності. Ряд авторів визначає її як соціально-правовий регулятор, інші як вид правовідносин, що забезпечує права та інтереси взаємопов'язаних сторін.

Так, деякі вчені визначають юридичну відповідальність як обов'язок правопорушника нести покарання, зазнавати санкцій, що передбачені правовими нормами і застосовуються компетентними органами за вчинення ним протиправного діяння.

О.Ф. Скакун вважає, що юридична відповідальність – це передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зізнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення [1, с. 464].

Так, у постанові Балтського районного суду Одеської області від 20.01.2020 по справі № 493/56/20 (Провадження № 3/493/63/20) зазначено, слідчий може нести всі види юридичної відповідальності. Гарантуючи виконання слідчим покладених на нього обов'язків, держава передбачає можливість притягнення його до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової, матеріальної та дисциплінарної відповідальності.

Частиною 2 ст. 20 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» визначено, що працівники Національного бюро (а отже, і детективи) за свої протиправні дії чи бездіяльність несуть дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність.

Статтею 28 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» передбачені порядок та підстави притягнення детективів НАБУ до *дисциплінарної відповідальності*. Зокрема, для розгляду питань застосування дисциплінарних стягнень до працівників Національного бюро утворюється Дисциплінарна комісія у складі п'яти осіб. До складу Дисциплінарної комісії входять дві особи, визначені Радою громадського контролю при Національному бюро. Склад та положення про Дисциплінарну комісію Національного бюро затверджуються Директором Національного бюро.

Дисциплінарна комісія на підставі службового розслідування, яке проводиться підрозділом внутрішнього контролю, складає висновок про наявність чи відсутність у діях працівника Національного бюро дисциплінарного проступку та підстав для його притягнення до дисциплінарної відповідальності з визначенням рекомендованого виду дисциплінарного стягнення. Рішення про застосування дисциплінарного стягнення на підставі висновку Дисциплінарної комісії приймає Директор Національного бюро. Зазначене рішення може бути оскаржено до суду [2].

Перелік підстав притягнення детективів НАБУ до дисциплінарної відповідальності, визначений частиною 4 статті 28 вказаного Закону не є вичерпним, і містить наступні підстави:

1) невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків;

2) незаконне розголошення інформації з обмеженим доступом, яка стала відомою працівнику у зв'язку з виконанням його повноважень;

3) порушення встановленого законом порядку і строків подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

4) публічне висловлювання, яке є порушенням презумпції невинуватості;

5) негативні результати перевірки на доброчесність або моніторингу способу життя працівника;

6) інші підстави, передбачені Законом України «Про державну службу».

Останні, зокрема, визначені у статті 65 Закону України «Про державну службу» [3]. Додатково, частиною 3 статті 29 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» визначено, що встановлення невідповідності рівня життя працівника Національного бюро майну і доходам цього працівника та його членів сім'ї є підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

Дисциплінарну відповідальність за порушення у сфері оперативно-розшукової діяльності профільний закон прямо не визначає. Слід констатувати, що в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» урегульовано лише деякі аспекти потенційної юридичної відповідальності за порушення закону під час проведення оперативно-розшукової діяльності.

Так, у ч. 13 ст. 9 ЗУ «Про ОРД» урегульовано, що за передачу і розголошення цих відомостей працівники оперативних підрозділів, а також особи, яким ці відомості були довірені при здійсненні оперативно-розшукової діяльності чи стали відомі по службі або роботі, підлягають відповідальності згідно з чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини [4].

Частиною 6 ст. 9 ЗУ «Про ОРД» передбачена відповідальність за законність здійснюваних оперативно-розшукових заходів відповідно до чинного законодавства, яка покладається на керівника оперативного підрозділу, який надав оцінку підставам для здійснення оперативно-розшукової діяльності та засвідчив дозвіл на її проведення. При цьому ні види такої відповідальності, ні механізми її реалізації в Законі не зазначені.

Нормативно-правове регулювання *цивільно-правової відповідальності* детективів НАБУ за завдання майнової чи моральної шкоди, окрім загальних положень, що містяться в ст. 56 Конституції України [5] та Главі 82 Цивільного кодексу України [6], знайшло своє відобра-

ження і в кримінальному процесуальному законодавстві.

Так, в ч. 1 ст. 130 КПК України зазначено, що шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [7].

Зі змісту ч. 2 ст. 130 КПК України вбачається, що держава, відшкодувавши шкоду, завдану детективом НАБУ, застосовує право зворотної вимоги до нього у разі встановлення в його діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили, або дисциплінарного проступку незалежно від спливу строків застосування та дії дисциплінарного стягнення.

У ЗУ «Про ОРД» про це зазначено у ч. 8 ст. 9, згідно якої у випадках порушення прав і свобод людини або юридичних осіб в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також у разі, якщо причетність до правопорушення особи, щодо якої здійснювались оперативно-розшукові заходи, не підтвердилась, Національне антикорупційне бюро України зобов'язане невідкладно поновити порушені права і відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки в повному обсязі.

Підкріплюються вказані положення ЗУ «Про НАБУ», а саме ч. 3 ст. 20, яка визначає, що у разі порушення працівником Національного бюро під час виконання ним своїх службових обов'язків прав чи свобод особи Національне бюро вживає в межах своєї компетенції заходів із поновлення цих прав і свобод, відшкодування завданої матеріальної і моральної шкоди, притягнення винних до юридичної відповідальності.

Найбільш повно відшкодування шкоди, завданої в ході здійснення оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування, урегульоване Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [8]. Положення даного Закону встановлюють розміри, порядок такого відшкодування тощо.

Серед інших видів юридичної відповідальності детектива НАБУ окрему роль займає *адміністративна відповідальність*, як гарантія належного виконання детективом своїх повноважень.

Більшість адміністративних правопорушень, за вчинення яких в ході реалізації своїх повноважень детективом НАБУ наступає його адміністративна відповідальність визначено в главі 15 КУпАП, яку присвячено адміністративним пра-

вопорушенням, що посягають на встановлений порядок управління. Так, детектива може бути притягнуто до адміністративної відповідальності за наступними статтями КУпАП: 185-6 (Невжиття заходів щодо окремої ухвали суду), 185-8 (Ухилення від виконання законних вимог прокурора), 185-11 (Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист) тощо.

Також, в зв'язку з тим, що детективи НАБУ у відповідності до ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» також є суб'єктами, на яких поширюється дія зазначеного Закону, вони можуть нести адміністративну відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, які визначені главою 13-А КУпАП, а саме згідно наступних статей: 172-4 (Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності), 172-5 (Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків), 172-6 (Порушення вимог фінансового контролю), 172-7 (Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів), 172-8 (Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень), 172-9 (Невжиття заходів щодо протидії корупції).

Зважаючи на значущість діяльності детектива НАБУ у кримінальному процесі, найважливіше і найсуворіше місце серед видів відповідальності займає *кримінальна відповідальність*.

В першу чергу, детектива НАБУ слід розглядати як потенційного суб'єкта злочинів у сфері службової діяльності, відповідальність за які передбачена у Розділі XVII Кримінального кодексу України [9]. Зокрема, детектива може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за наступними статтями зазначеного розділу КК України: 364 (Зловживання владою або службовим становищем), 365 (Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу), 366 (Службове підроблення), 366-1 (Декларування недостовірної інформації), 367 (Службова недбалість), 368 (Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), 369-2 (Зловживання впливом), 370 (Провокація підкупу) тощо.

Реалізуючи свої повноваження при проведенні оперативно-розшукової діяльності або здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень, детективи НАБУ можуть нести кримінальну відповідальність за більшість злочинів, визначених Розділом XVIII Кримінального кодексу України як злочини проти правосуддя.

Статтею 371 КК України передбачено кримінальну відповідальність за завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або три-

мання під вартою. Під час визначення можливості застосування цього виду відповідальності слід звернути увагу на суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, яка може вказувати не на наявність злочину, а на слідчу помилку детектива.

Більше дискусій викликає положення про настання кримінально-правових наслідків за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, що передбачається ст. 372 КК України. Чинний КПК України притягненням до кримінальної відповідальності визначає стадію кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, при цьому ним може охоплюватися те, що:

- відсутні достатні докази, які вказують на вчинення відповідного кримінального правопорушення саме цією особою;

- відсутня подія кримінального правопорушення, за яке особа притягується до кримінальної відповідальності;

- особа притягується до кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, яке вона завідомо не вчинювала, у разі, коли є необхідні і достатні докази про вчинення нею інших правопорушень.

Важливою гарантією для кримінальної процесуальної діяльності є регламентація кримінальної відповідальності за примушування особи давати показання при допиті, яка передбачена ст. 373 КК України. Формою такого незаконного примусу є психічний вплив на особу, яку допитують, з метою отримати потрібні для особи, яка провадить допит, показання. Щодо відмежування незаконного механізму впливу від законного на практиці існують звісні проблеми. Зокрема, не можуть кваліфікуватись за ст. 373 дії, пов'язані з певним порушенням процесуального порядку проведення допиту, або правомірне використання тактичних прийомів проведення допиту тощо.

Якщо детектив має відповідний допуск (першої, другої або третьої форм) до державної таємниці, наданий відповідно до законодавства України, він може виступати суб'єктом злочинів, відповідальність за які передбачена у Розділі XIV Кримінального кодексу України, зокрема по статтям 328 (Розголошення державної таємниці) та 329 (Втрата документів, що містять державну таємницю).

Величезну зацікавленість викликає *кримінальна процесуальна відповідальність* детектива, яка визначена окремими нормами КПК України. Особливістю процесуального становища детектива, як представника державного

правоохоронного органу, є те, що не тільки він може притягувати особу до відповідальності, але й сам може бути притягнений до відповідальності за свідоме й умисне порушення закону, допущене під час проведення здійснення досудового розслідування. Законодавець покладає на детектива обов'язок своєчасно провадити всі необхідні слідчі дії, суворо дотримуючись при цьому приписів норм КПК України. Тому, є доцільним, щоб саме норми КПК України, поряд із нормами інших галузей права, передбачали відповідальність детектива за незаконні прийняті рішення під час досудового розслідування.

Кримінальні процесуальні норми визначають порядок реалізації процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків учасниками кримінального процесу. Невиконання процесуальних обов'язків учасниками кримінального провадження є підставою притягнення їх до юридичної відповідальності, в цілому, та кримінально-процесуальної, зокрема [11, с. 105].

Ми вважаємо, що досліджуючи засоби досягнення цілей кримінального процесуального права, слід розглянути питання про кримінальну процесуальну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності і як її співвідношення з категоріями кримінально-процесуального примусу і санкціями норм кримінального процесуального права.

В кримінальній процесуальній науці, так і серед практиків відкритим залишається питання щодо того, кого слід вважати суб'єктами кримінальної процесуальної відповідальності, а до кого така відповідальність не застосовується.

На думку А.Я. Дубинського, кримінальна процесуальна відповідальність застосовується лише до осіб, які мають у кримінальному провадженні особистий правовий інтерес (потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, цивільного позивача, цивільного відповідача); осіб, які представляють інтереси інших суб'єктів (захисника, представника, законного представника); та осіб, які здійснюють допоміжні функції (свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, заставодавця, особистих поручителів, осіб, присутніх у залі судового засідання). При цьому кримінальна процесуальна відповідальність не може застосовуватися до осіб, які здійснюють кримінальне провадження (слідчого, прокурора, судді) [11].

Прихильники цієї позиції обґрунтовують своє бачення твердженням про те, що за порушення вимог кримінального процесуального закону слідчий, прокурор чи суддя будуть нести дисциплінарну, цивільно-правову, матеріальну чи кримінальну відповідальність. А заходи, яких вживають до винуватих посадових осіб, не мають процесуального характеру (наприклад, догана

слідчого чи прокурора), і тому таку відповідальність не можна вважати кримінальною процесуальною.

На нашу думку суб'єктами кримінальної процесуальної відповідальності можуть бути будь-які учасники кримінального процесу, які наділені процесуальними правами та обов'язками, у тому числі і посадові особи, які уповноваженні розслідувати кримінальні провадження.

Тої ж думки притримується Л.В. Гаврилюк, яка зазначає, що ефективність здійснення слідчим покладених на нього процесуальних обов'язків прямо залежить від заходів відповідальності, які можуть бути застосовані в разі незаконної його діяльності. Тобто повинні існувати заходи процесуального впливу на слідчого, які відповідно до кримінально-процесуального закону регулювали б його діяльність. Розглянувши та проаналізувавши санкції відповідних кримінально-процесуальних норм, Л.В. Гаврилюк зазначає, що заходи кримінально-процесуальної відповідальності виконують охоронну, регулятивну, правовідновлюючу та компенсаційну функції, але головне призначення кримінально-процесуальної відповідальності полягає в тому, що вона є заходом відновлення порушеної законності у процесі здійснення слідчим процесуальної діяльності [12, с. 7–8].

Так, в ч. 3 ст. 214 КПК зазначено, що здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 40 КПК України, детектив несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. Із змісту частини 4 тієї ж статті випливає, що невиконання детективом законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК, тягне за собою передбачену законом відповідальність.

У ч. 5 ст. 12 КПК регламентовано відповідальність, установлену законом, що наступає за затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб під час кримінального провадження, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого КПК.

Певним різновидом кримінальної процесуальної відповідальності для детектива можна вважати його відвід, або відсторонення у випадку неефективного досудового розслідування. Правом ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення детектива від проведення досудового розслідування та призначення іншого детектива наділений прокурор, про що зазначено в п. 8 ч. 2 ст. 36 КПК. У п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК, в свою чергу,

таке право надається також керівнику відповідного підрозділу детективів, який вмотивовано постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи може відсторонити детектива від проведення досудового розслідування.

Висновки. Таким чином, на підставі викладеного аналізу змісту юридичної відповідальності детектива, можна дійти висновку, що реалізація повноважень детектива належним чином також гарантуються системою цивільно-правової, адміністративної, дисциплінарної та кримінальної відповідальності. Також, важливо підкреслити необхідність подальшого наукового дослідження особливостей кримінальної процесуальної відповідальності детектива.

Література

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. – Харків : Консум, 2001. 656 с.
2. Про Національне антикорупційне бюро : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 30.08.2023).
3. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. [URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 30.08.2023).
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 30.08.2023).
5. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 30.08.2023).
6. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 30.08.2023).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.08.2023).
8. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 1 груд. 1994 р. № 266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 30.08.2023).
10. Білокінь Р. М. Кримінально-процесуальна відповідальність : монографія. Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2017. 430 с.
11. Білокінь Р. М. Особливості кримінальної процесуальної відповідальності різних суб'єктів кримінального провадження. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. Вип. 1 (3). с. 18.
12. Гаврилюк Л. В. Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 18 с.

Анотація

Гейко О. В. Юридична відповідальність як елемент правового статусу детектива Національного антикорупційного бюро України. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню наукової літератури, нормативного врегулювання та правозастосовної практики стосовно визначення та класифікації юридичної відповідальності працівників слідчих підрозділів на прикладі детективів Національного антикорупційного бюро України. Приділяється окрема увага дискусійним правовим питанням щодо змісту поняття «юридична відповідальність» в цілому, проводиться виокремлення різновидів юридичної відповідальності та аналіз положень окремих нормативно-правових актів, які встановлюють таку відповідальність для детективів НАБУ.

З урахуванням викладеного, автором статті поставлено за мету вивчення актуального стану наукової та правової регламентації юридичної відповідальності працівників правоохоронних органів в цілому, та детективів Національного антикорупційного бюро України зокрема.

Враховуючи те, що посада детектива передбачає не лише здійснення досудового розслідування, але й проведення оперативно-розшукової діяльності, автором додатково проаналізовано нормативне врегулювання відповідальності детективів НАБУ при реалізації ними завдань оперативно-розшукової діяльності у сфері запобігання і розкриття корупційних кримінальних правопорушень у вищих ешелонах влади.

У статті здійснено ретельний аналіз потенційної кримінальної відповідальності, яку можуть нести детективи Національного антикорупційного бюро України реалізуючи свої повноваження при проведенні оперативно-розшукової діяльності або здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Окрема увага приділяється виокремленню такого виду юридичної відповідальності як кримінальної процесуальної. Автором розглянуто та проаналізовано санкції відповідних кримінально-процесуальних норм, які встановлюють таку відповідальність, досліджено думки науковців з приводу того, кого слід вважати суб'єктами кримінальної процесуальної відповідальності, а до кого така відповідальність не застосовується, проаналізовано основні функції означеного виду юридичної відповідальності. У підсумку робиться висновок про те, що головним призначенням кримінальної процесуальної відповідальності є відновлення порушеної законності у процесі здійснення слідчим/детективом процесуальної діяльності.

Ключові слова: Національне антикорупційне бюро України, слідчий, детектив, юридична відповідальність, суб'єкти юридичної відповідальності.

Summary

Geiko O. V. Legal responsibility as an element of the legal status of the detective of the National anti-corruption bureau of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of scientific literature, normative regulation and law enforcement practice regarding the definition and classification of legal responsibility of employees of investigative units on the example of detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. Particular attention is paid to debatable legal issues regarding the content of the concept of “legal responsibility” as a whole, the

varieties of legal responsibility are distinguished and the provisions of separate legal acts that establish such responsibility for NABU detectives are analyzed.

Taking into account the above, the author of the article sets the goal of studying the current state of scientific and legal regulation of the legal responsibility of law enforcement officers in general, and detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine in particular.

Taking into account the fact that the position of a detective involves not only conducting a pre-trial investigation, but also conducting operational investigative activities, the author additionally analyzed the regulation of the responsibility of NABU detectives in their implementation of operational investigative activities in the field of prevention and disclosure of corruption criminal offenses in the highest echelons of government.

The article provides a thorough analysis of the potential criminal liability that detectives of the National

Anti-Corruption Bureau of Ukraine may bear when exercising their powers when conducting investigative activities or conducting pre-trial investigations of criminal offenses.

Particular attention is paid to distinguishing this type of legal responsibility as criminal-procedural. The author reviewed and analyzed the sanctions of the relevant criminal procedural norms that establish such responsibility, researched the opinions of scientists regarding who should be considered subjects of criminal procedural responsibility, and to whom such responsibility does not apply, analyzed the main functions of the specified type of legal responsibility. In the end, the author concludes that the main purpose of criminal procedural responsibility is to restore the violated legality in the process of the investigator/detective's procedural activity.

Key words: National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, investigator, detective, legal responsibility, subjects of legal responsibility.

УДК 343.140.02
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.19>

Наталія Хмелевська
orcid.org/0000-0002-4492-4868
кандидатка юридичних наук, адвокатка, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка проблеми. У статті 3 Конвенції про права дитини зазначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Найкращі інтереси дитини є також основоположними і в сфері ювенальної юстиції [1]. Однак необхідно чітко розуміти в чому виявляються найкращі інтереси дитини в кримінальному провадженні та як їх забезпечити.

Метою статті є аналіз найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні.

Стан дослідження. Питання найкращих інтересів дитини досліджували Б. Андрусипин, А. Бабешко, Н. Оніщенко, М. Менджул, Т. Томляк, Я. Тудольцева Ю. Шемшученко, О. Чучман та інші. Проте залишаються питання, які потребують більш детального вивчення.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно з'ясувати, що включає в себе поняття найкращих інтересів дитини. Чучман О. цілком слушно вважає, що принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини має вагомий вплив на розвиток кримінального процесуального права. Реалізація цього принципу у сфері кримінального провадження, на думку автора, проявляється під час здійснення судового контролю та передбачає не лише здійснення заходів щодо обов'язкового спеціального навчання слідчих суддів, що здійснюють судовий контроль під час проведення досудового розслідування у провадженнях щодо неповнолітніх та за участю неповнолітніх, а також використання спеціальних методик, зокрема таких, як «зелена кімната», допит методом процесуального інтерв'ю, удосконалення кримінального процесуального законодавства у відповідній частині та впровадження системного оцінного та водночас індивідуального підходу до тлумачення тих правових норм, які можуть тлумачитись по-різному, з метою застосування того тлумачення, яке найкращим чином відповідає інтересам дитини [2].

Томляк Т. висловлює слушну думку про необхідність закріпити на законодавчому рівні

визначення принципу правого забезпечення найкращих інтересів дитини та аспекти, які можна буде враховувати під час розгляду справи за участю дитини для врахування її найкращих інтересів [3]. Це необхідно зробити для того, щоб покращити розуміння вказаного принципу та забезпечити правильне його застосування у практиці.

Так, Бабешко А. вважає, що принцип найкращих інтересів дитини слід розглядати та застосовувати у трьох аспектах: як суб'єктивне право дитини, як принцип тлумачення інших норм права та як процесуальну норму. У першому значенні автор тлумачить принцип як право дитини на те, щоб під час оцінки різних інтересів визначалися та враховувалися насамперед її найкращі інтереси з метою ухвалення рішення з певного питання. Як засіб тлумачення полягає у тому, що якщо певна правова норма може по-різному тлумачитись, застосовуванню підлягає те тлумачення, яке найкращим чином відповідає інтересам дитини. Як процесуальна норма принцип найкращих інтересів дитини означає, що процес прийняття рішення має включати оцінку можливого впливу (позитивного або негативного) на відповідну дитину або групу дітей [4]. Це системний підхід, який дозволяє всебічно розтлумачити принцип найкращих інтересів дитини, в тому числі в кримінальному процесі.

На думку Крестовської Н. юстиція, дружня до дитини, інтерпретує принцип найкращих інтересів дитини так, що кожна справа, до якої залучена дитина, має бути оцінена з урахуванням її інтересів, причому під час оцінювання інтересів дитини, погляди та думки останньої мають бути належним чином враховані. Усіма установами юстиції має бути прийнятий комплексний підхід, щоби належним чином врахувати всі інтереси, що можуть опинитися під загрозою, зокрема психологічне та тілесне здоров'я, правові, соціальні й економічні інтереси дитини [5]. Цей підхід теж є всебічним та повним.

Заслуговує на увагу думка Мухи Й. про те, що за належної уваги та підтримки держави медіація спроможна бути ще одним інструментом, що здатний забезпечити найкращі інтереси дитини, знизити соціальну й економічну вартість сімей-

них спорів [6]. Таку ж думку варто поширити на сферу кримінального провадження за участі дітей. Медіація активно застосовується у кримінальному процесі за участі неповнолітніх і під час цієї процедури дійсно можна зрозуміти та реалізувати найкращі інтереси дітей, які перебувають в контакті із законом.

Як процесуальна норма принцип найкращих інтересів дитини означає, що процес прийняття рішення має включати оцінку можливого впливу (позитивного або негативного) на відповідну дитину або групу дітей [7]. Має бути проведений глибокий аналіз кожної ситуації та зроблений висновок щодо дотримання найкращих інтересів дитини. Індивідуалізація є обов'язковою, адже одне і те саме рішення може мати різні наслідки для різних дітей, враховуючи їх ситуацію.

Яскравим прикладом реалізації принципу найкращих інтересів дитини є створення барнахусів в Україні. «Барнахус» вперше утворили в Ісландії близько двадцяти років тому. «Барнахус» часто описують як будинок із чотирма кімнатами, що становить частину міждисциплінарної та міжвідомчої структури. Фахівці з різних дисциплін співпрацюють, щоб забезпечувати ретельно зрівноважені заходи втручання, які відповідають потребам кожної дитини. Модель «Барнахус» передбачає міждисциплінарні та міжвідомчі заходи втручання, організовані під одним дахом у дружньому до дитини середовищі, де в центрі зосереджені найкращі інтереси дитини. Кожній дитині пропонують міждисциплінарний, професійний і дружній до дитини захід втручання, через спільне керування справами й перегляд [8].

Дюнкель Ф. визначив 20 «основних принципів», які характеризують ювенальну юстицію з дотриманням найкращих інтересів дитини. Такі принципи ґрунтовно та повноцінно дають можливість зрозуміти який підхід в цілому визначається в розумінні найкращих інтересів неповнолітніх в кримінальному процесі. Зокрема, це:

1. До неповнолітніх правопорушників необхідно ставитися з повагою до їх прав. Звичайно цей принцип є важливим та є основою для забезпечення найкращих інтересів неповнолітніх.

2. Санкції або заходи, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, а також спосіб їх застосування визначаються законом і повинні ґрунтуватися на принципах соціальної інтеграції та освіти, що запобігає повторним кримінальним правопорушенням. Звісно, цей принцип є необхідною базою та доводить те, що найкращі інтереси дитини повинні враховуватись ще під час законотворчого процесу та у правозастосуванні згодом.

3. Санкції та заходи накладаються судом. Вони мають бути визначальними та накладатися

на мінімально необхідний період. До цього принципу необхідно додати, що з неповнолітніми задля дотримання їх найкращих інтересів має працювати ювенальний суд (суддя).

4. Мінімальний вік для застосування санкцій або заходів унаслідок вчинення правопорушення не повинен бути надто низьким і повинен встановлюватися законом. Цей принцип повністю дотриманий в Україні.

5. Застосування санкцій чи заходів ґрунтується на якнайкращих інтересах неповнолітніх правопорушників, обмежується тяжкістю вчиненого правопорушення (принцип пропорційності) та враховує їхній вік, фізичне та психічне благополуччя, розвиток, здібності та особисті обставини (принцип індивідуалізації), які, у разі необхідності, підтверджуються звітами психологічного, психіатричного чи соціального опитування. Тобто, принципи пропорційності та індивідуалізації є підґрунтям для реалізації найкращих інтересів неповнолітніх.

6. Щоб адаптувати застосування санкцій і заходів до конкретних обставин кожного випадку, органи, відповідальні за впровадження, повинні мати достатній ступінь дискреційних повноважень, не приводячи до серйозної нерівності в поводженні. Однак, надмірне втручання не може виправдовуватись найкращими інтересами дитини.

7. Санкції чи заходи не повинні принижувати гідність неповнолітніх, до яких вони застосовуються. Цей принцип стосується навіть умов угоди за результатами медіації. Медіатор повинен перевірити умови угоди на реалістичність та відсутність приниження честі та гідності неповнолітнього.

8. Санкції або заходи не повинні застосовуватися у спосіб, що обтяжує

їх шкідливий характер або створює надмірний ризик фізичної чи психічної шкоди. Суд повинен проаналізувати можливий вплив на неповнолітнього, виходячи з принципу найкращих інтересів дитини.

9. Санкції або заходи мають бути впроваджені без невиправданих затримок і лише в обсязі та протягом строго необхідного періоду (принцип мінімального втручання). Беззаперечно, чітке дотримання строків та мінімальне втручання теж є ознакою дотримання найкращих інтересів неповнолітніх.

10. Позбавлення волі неповнолітнього є крайнім заходом, який призначається та виконується у найкоротший строк. Треба докласти особливих зусиль, щоб уникнути попереднього ув'язнення. Аналізуючи цей принцип, необхідно зазначити, що позбавлення волі доцільно застосовувати лише за особливо тяжкі злочини. Звісно дотримання найкращих інтересів дитини не може

передбачати повне звільнення від кримінальної відповідальності, але й під час необхідності застосувати позбавлення волі необхідно пам'ятати про найкращі інтереси.

11. Санкції чи заходи повинні накладатися та застосовуватися без дискримінації за будь-якою ознакою, такою як стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, сексуальна орієнтація, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, приналежність до національної меншини, майновий стан, народження чи інший стан (принцип недискримінації). Принцип недискримінації тісно пов'язаний з найкращими інтересами дитини і очевидно, що неможливо дотриматись найкращих інтересів дискримінуючи неповнолітніх.

12. Посередництво або інші реінтеграційні заходи заохочуються на всіх етапах роботи з неповнолітніми. Тобто наявність можливості пройти процедуру медіації та заходи ресоціалізації повинні стати основою дотримання найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні.

13. Будь-яка система правосуддя, що має справу з неповнолітніми, повинна забезпечувати їхню ефективну участь у провадженні щодо накладення, а також застосування санкцій або заходів. Неповнолітні не повинні мати менших прав і гарантій, ніж ті, які надаються повнолітнім правопорушникам загальними правилами кримінального процесу. В Україні неповнолітні мають не менше прав і гарантій, ніж дорослі особи.

14. Будь-яка система правосуддя, що має справу з неповнолітніми, повинна належним чином враховувати права та обов'язки батьків і законних опікунів і, наскільки це можливо, залучати їх до розгляду та виконання санкцій чи заходів, за винятком випадків, коли це не є найкращим для інтересів неповнолітнього. Однак, аналізуючи, цей принцип необхідно пам'ятати, що в центрі уваги знаходиться неповнолітній, а не законний представник. В Україні залучається законний представник у кримінальне провадження за участі неповнолітніх, однак задля дотримання найкращих інтересів потрібно аналізувати кого саме краще залучити в якості законного представника.

15. Будь-яка система правосуддя, що має справу з неповнолітніми, повинна дотримуватися міждисциплінарного та міжвідомчого підходу та бути інтегрована з більш широкими соціальними ініціативами для неповнолітніх з метою забезпечення цілісного підходу та безперервності нагляду за такими неповнолітніми. Взагалі, ювенальна юстиція з дотриманням найкращих інтересів дитини – це співпраця багатьох органів та організацій, які комплексно підходять до вирішення питань, пов'язаних з неповнолітніми.

16. Право неповнолітнього на недоторканність приватного життя повинно повністю поважатися на всіх стадіях провадження. Особи неповнолітніх та конфіденційна інформація про них та їх сім'ї не повинні передаватися нікому, хто не має права на їх отримання за законом. В Україні в цілому дотримується зазначений принцип.

17. Молоді повнолітні правопорушники можуть, у відповідних випадках, розглядатися як неповнолітні та поводитися з ними відповідно. Щодо українського кримінального процесуального законодавства, то у разі досягнення неповнолітнім повноліття після вчинення кримінального правопорушення, процедура розслідування та судового розгляду продовжується як з неповнолітніми.

18. Весь персонал, який працює з неповнолітніми, виконує важливу функцію. Їх спеціальна підготовка та умови праці повинні гарантувати, що вони здатні забезпечувати належний стандарт роботи, щоб задовольнити особливі потреби неповнолітніх і бути позитивним прикладом для них. Ювенальна спеціалізація є необхідним елементом для належного дотримання найкращих інтересів дитини. В Україні працюють ювенальні поліцейські, прокурори та судді, проте відсутня спеціалізація адвокатів, що потребує змін.

19. Повинні бути наявні достатні ресурси та персонал для забезпечення того, щоб втручання в життя неповнолітніх було значущим. Відсутність ресурсів ніколи не може виправдовувати порушення прав неповнолітніх. Надзвичайно важливо для дотримання найкращих інтересів дитини мати достатньо ресурсів. В Україні недостатнє фінансування сфери ювенальної юстиції, проте часто залучаються міжнародні фонди, громадські організації та грантові кошти, які допомагають вирішити наявні проблеми.

20. Виконання будь-яких санкцій або заходів підлягає регулярній державній перевірці та незалежному моніторингу [9]. Звісно, незалежні моніторинги та перевірки дозволяють побачити стан ювенальної юстиції, виявити проблемні аспекти та вирішити їх.

Існує ризик, що якщо не будуть враховувати «найкращі інтереси» неповнолітніх, які вчинили правопорушення, тоді існує небезпека, що таких дітей поступово вважатимуть менш вартісними людьми з меншою кількістю прав людини [10].

«Найкращі інтереси дитини» є спільною рисою всіх країн ЄС, які прагнуть зберегти та вдосконалити особливий підхід до неповнолітніх; підхід, заснований на наданні допомоги, заохочення, реабілітації, реінтеграції в суспільство та обмеженні каральних заходів, одночасно розширюючи використання альтернативних заходів і відновного правосуддя [11].

Висновки. Дотримання найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні – є основоположним та важливим. Перш за все, найкращі інтереси дитини розглядаються як принцип, який має дотримуватись, починаючи з прийняття законодавчих норм, а згодом щодо кожного неповнолітнього, дотичного до кримінального процесу. Найважливішими загальними характеристиками нового комплексного законодавства про ювенальну юстицію має бути: наполеглива турбота про добробут неповнолітнього, який перебуває у конфлікті чи в контакті із законом, турбота про вдосконалення особистих цінностей молодого людини, враховуючи вік та найкращі інтереси, розвиток та перспективи реінтеграції та зайняття конструктивної ролі в суспільстві, зусилля щодо вирішення справи шляхом виховних рекомендацій, використання сучасних педагогічних та психологічних знань і досвіду під час кримінального провадження; сприяння розробці індивідуальних програм, заснованих на всебічному врахуванні зрілості неповнолітнього, рівня освіти, попереднього життя та поведінки в соціальному середовищі, типів поведінки та обставин вчинення правопорушення. Інші принципи допомагають в реалізації найкращих інтересів дитини, зокрема це принцип індивідуалізації, який дозволяє забезпечити найкращі інтереси дитини в кожній конкретній ситуації та для кожної дитини. Принцип недискримінації та повага до честі та гідності неповнолітнього теж є важливим для дотримання найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні. Відіграє значну роль ювенальна спеціалізація працівників, які дотичні до неповнолітніх у контакті із законом.

Отже, дотримання найкращих інтересів дитини – це важливий принцип ювенальної юстиції, який повинен дотримуватись протягом законотворчої діяльності, всього кримінального провадження та під час реалізації заходів реінтеграції неповнолітніх.

Література

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Чучман О. В. Принцип найкращих інтересів дитини та його застосування під час здійснення судового контролю в кримінальному провадженні. 2020. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17294>
3. Томляк Т. С. Генезис принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. 2021. URL: https://enquir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36643/Tomliak_72-80.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поведінки з неповнолітніми, які потрапили у сферу

дії кримінального провадження. Питання боротьби зі злочинністю. 2017. №. 34. С. 129–141.

5. Крестовська Н. М. Система принципів ювенальної юстиції України (роздуми щодо законопроекту). Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету:[збірник]. Одеса: Видавничий дім. 2018. С. 22.

6. Мухи Й. На шляху до реалізації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини під час медіації: український досвід. Вісник. 2022. Т. 1. №. 120. С. 40–50.

7. Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Щепоткіної В. В., Слущкої Т. І. 2016. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1509455828Особливості%20здійснення%20кримінальних%20проваджень%20щодо%20неповнолітніх.pdf>

8. Правовий аналіз роботи моделі «Барнакус» в Україні. Київ. 2021. URL: <https://rm.coe.int/legal-analysis-ukr-web/1680a317f5>

9. Josine Junger-Tas, Frieder Dьnkel Editors Reforming Juvenile Justice. 2009. 259 p.

10. Maurice Vanstone, Philip Priestley Editors. Probation and Politics Academic Reflections from Former Practitioners. 2016. 412 p.

11. Alenka Љbelih, Aleљ Zavrљnik Editors. Crime and Transition in Central and Eastern Europe. 2012. 282 p.

Анотація

Хмелевська Н. В. Забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному процесі. – Стаття.

У статті проаналізовано найкращі інтереси дитини в кримінальному провадженні, їх зміст, значення, умови реалізації. Дотримання найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні – є основоположним та важливим. Перш за все, найкращі інтереси дитини розглядаються як принцип, який має дотримуватись, починаючи з прийняття законодавчих норм, а згодом щодо кожного неповнолітнього, дотичного до кримінального процесу. Найважливішими загальними характеристиками нового комплексного законодавства про ювенальну юстицію має бути: наполеглива турбота про добробут неповнолітнього, який перебуває у конфлікті чи в контакті із законом, турбота про вдосконалення особистих цінностей молодого людини, враховуючи вік та найкращі інтереси, розвиток та перспективи реабілітації та зайняття конструктивної ролі в суспільстві, зусилля щодо вирішення справи шляхом накладення виховних рекомендацій, використання сучасних педагогічних та психологічних знань і досвіду під час кримінального провадження; сприяння розробці індивідуальних програм, заснованих на всебічному врахуванні зрілості неповнолітнього, рівня освіти, попереднього життя та поведінки в соціальному середовищі, типів правопорушної поведінки та обставин вчинення правопорушення та вдосконалення мінімум прав, що захищаються в кримінальному провадженні. Інші принципи допомагають в реалізації найкращих інтересів дитини, зокрема це принцип індивідуалізації, який дозволяє забезпечити найкращі інтереси дитини в кожній конкретній ситуації та для кожної дитини. Принцип недискримінації та повага до честі та гідності неповнолітнього теж є важливим для дотримання найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні. Відіграє значну роль ювенальна спеціалізація працівників, які дотичні до неповнолітніх у контакті із законом.

Отже, дотримання найкращих інтересів дитини – це важливий принцип ювенальної юстиції, який повинен дотримуватись протягом всього кримінального процесу та під час реалізації заходів реінтеграції неповнолітніх.

Ключові слова: найкращі інтереси дитини, дружне до дитини правосуддя, кримінальний процес, ювенальна юстиція, неповнолітні у кримінальному процесі, принципи кримінального процесу

Summary

Khmelevska N. V. Ensuring the best interests of the child in the criminal process. – Article.

The article analyzes the best interests of the child in criminal process, their content, meaning, conditions of implementation. Observance of the best interests of the child in criminal proceedings is fundamental and important. First, the best interests of the child are considered as a principle that must be observed, starting with the adoption of legislative norms, and subsequently for every minor involved in the criminal process. The most important general characteristics of the new comprehensive legislation on juvenile justice should be: persistent concern for the welfare of the minor who is in conflict or in contact with the law, concern for the improvement of the personal values of the young person, taking into account the age and best interests, the development

and prospects of rehabilitation and taking a constructive role in society, efforts to solve the case by imposing educational recommendations, using modern pedagogical and psychological knowledge and experience during criminal proceedings; promoting the development of individual programs based on comprehensive consideration of the minor's maturity, level of education, previous life and behavior in the social environment, types of delinquent behavior and the circumstances of the offense and improvement of minimum rights protected in criminal proceedings. Other principles help in the implementation of the best interests of the child, in particular, this is the principle of individualization, which allows to ensure the best interests of the child in each specific situation and for each child. The principle of non-discrimination and respect for the honor and dignity of the minor is also important for observing the best interests of the child in criminal proceedings. Juvenile specialization of workers who deal with minors in contact with the law plays a significant role.

Therefore, the observance of the best interests of the child is an important principle of juvenile justice, which must be observed throughout the criminal process and during the implementation of juvenile reintegration measures.

Key words: best interests of the child, child-friendly justice, criminal process, juvenile justice, juveniles in the criminal process, principles of the criminal process.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.20>**М. В. Шульга***orcid.org/0000-0001-6449-284X*

доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України,
професор кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Н. С. Гавриш*orcid.org/0000-0001-6731-6382*

доктор юридичних наук,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

**ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ:
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПРОФЕСОРА П. Ф. КУЛИНИЧА)**

На межі 80-х – 90-х років минулого століття відбулись історичні події, що відзначили собою процес прискореного відновлення державності України. У Радянському Союзі настала всезагальна політична, економічна і соціальна криза. Кризові явища охопили і земельні відносини. Для подолання кризових явищ та для врегулювання земельних відносин був прийнятий 18 грудня 1990 року Земельний кодекс Української РСР, який набув чинності 15 березня 1991 року та вступила у дію прийнята одночасно з кодексом постанова Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу». Це ознаменувало початок земельної реформи в Україні, що юридично оформила зміну земельного ладу, економічних пріоритетів та ідеології. Передбачалося необхідність переоцінки пройдешнього досвіду правового регулювання земельних відносин, теоретичного усвідомлення послідовної зміни стану і явищ, що відбувалися в галузі використання, відновлення, збереження та охорони земель, розробки нових поглядів і критеріїв до їх дослідження.

У галузі земельного права на теренах новітньої України не так багато фундаментальних монографічних досліджень. Рецензована монографія відомого українського вченого-правознавця, доктора юридичних наук, професора Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, член-кореспондента НАПрН України Павла Федотовича Кулиничу присвячена правовим проблемам проведення земельної реформи в Україні у період починаючи з середини XIX століття, тобто, з 1961 р. до теперішнього часу. Як констатує автор, на території України були проведені п'ять земельних реформ.

У вступі цілком обґрунтовано звертається увага на те, що реформування земельних відносин в Україні розпочалося без прийняття програмного документа, яким би визначалися стратегічна мета, цілі, етапи та завдання щодо трансформації земельних відносин у нашій країні. Професор П.Ф. Кулинич зазначає, що 30-річний досвід реформування земельних відносин виявив ще одну важливу причину «непоспішності» земельної реформи. Вона обумовлена недостатньо швидкими та не системними трансформаціями інших сфер суспільного життя – правової системи, правосуддя, адміністративного устрою тощо. Тому слід схвалювати вихід у світ цілісного дослідження, що дає ясну наукову картину стану та перспективи проведення і завершення земельної реформи в Україні. Дана монографія покликана враховувати не лише вітчизняний, а й закордонний правовий досвід щодо гармонізації земельного законодавства України з правом ЄС у системі земельної реформи. В дослідженні аналізуються ключові правові проблеми розвитку земельних відносин, які виникли в період проведення у нашій країні земельної реформи, досліджується їх юридична сутність, показується суперечливість розвитку, а також визначаються перспективи та шляхи їх розв'язання у правовій доктрині, законодавстві та суспільній практиці.

Незважаючи на великий обсяг правової проблематики, яку досліджує автор монографії, дослідження є добре структурованим і поділяється на три розділи.

Логічним є те, що професором П.Ф. Кулиничем досліджуються теоретико-правові засади земельної реформи, де об'єктом дослідження

1 Кулинич П.Ф. *Земельна реформа в Україні: правові проблеми* : монографія Київ, Норма права, 2021. 308 с.

є земельні реформи в соціально-економічній та правовій історії України, основні етапи та суперечності розвитку правового забезпечення земельної реформи в Україні, гармонізація земельного законодавства України з правом ЄС у системі земельної реформи, реформування земельного законодавства як ключовий засіб реформування земельних відносин. На основі проведеного аналізу автор монографії формулює ряд науково-теоретичних положень, які мають методологічне значення для формування сучасної земельно-правової доктрини. Зокрема, ним сформульоване наукове положення про те, що всі заходи щодо реформування земельних відносин, в тому числі економічні, технічні, організаційні, здійснюються шляхом запровадження у законодавство правових норм, в яких закріплені такі заходи і за допомогою яких вони реалізуються. Отже, будь-які заходи щодо здійснення земельної реформи є правовими, хоча й різними за своїм змістом (економіко-правовими, еколого-правовими, організаційно-правовими тощо). Тому не можна не погодитися з твердженням професора П.Ф. Кулиничка про те, що методологічно вірним є визначення земельної реформи як реформи земельного законодавства, яка переслідує певні цілі.

Автор рецензованої монографії переконливо, на наш погляд, доводить, що реалізовані в Україні протягом 90-х років ХХ століття – першої декади ХХІ століття законодавчі ініціативи з питань приватизації сільськогосподарських земель та іншого майна колишніх колективних сільськогосподарських підприємств дозволили перебудувати аграрне виробництво на засадах формули «селянин – господар землі та інших засобів виробництва» лише частково. Українські селяни стали власниками основних засобів сільськогосподарського виробництва, однак не змогли самостійно налагодити виробництво сільськогосподарської продукції шляхом створення фермерських господарств тощо. Саме тому правотворчу діяльність української держави у сфері проведення аграрної та земельної реформ слід, на думку професора П. Ф. Кулиничка, визнати недостатньо ефективною. Такий висновок підтверджує сучасна практика організації виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. Так, по-перше, в нашій державі протягом 20 років функціонує стала кількість фермерських господарств – приблизно 40 тис. Отже, фермерський сектор аграрної економіки не зростає. По-друге, з майже 7 мільйонів українських селян, які отримали у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення у розмірі земельної частки (паю), який в середньому становить 4 га, лише одиниці вирішили господарювати на землі самостійно шляхом

створення фермерського господарства. Решта селян передають землю в оренду сільськогосподарським підприємствам. Причому перевагами від різкого зростання на початку ХХІ століття на зовнішніх ринках у попиту на продовольчу продукцію скористалися не селяни-орендодавці землі, а сільськогосподарські підприємства-орендарі селянських наділів. Крім того, зростання попиту на сільськогосподарську продукцію на світових ринках зумовило процес монополізації аграрного виробництва шляхом створення агрохолдингів – високоприбуткових виробників сільськогосподарської продукції, які використовують у своїй діяльності мінімум робочих рук. По суті, агрохолдинги використовують лише один ресурс сільських територій України – сільськогосподарські угіддя і здійснюють внесок у розвиток сільських територій лише у формі орендної плати за землю, розмір якої вони практично монополюють встановлюють.

Важливо, що автор рецензованої монографії послідовно досліджував земельну реформу та розвиток основних інститутів земельного права України, таких як інститут публічного адміністрування у сфері використання та охорони земель, інститут прав на землю та інститут правової охорони земель. На основі аналізу практики застосування земельного законодавства протягом більш ніж 30-річного періоду здійснення земельної реформи автор формулює ряд наукових висновків, важливих для формування доктрини та вдосконалення практики правового регулювання земельних відносин. Зокрема, у рецензованій монографії доводиться, що земельна реформа в Україні супроводжувалася формуванням законодавства, яке надало державним органам земельних ресурсів велику кількість повноважень у сфері регулювання земельних відносин, що спричинило виникнення такого явища як «держкомземоцентризм». Його суть полягає у тому, що, по-перше, у змісті повноважень посадових осіб державних органів земельних ресурсів має місце конфлікт інтересів, та, по-друге, передумовою виникнення значної частини земельних правовідносин є надання такими посадовими органами різних дозволів та погоджень. В результаті дії такого земельного законодавства сфера земельних відносин в Україні характеризується найвищим рівнем корумпованості у порівнянні з іншими сферами соціально-економічного розвитку країни. Безперечно, наявність земельної корупції зумовлює викривлений розвиток відносин щодо ринкового обігу сільськогосподарських земель. Тому автор монографії вважає, що необхідною умовою формування прозорого та справедливого ринку таких земель є дерегуляція земельних відносин, яка передбачає скасування переважної більшості

передбачених законодавством дозволів та погоджень, зокрема, дозволів на розробку земельпорядної документації, її погодження органами влади, а також скасування інституту державної експертизи земельпорядної документації, яка не сприяє оптимізації земельних відносин, однак, надмірно обтяжує їх розвиток.

Автор монографії акцентує особливу увагу на тому, що держкомземоцентризм _ у розвитку земельного законодавства призвів до надмірної бюрократизації правового регулювання земельних відносин, за якої, по-перше, реалізація фізичними і юридичними особами та органами місцевого самоврядування наданих законом прав на землю та земельних повноважень можлива лише за умови надання посадовими особами державних органів земельних ресурсів своєї згоди (висновків, погоджень тощо). А по-друге, зміст правових приписів, які визначають повноваження зазначених посадових осіб у сфері регулювання земельних відносин, є настільки загальним, що дозволив посадовцям приймати у однакових земельних ситуаціях принципово різні, навіть протилежні за змістом, рішення. Тому державні органи земельних ресурсів можуть заблокувати реалізацію будь-яких земельних прав та земельних повноважень їх суб'єктів, стимулюючи останніх до хабарництва.

Крім того, автор монографії обґрунтовує висновок про те, що ефективність реалізації права власності та інших прав на землю залежить не тільки від змісту таких прав, тобто, обсягу повноважень власників і користувачів земельних ділянок, а й від правового та соціально-економічного поля їх реалізації. Крім того, у монографії обґрунтовується нова концепція правового регулювання відносин оренди землі, основним постулатом якої є примат речової природи права оренди над її зобов'язальною (договірною) природою. На наш погляд, дана концепція дозволяє істотно підвищити ефективність правового регулювання оренди земель сільськогосподарського призначення.

Слід також зазначити, що у монографії сформульовано правова концепція вдосконалення земельного законодавства України на засадах посилення ґрунтоохоронної політики держави. Це обумовлено тим, що реформування земельних відносин створило умови для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення ефективності аграрного виробництва, що, на жаль, супроводжується сильною деградацією сільськогосподарських земель країни. Тому, як слушно зазначає професор монографії, земельну реформу не можна вважати завершеною без вдосконалення правового регулювання землеохоронної політики та практики. Перед земельно-правовою наукою стоїть завдання щодо розробки

концепту землеохоронної функції земельного права України, адекватного соціально-економічним та юридичним реаліям етапу завершення земельної реформи. В основу такого концепту доцільно покласти стан землі як об'єкта земельних відносин, який має чіткі правові критерії. Відповідно, основною ціллю землеохоронної функції земельного права України має стати охорона земельного фонду країни у контексті збереження, відновлення та поліпшення земель відповідно до їх природно-кліматичних і категорійних характеристик, критерієм яких мають бути правові нормативи якісного та кількісного стану земель.

Автор монографії переконливо, на наш погляд, доводить також, що земельне право не зможе забезпечити реалізацію землеохоронної функції без налагодження чіткої взаємодії правових норм на двох рівнях – на рівні земельного права як галузі права та на рівні правової системи України.

Необхідність взаємодії правових норм на рівні земельного права обумовлений формуванням та функціонуванням в його структурі окремого правового інституту – інституту правової охорони земель, який визначає ключові поняття та зміст правової охорони земель. Однак, як свідчить практика, цей інститут є відносно ізольованим від інших інститутів земельного права, зокрема, інституту публічного управління землями, інституту прав на землю. Адже норми останніх застосовуються до регулювання земельних відносин і у випадках, коли норми інституту правової охорони земель через їх декларативність та інші недоліки практично не діють. Тому з метою реалізації норм інституту правової охорони земель у монографії пропонується здійснити наповнення інших інститутів управління землями землеохоронним змістом.

Ще одним безперечним досягненням аналізованої монографії ми вважаємо звернення професора до визначення основних напрямів правового забезпечення завершення земельної реформи в Україні. Досліджуючи проблему скасування земельного мораторію та запровадження ринку сільськогосподарських земель як завершального етапу земельної реформи, автор монографії обґрунтовує концепцію фермероцентричного ринку сільськогосподарських земель. У рамках цієї концепції у монографії пропонується закріпити у земельному законодавстві ряд переважних прав для громадян України, які мають намір створити сімейне фермерське господарство або вже ведуть його. По-перше, таким громадянам доцільно надати переважне право оренди земельних сільськогосподарських земельних ділянок, які межують з вже наявними у них на праві власності чи праві оренди (емфітевзису) земель

для ведення фермерського господарства. Відповідно, якщо такі ділянки орендуються іншими сільськогосподарськими товаровиробниками, то останні мають бути позбавлені переважного права на поновлення договорів оренди, якщо громадянин, який веде сімейне чи інше фермерське господарство, виявив бажання взяти зазначені ділянки в оренду. Таке переважне право сприятиме розширенню землеволодінь фермерів. По-друге, громадянам України, які мають намір створити сімейне фермерське господарство, доцільно надати право набувати в оренду державні сільськогосподарські земельні ділянки державної та комунальної власності на спеціальних фермерських аукціонах з перспективою безоплатної приватизації таких ділянок у межах норм безоплатної приватизації. Запровадження такого права сприятиме формуванню нових сімейних фермерських господарств. По-третє, сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам, створеним сімейними, іншими фермерськими господарствами та особистими селянськими господарствами, доцільно надати право на першочерговеотримання в оренду земельних ділянок державної та комунальної власності, які необхідні для статутної діяльності таких кооперативів.

Крім того, автор монографії доводить, що у правовому регулюванні ринку сільськогосподарських земель для забезпечення вітчизняним фермерам сприятливого доступу до землі варто застосувати два види заходів: тимчасові і постійні. Роль тимчасових заходів зводиться до забезпечення сприятливих стартових умов участі фермерів у ринку земель, забезпечуючи комфортний для них перехідний період. Наприклад, в ряді східноєвропейських країн, які набували членство у ЄС, були встановлені перехідні періоди (від 7 до 12 років), протягом яких іноземці не мали права набувати у власність сільськогосподарські землі у цих країнах. Внаслідок застосування цих заходів фермери цих країн змогли зміцнити свої позиції на земельному ринку, набуваючи у власність сільськогосподарські землі за нижчими цінами, ніж ті, які могли б скластися, якби на ринок земель вийшли іноземці, в першу чергу представники «багатших» країн Західної Європи

тощо. Особливість тимчасових заходів підтримки фермерських господарств на ринку земель полягає у їх короткостроковості. Натомість постійні заходи підтримки фермерів як учасників земельного ринку є такими, що діють постійно, хоча й видозмінюються. Як правило постійні заходи включають надання фермерам переважних або виключних прав у доступі до землі, введення економічних стимулів до доведення їх землеволодінь до оптимальних розмірів тощо.

На наш погляд, концепція фермероцентричного земельного ринку сприятиме розвитку дрібних фермерських господарств та створених ними сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Крім того, у рецензованій монографії досліджуються й такі основні напрями правового забезпечення завершення земельної реформи в Україні, як правові питання завершення земельно-реєстраційної реформи, реформи щодо децентралізації влади у сфері земельних відносин, запровадження моніторингу земельних відносин, введення в Україні інституту земельного омбудсмена, а також проведення дерегуляції та нової кодифікація земельного законодавства.

Під час дії воєнного стану чимало положень у законодавстві нашої країни було змінено. Сюди також варто віднести земельні відносини. Деякі з норм, які було введено на початку повномасштабної війни вже послабили, а для відносин на які найбільше негативно вплинула війна – передбачили нові види регулювання. В умовах воєнного часу суттєво змінюється структура землекористування та посівних площ, тому існує потреба в подальшому дослідженні правових проблем проведення земельної реформи в Україні.

В цілому, монографія є своєчасною, являє собою цілісне наукове теоретичне дослідження актуальних правових проблем розвитку земельного законодавства України у період проведення земельної реформи. Результати цього дослідження, які викладені у рецензованій монографії, характеризуються актуальністю, збагачують земельно-правову доктрину України та можуть бути реалізовані у практиці розвитку земельного законодавства України у постреформаційний період.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

- Ю. Є. Ковний**
Проблеми правового захисту корінного народу – кримських татар
на окупованій території України..... 3

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

- Н. П. Капітаненко**
Удосконалення механізму реалізації прав суб'єктів підприємницької діяльності 7
- Д. О. Колодін, К. В. Агапова**
Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності:
порівняльно-правове дослідження 13
- В. А. Кройтор**
Вплив міжнародно-правових стандартів цивільного судочинства
на розгляд справ про визнання необґрунтованими активів
та їх стягнення в дохід держави 17
- З. Ф. Самчук-Колодяжна, К. М. Прокопчук**
Питання цивільного обігу вогнепальної зброї в Україні..... 23

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- А. М. Бабюк**
Нормативно-правова регламентація діяльності митних органів України
в умовах дії правового режиму воєнного стану 29
- Ю. В. Бодров**
Генезис адміністративно-правових досліджень у сфері грального бізнесу..... 33
- Ю. А. Голодник**
Загальна характеристика системи правоохоронних органів України 39
- О. О. Косиця**
Законодавчі новели щодо інституту старости в Україні 44
- П. І. Пархоменко**
Інститут судових вихователів в системі правосуддя, дружнього до дитини 48

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

- Л. Г. Андросович**
Стан наукового дослідження організованої злочинності
у фінансовій системі..... 54
- Г. М. Андрусак**
Безмежна необхідна оборона від насильницьких кримінальних правопорушень
проти статевої свободи та статевої недоторканості особи..... 58
- О. О. Бахуринська**
Громадська думка як чинник кримінально-правової політики 63
- С. В. Волков**
Міжнародна гуманітарна допомога для України: кримінологічний дискурс..... 70
- Н. В. Марущак, І. В. Назаренко**
Особливості призначення покарання за бандитизм..... 75
- В. В. Нордіо**
Приватний виконавець як суб'єкт кримінальних правопорушень..... 80

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

Р. М. Білокін Криміналістична тактика слідчого під час досудового розслідування економічних злочинів.....	84
О. В. Гейко Юридична відповідальність як елемент правового статусу детектива Національного антикорупційного бюро України	91
Наталія Хмелевська Забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному процесі	97

РЕЦЕНЗІЇ

М. В. Шульга, Н. С. Гавриш Земельна реформа в Україні: правові проблеми (рецензія на монографію професора П. Ф. Кулинич).....	102
--	-----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

- Kovnyi Yu. E.*
Problems of legal protection of the indigenous people – Crimean Tatars
in the occupied territory of Ukraine..... 3

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

- Kapitanenko N. P.*
Improvement of the business entities' rights implementation mechanism..... 7
- Kolodin D. O., Ahapova K. V.*
Criminal Offenses against Public Order and Morality: a Comparative-Legal Study 13
- Kroitor V. A.*
Influence of international and legal standards of civil proceedings on hearing cases
on recognizing inconsistent assets and their collection into government revenue..... 17
- Samchuk-Kolodiazhna Z. F., Prokopchuk K. M.*
The issue of civilian circulation of firearms in Ukraine..... 23

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

- Babiuk A. M.*
Statutory Regulation of the Customs Operation in Ukraine under the Conditions
of the Legal Regime of Martial Law 29
- Bodrov Yu. V.*
Genesis of administrative-legal researches in the sphere of gaming business 33
- Holodnyk Yu. A.*
General characteristics of the system of law enforcement agencies of Ukraine..... 39
- Kosytsia O. O.*
Legislative novelties regarding the institution of eldership in Ukraine 44
- Parkhomenko P. I.*
Institute of court educators in the child-friendly justice system 48

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

- Androsovych L. G.*
The state of scientific research on organized crime in the financial system 54
- Andrusiak H. M.*
Unlimited necessary defense against violent criminal offenses against sexual freedom
and sexual inviolability 58
- Bakhurynska O. O.*
Public opinion as a factor of criminal legal policy 63
- Volkov E. Yu.*
International humanitarian aid for Ukraine: criminological discourse 70
- Marushchak N. V., Nazarenko I. V.*
Peculiarities of sentencing for banditry 75
- Nordio V. V.*
Private executor as a subject of criminal offenses 80

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Bilokin R. M.
Forensic tactics of the investigator during the investigation of economic crimes..... 84

Geiko O. V.
Legal responsibility as an element of the legal status of the detective
of the National anti-corruption bureau of Ukraine 91

Khmelevska N. V.
Ensuring the best interests of the child in the criminal process..... 97

REVIEWS

Shulga M. V., Havrysh N. S.
Land reform in Ukraine: legal problems
(review of the monograph of Professor P.F. Kulynych).....102

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 3 (50)

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – О. Молодецька

*Підписано до друку 19.06.2023 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 12,97. Ум. друк. арк. 12,79.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0923/580.*

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua